મેસર્સ. સી. ડી. શાહ એન્ડ કો. કૃત.

સુધરેલી રીત મુજબ

વર્નાક્યુલર ટેક્સ્ટ બુક્સ રીવિઝન કમિટિએ તૈયાર કરેલી

ચોથી ચોપડીના અર્થ.

(જેની અંદર અર્થ; કવિતાની સમજુતી; તમામ પાઠના સવાલ તથા સાર; મુંબઇ ઈલાકાની ભુતળ; અઘરા શબ્દો; જોડાક્ષર; ઇ૦.)

રચનાર–મેસર્સ. સી. ડી. શાહ એન્ડ કો.

રચનારનું ઠેકાણું–શાહપોર–સુરત.

પ્રસિદ્ધ કર્તા–C. M. Shah.

પ્રસિદ્ધ કરવાનું ઠેકાણું–શાહપોર–સુરત.

1927 2-6-1927

છાપનાર–ગોવિન્દજી ડાહ્યાભાઈ નાયક.

છાપવાનું ઠેકાણું–શ્રી "અનાવિલ બંધુ" પ્રી. પ્રેસ, બરાનપુરી ભાગળ, ભાજીવાળી પોળ–સુરત.

સને ૧૯૨૭] કિંમત રૂ. ૦–૭–૬ [સંવત ૧૯૮૩

ચોથી ચોપડીના અર્થ.

પાઠ ૧.

શહેનશાહ=મહારાજાધિરાજ
સંગીન=મજબુત; જોરાવર
પુરાતન=ઘણું જુનું
ચરિત્ર=વૃત્તાંત, હેવાલ
જ્યેષ્ઠ=મોટા
પ્રિન્સ ઓફ વેલ્સ=વેલ્સ પ્રાંતનો રાજપુત્ર
ઇલ્કાબ=ખિતાબ
નિખાલસ=ખુલ્લા મનના
નૌકાશાસ્ત્ર=વહાણ ચલાવવાની કળા
યોજના=ગોઠવણ
અત્યંત=ઘણોજ
તાલીમ=કેળવણી
પ્રવાસ=મુસાફરી
પ્રદક્ષિણા=ચોગરદમ ફરી વળવું તે
ચાલુ=કાયમ
પદવી=ઓહ્દો
પ્રવીણ=માહીતગાર
નિર્ણય=ઠરાવ
ક્રમે ક્રમે=એક પછી એક
બાંધો=બંધારણ
નિર્માણ=નક્કી
યુવરાજ=ગાદીનો વારસ
આદરસત્કાર=આવકાર; પરોણાચાકરી
લથડવા=કમજોર થવા
રાજ્યાભિષેક=રાજગાદી પર બેસાડવાની ક્રિયા
પાયતખ્ત=રાજધાનીનું શહેર
આબાદી=ચઢતી

સવાલ—શહેનશાહ જ્યોર્જનો જન્મ કયે દિવસે થયો હતો? પ્રિન્સ ઓફ વેલ્સનો ખિતાબ કોને આપવામાં આવે છે? શહેનશાહ જ્યોર્જના વડીલ બંધુનું નામ શું હતું? શહેનશાહ જ્યોર્જને નૌકાશાસ્ત્રની તાલીમ આપવામાં આવી તેથી એમનામાં કઇ કઇ સારી ટેવ આવી? પ્રિન્સ આલ્બર્ટનો સ્વર્ગવાસ ક્યારે થયો? શહેનશાહ જ્યોર્જનું લગ્ન કોની સાથે થયું હતું? હાલ એમને કેટલા કુંવર અને કુંવરીઓ છે? શહેનશાહ જ્યોર્જ હિંદમાં ક્યારે પધાર્યા હતા? શહેનશાહ એડવર્ડનો સ્વર્ગવાસ કયે દિવસે થયો? શહેનશાહ જ્યોર્જને ઇંગ્લાંડમાં રાજ્યાભિષેક કરવાની ક્રિયા કયે દિવસે થઈ? હિંદુસ્તાનમાં કયે દિવસે થઇ અને ક્યાં થઈ? આપણો ધર્મ શું છે?

સાર—શહેનશાહ પાંચમા જ્યોર્જના અમલમાં આપણા જાનમાલનું રક્ષણ થાય છે, તથા અદલ ન્યાય મળે છે, માટે આપણે શહેનશાહ પાંચમા જ્યોર્જ ઘણા વર્ષ જીવો એવી પ્રાર્થના કરવી જોઇએ.

પાઠ ૨.

સ્વામિભક્તિ=ધણી પર પ્રેમભાવ; ધણીની સેવા
નાગોર=અજમેર. એ રજપુતસ્તાનમાં છે.
થાણું=કચેરી
ઘેરો ઘાલ્યો=કબજે કર્યું
લડત=લડાઇ; યુદ્ધ
બચાવ=રક્ષણ
સંભવ=આશા; ભરોસો
શરણે ગયો=તાબે થયો
આશ્રય=મદદ
જયપુર=જેપુર
મુકામ=રહેઠાણ
કપટી=દગલબાજ
મુલાકાત=મેળાપ
શરણાગત=આસરે આવેલો
બાજુએ મૂકયો=વિસારી દીધો
ખાસ=પોતાનો
વિશ્વાસુ=ભરોસાદાર
ગુપ્ત=છાની
ઝપાઝપી=કાપાકાપી; કતલ
જીવને જોખમ લાગશે=મરી જશે
સોગન=કસમ
કુશળતા=સુખાકારી
સમાચાર=ખબર
ઝભ્ભો=ઝુલતો ઢીલો અંગરખો
પ્રસંગ=વખત
ચેત્યો=સમજ્યો
ક્ષેમકુશળ=સુખરૂપ
ખંજર=જમૈયો
પ્રાણ લઇશ=મારી નાખીશ
મ્યાન=કવર
નમ્રતા=નમનતાઇ
મુજરો=સલામ
વિશ્વાસઘાતી=ભરોસો તોડનાર
ઉદાહરણ=દાખલો
નીમકહલાલ=જેનું ખાય તેનું ભલું ચાહનાર
જીત=ફતેહ

સવાલ—વિજયસીંગ ક્યાંનો રાજા? વિજયસીંગને કોને હરાવ્યો? ત્યાર પછી ક્યાં ગયો? ત્યાં શું થયું? પછી ક્યાં ગયો અને શા માટે? ઇસરીસીંગ ક્યાંનો રાજા? વિજયસીંગના બાપને કોણે મરાવ્યો હતો? રજપુતોનો મુખ્ય ધર્મ શું છે? વિજયસીંગને ઇસરીસીંગ કેદ કરનાર છે, એ વાત જવાનસીંગના જાણવામાં ક્યાંથી આવી? વિજયસીંગને કેદ

પકડાતો શી રીતે બચાવ્યો? ઇલર્દાસીંગે પોતાના સરદારોને કોનો દાખલો બતાવ્યો? જીત મેળવવાની આશા ક્યાં રાખી શકાય નહિ?

સાર—જેનું લૂણ ખાધું હોય તેનું હલાલ કરવું એ માણસની ફરજ છે.

પાઠ ૩.

સૂર્યવંશી=સૂર્ય ઉપરથી નીકળેલા કુળમાં પેદા થએલો
પ્રખ્યાત=નામીચા
લગભગ=આશરે
અવતર્યો=જન્મ્યો
રિવાજ=ધારો રીત
ભાવ=હેત
બેઠક=ગાદી
ધાસ્તી=બીક; શક
પક્ષપાત=તરફદારી
ધક્કો=નુકસાન; હરકત
ખેદ=દીલગીરી
યુક્તિ=તદબીર; કળા
પાયમાલ=છેક નાશ થએલો હોય તેવું
ઉદાર=સખી
હૃદય=અંતઃકરણ; મન
પાણી પાણી=નરમ
ઝળઝળીઆં=આંખમાં પાણીનું ભરાઈ આવવું તે
ગોઠવણ=તજવીજ
ભલે=સુખે; નિર્ભય
આડે=વચ્ચે
પણ=બાધા; નિયમ
ક્ષણે=વેળાએ
જન્મભૂમિ=જે જગામાં જન્મ થયો હોય તે
ખીજમતદાર=સેવક; ચાકર
ઝરો=ધીરે ધીરે પાણી વહે તે; વહેણ
ઘુંટડો=મોંમાં માય એટલું
શૂરવીર=બહાદુર
નીમણુક=ગોઠવણ
કામગીરી=નોકરી
વીત્યા=ગયા
દેહ=શરીર
ઝગહળે=પ્રકાશે
ઉદારપણું=મોટું મન
ટેક=બોલેલું પાળવું તે

સવાલ—રજપુતોમાં કયું કુળ ઉંચુ ગણાય છે? માબાપનું કયા છોકરાઓપર હેત વધારે હોય છે? રાજસીંગને ભીમસીંગ માટે શું વહેમ હતો? ભીમસીંગે તે વહેમ દૂર કરવા શું કર્યું? ભીમસીંગે પાણીનું પ્યાલું શા માટે ફેંકી દીધું? એ છોકરામાંથી કયો છોકરો આપકર્મી?

સાર—માબાપનું મન ન દુખાવવા માટે, અને તેમને રાજી રાખવા માટે તેમની મરજી મુજબ ચાલવું.

પાઠ ૪.	વેઠવો=ખમવો	નિશ્ચય=ઠરાવ; નક્કી
ઉપવાસ=અપવાસ; ભૂખ્યા રહેવું તે	વિકરાળ=બિહામણું	વહાણે વાયે=સવાર થતે
કોપ=ગુસ્સો; રીસ	રાક્ષસો=દૈત્યો	ઠર્યું=નક્કી થયું
ખોળે માથું મૂકીશ=શરણે રહીશ	આગ્રહ=હઠ	વનવેશ=વનમાં પહેરવાનો પોશાક
આશિષ=આશીર્વાદ	અવસ્થા=હાલત	ધારણ કર=પહેર
વિજોગ=જુદું પડવું તે	વિનંતી=અરજ	મૂર્છા ખાઇ=બેભાન થઇ
આનવું=કબુલ કરવું	ચલણ=સત્તા	તિરસ્કાર=ધિક્કાર
સાજોતાજો=સુખરૂપ	ઝૂરીઝૂરીને=મનમાં બળી બળીને	અધર્મ=અનીતિ
રક્ષા=બચાવ; રક્ષણ	નમન કર્યું=બે હાથ જોડાયા; પગે લાગ્યા.	ઋષિ=તપસ્વી
મુઝાવું=મનમાં બળવું	સોંપણ=સપુરત	વિદાય કીધા=વળાવ્યા
વસમાં=ઘણાં કઠણ	કંદમૂળ=કંદ ને મુળીઆં	બેશુદ્ધ=બેભાન
આરો=અંત; છેડો	હૈયુ ભરાઇ આવ્યું=રડવું આવ્યું	પ્રાણત્યાગ કીધો=મરી ગયા; સ્વર્ગવાસ કર્યો

સવાલ—સીતા કેવી સ્ત્રી ગણાય ? રામને વનવાસ કોણે અપાવ્યો ? કૈકેયીનો કોણે તિરસ્કાર કીધો અને શા માટે ? રામ વનવાસ શા માટે ગયા ? સીતાને શા માટે વનમાં આવવા ના પાડી ? રામચંદ્રજીનું માતા પ્રત્યે કેવું હેત હોવું જોઈએ ? દશરથ રાજાની આજ્ઞા લેવા લેવા જવાનો હેતુ શો ? વનવેશ એટલે શું ?

સાર—(૧) વગર વિચાર્યું કામ કરવાથી પાછળથી પસ્તાવું પડે છે. (૨) માબાપનું વચન પાળવા માટે દુઃખ સહન કરવું.

પાઠ ૫.	દુબળા=કમજોર	બે જિન=વરાળથી ચાલતો સંચો
દુકાળીઆ=ભૂખથી પિડાતાં માણસ	પેટપુર=જોઈએ તેટલું	કુદરતી=ઇશ્વરે મુકેલી
	સુકાઇ=લેવાઇ	

કાયમ=ચાલુ	ઉછળે છે=ધબકે છે	ઠરેલો ચીકણો પદાર્થ
ગરમી આપવાનું યંત્ર =થર્મોમીટર	અંગ=ભાગ	દુરસ્ત=સાફ
ધરી=જે દાંડી પર પૈડું ફરે છે તે; આંક; આંસ	સમાર=દુરસ્ત	ક્ષાર=ખારો પદાર્થ
નિરંતર=હમેશાં	તર=મલાઈ	શ્રેષ્ઠ=ઉત્તમ
નાડી=નાડ	સાકર=મીઠો પદાર્થ; ગળી ચીજ	વાની=વસ્તુ
	ચરબી=ચામડીની અંદર	પુષ્ટિ=મજબુતી; બળ

સવાલ—દુકાળીઆનાં શરીર કેવાં હોય છે ? દુકાળીઆનાં શરીર એવાં શાથી થાય છે ? આપણને ખોરાકની જરૂર શા માટે છે ? ખોરાક ન મળે તો અંદરના ભાગમાં શું થાય છે ? ગરમી માપવાના યંત્રનું નામ શું ? એંજિન ચલાવવાને માટે શેની જરૂર છે ? આપણા શરીરના અવયવો બરાબર ચલાવવાને માટે શાની જરૂર છે ? નાના છોકરાના શરીરનું વજન વધારે કે મોટાનું ? ગરમી કયો પદાર્થ ખાધાથી ઉત્પન્ન થાય છે ? ચરબી વધારવા માટે ક્યા પદાર્થ ખાવાની જરૂર છે ? ચરબી વધારનાર પદાર્થ ક્યા મુલકના લોકો વધારે ખાય છે ? ક્યા પદાર્થ માંસ વધારે છે ? ક્ષાર પદાર્થ ખાવાની જરૂર શા માટે છે ? લોહી સાફ કરવાને માટે કેવા પદાર્થની જરૂર છે ? દૂધ કરતાં પણ વધારે ફાયદાકારક શું છે ?

સાર—માણસને હવા ને પાણી સિવાય ખોરાકની પણ જરૂર છે, કારણ કે તે વડેજ અંદરના સંચાને પુષ્ટિ મળે છે.

પાઠ ૬,	દાધ=ડપકો	જગા
થાકીપાકી=કમજોર થઈ	મસાલો=તેજનો	પીલતાં=કપાસમાંથી કપાસીઆ છુટા પાડતાં
નિસાસા=નિશ્વાસ	અગરીઆ=મીઠું પકવનાર	કાંતતાં=સુતર બનાવતાં
મકુબાટ=લવારો	અગર=મીઠું પકવવાની	

વણકર=વણવાનું કામ કરનાર | ગરજ=મતલબ | મટાડે છે
નિર્માણ કરેલું=ઠરાવેલું | ગરજ સારે છે=ખોટ પુરી પાડે છે; તંગી | સમાધાન=ગુંચવણ કે ચિંતાનું મટવું તે

સવાલ—ડોસી શા માટે ભગવાનને દોષ દેતી હતી ? તેના મનનું સમાધાન કોણે ને શી રીતે કીધું ? **સાર**-(૧) દુનિયામાં દરેક માણસને એક બીજાનો ખપ પડે છે માટે કોઇની સાથે ખુરાશ કરવી નહિ. (૨) દુનિયા માંહેલા પદાર્થ એક બીજાની મદદથી બને છે.

પાઠ ૭.

મુખે=મોઢે
વેર્યાં=નાખ્યાં
ફૂલ=પુષ્પ
નસીબે=દૈવયોગે
નીચા નમી=નીચા વળી
વીણીશું=એકએક લઇશું
અત્યારે=હમણાં
ગુસ્સે થઇ=રીસ કરી
વિપત=આપદા; દુઃખ
ભૂલીને=વીસરીને
વણતોલ=ઘણોજ
અન્યાય=ગેરઇન્સાફ
મટવાને=દૂર થવાને
ધીરીને=ઉધાર આપીને
દુઃખીઓ=હેરાન
આબરૂ=ઇજ્જત
પાખી=વગર; વિના
ધીરેલા=આપેલા
નવ આલે=આપે નહિ
વાંકું બોલી=ઇનકાર કરી; ના કહી
ભાળે=જુએ
ફરિયાદ=ન્યાય મેળવવા માટે અરજ.
સદ્ગુણ=સારા ગુણ
ચિંતા=ફીકર
ચટપટી=ગભરામણ
અટપટી=ગુંચવણ ભરેલી
મા'લે=ખુશીથી રહે

પાઠ ૭. આજ અને કાલે.

સમજુતી—નસીબે ખુશી થઇને રસ્તામાં ગુલાબના ફૂલો નાખ્યાં, તે નીચા વળી ક્યારે વીણીશું ? ભાઈ હમણાં, આજ ને આજ વીણી લો. (મતલબ કે ફૂલ થોડા વખતમાં કરમાઇ જાય છે તેમજ સારાં કામો કરવાનો વખત પણ જતો રહે છે. માટે ગુલાબનાં ફૂલરૂપી સારાં કામો તરતજ કરવાં) (૧) પણ જો તે કદી ગુસ્સે થઇને બોલશે તો તને ઘણી આપદા પડશે તો પછી અફસોસ ક્યારે કરાવો ? ભાઇ કાલે,

કાલે, કાલે. મતલબ કે સારાં કામ કરતાં દુઃખ આવી પડે તો દીલગીર થઈ છોડી દેવું નહિ. (૨) ઉપકાર ભૂલી જઇને આપણું ખરાબ કર્યું હોય, અને આપણને દુઃખ આપ્યું હોય તો તેને માફ ક્યારે કરીશું? ભાઈ હમણાં; આજ ને આજ. (૩) પણ ગેરઇન્સાફ થતો હોય તો તે દૂર કરવાને, મનમાંથી રીસ ઓછી કરવાને, જો લડવું તો ક્યારે લડવું? ભાઇ કાલે, કાલે, કાલે. (૪) કોઇએ આપણને પૈસા આપીને આપણી લાજ રાખી હોય, તે માણસ પૈસા વગર દુઃખી થતો હોય, તો તે પૈસા પાછા ક્યારે આપવા? ભાઇ હમણાંજ આજ ને આજ. (૫) કોઇ માણસ આપણે આપેલા પૈસા પાછા આપે નહિ, ને વાંકું બોલે, અને સામું પણ જુએ નહિ, તેવા માણસ પર કહો કે ક્યારે ફરિયાદી કરવી? ભાઈ કાલે, કાલે, કાલે. (૬) સારા ગુણનાં ઘણાં કામો કરવાં છે, પણ વ્યવહારમાં વખત ન મળે, તો પછી તે ક્યારે કરવાં? ભાઈ, હમણાં આજ ને આજ. (૭) ક્રોધ, અપશબ્દો, ફીકર, ગભરામણ, ગુંચવણ ભરેલી પોતાની મેળે મનમાં આવે, તો તે મનમાં જઇને ક્યારે આનંદથી રહે? ભાઈ કાલે, કાલે, કાલે. (૮)

સાર—સારાં કામ આજેજ કરવાં અને નઠારાં કામ માટે આવતી કાલપર વિચાર રાખવો. મતલબ કે નઠારાં કામ કરવાંજ નહિ.

પાઠ ૮.

અવલોકન=બારીક તપાસ
ખોડું=લંગડું
લાખ્યું=પીડપર મૂક્યું
ધારી ધારીને=તાકી તાકીને
પારખ્યું=ઓળખ્યું
કેણી મેર=કઇ તરફ
જવાહીર=કીમતી રત્નો (હીરા, માણેક, લીલમ, પોખરાજ, મોતી વગેરે)
ફકીર=સાંઈ; મુસલમાન સાધુ
ઝાડો=ઝડતી, તપાસ
તપાસ=શોધ
સાક્ષી=સાહેદ
જાદુગર=ધંતર મંતર કે અજાએબી ભરેલા ખેલ કરનાર; ઇલમી
સજા=શિક્ષા
નવાઇ=અચરતી; અચંબો

જાડું=ઘટ્ટ
ગમ=બાજુ
કાણું=એક આંખ ફુટેલી હોય એવું
આછું=થોડું
લંગડું=ખોડું
અનુમાન=વિચાર કરીને અટકળ કરવી તે
બમણતી=ગણગણ અવાજ કરતી
વેરાય=કણ છુટા પડે
ઢોળાય=છલકાય
શાબાશી=ધન્યવાદ
ફેર=તફાવત
ટેવ=મહાવરો

સવાલ—ફકીરને રસ્તામાં કોણ મળ્યું? ફકીરને કેવી ટેવ હતી? ફકીરનું અનુમાન ખરૂં હતું કે ખોટું? ફકીર ગુનેગાર હતો કે નહિ? ફકીરે ઊંટ વિષે શી શી હકીકત કહી? રાજાએ ફકીરને શા માટે છોડી દીધો? અવલોકન કરવાની ટેવથી શો ફાયદો?

સાર—દરેક માણસે હરેક વસ્તુ બરોબર જોવાની તથા તે ઉપર વિચાર કરવાની ટેવ પડાવી.

પાઠ ૯.

ભલામણપત્ર=સિફારસનો કાગળ
ઉમેદવાર=આશાવાળો
ખોળ=શોધ; તપાસ
વર્તમાનપત્ર=ચાલતા વખતના સમાચારનું છાપું; ન્યુસપેપર
જાહેર ખબર=છપાવીને ખબર આપવી તે
પસંદગી=પાસ
મહેરબાની=કૃપા; દયા
ભલામણ=સિફારસ;
લાયકી=લાયકાત
લૂછી=સાફ કરી
જાજમ=જાડું બિછાનું
વ્યવસ્થા=સારી ગોઠવણ
સ્વચ્છતા=ચોકખાઇ
દીસી=દેખાઇ; જણાઇ
વિચારવંત=સમજુ
સ્થિતિ=હાલત; દશા
વિનય=નમ્રતા
સભ્યતા=સલુકાઈ
રીતભાત=ચાલચલગત
ઓળંગી=વટાવી
ચોકસ=સાવધ; સંભાળ લઈ વર્તનાર
કાળજીવાળો=ખંતીલો
ધક્કો=હડસેલા
પ્રયત્ન=વધારે મહેનત
શાંત=ધીરજવાળો
લક્ષણ=ટેવ; આદત
મરોડદાર=સારા વલણવાળા [ખડીઓ
રેતદાની=રેતી ભરવાનો
સાવધ=હોશિયાર
ખુલ્લું=દેખીતું
તોલ=પરીક્ષા; તુલના
સદ્‌ગુણ=સારા ગુણ

સવાલ—શેઠીઆને ત્યાં કેટલા ઉમેદવારની અરજી આવી ? તેમાંથી કેટલા પાસ થયા ? શેઠે કેવી રીતે પરીક્ષા કરી તે કહો. અક્ષર કેવા લખવા જોઇએ ? લખાણ કેવું જોઇએ ? જે ઉમેદવાર પાસ થયો, તેમાં કયા કયા ગુણ હતા ? તેની પાસે ભલામણપત્ર હતો કે નહિ ?

સાર—દરેક માણસને નોકરી પર રાખતાં પહેલાં તેના ભલામણપત્ર પર આધાર ન રાખતાં તેને બોલાવી મંગાવી જાતે તેની ખાતરી કરવી.

પાઠ ૧૦.

ગુજરી ગયા=મરી ગયા
સંકટ=દુઃખ; વિટંબણા
ઘરેણાંગાંઠા=ઘરેણાં વગેરે
વેચીસાટી=વેચી કે બદલો કરી
સાધન=સાહિત્ય
સમયે=વખતે
ઉદ્યમે=ધંધે
જિંદગીપર્યંત=મરતાંસુધી
પર્યંત=સુધી
ભાષણ=બોલવું
ગુમાસ્તો=મહેતો
અદેખાઇ=ઝેર; કીનો
વિરૂદ્ધ=સામું; ઉલટું
કસોટી=તોલ; પરીક્ષા
સોદો=માલ; સામાન
ભાવતાલ=કિંમતની પડપુછ
રવારદારગી=છુપી દલાલી
કાઢવી તે
કંઠી=ડોકમાં પહેરવાનું સોનાનું ઘરેણું
વીસરી=ભૂલી
દળદર=ગરિબાઈ
ફિટાડીએ=મટાડીએ
બોધ=ઉપદેશ
સંતાન=છોકરૂં
મિલ્કત=માલમતા
વારસ=હક્કદાર

સવાલ—જગમોહન કેવો છોકરો હતો ? તેની સ્થિતિ કેવી હતી ? એવી સ્થિતિ આવવાનું કારણ શું ? જુના ગુમાસ્તાની ચાડીથી શેઠના મનપર શું અસર થઇ ? શેઠે જગમોહનની પરીક્ષા કરવા માટે શું કર્યું ? જગમોહન ઉપર વધારે વિશ્વાસ શાથી બેઠો ? જગમોહનમાં કયો ગુણ હતો ? જગમોહનને તેના ગુણનો બદલો શું મળ્યો ?

પાઠ ૧૧.

સંસાર=દુનિયાનો વહેવાર
દરવેશ=ફરતો ફકીર; એક જગ્યાએ સ્થિર નહિ રહેનાર ફકીર
ત્યાગ કરીને=છોડીને
તાણ=તંગાશ; ખોટ
ફાટી નીકળતો=ફેલાતો
એકાંતવાસ=એકલા

રહેવું તે
સારવાર=બરદાસ
આખર અવસ્થા=મરવાનો વખત
દિલાસો=ધીરજ
નામીચો=પ્રખ્યાત
બદમાસ=હરામખોર
સંખ્યાબંધ=ઘણાજ
લૂટફાટ=માર મારી લૂટી લેવું તે
પવિત્ર=શુદ્ધ
દુરાચરણ=ખરાબ ચાલચલગત
ધર્મિષ્ઠપણું=ધર્મ પ્રમાણે ચાલવું તે
અમર=અચળ; કાયમ
રસ્તો=ઉપાય; ઇલાજ
અશકય=નહિ બની શકે એવું
મુશ્કેલ=કઠણ; અઘરું
ટોચ=શિખર
બોજો=ભાર: વજન
કલ્યાણ=ભલું
લૂટ=ખુલ્લી રીતે માર મારીને લઇ લેવું તે
ફરમાન=હુકમ
માથે ચઢાવી=કબુલ કરી
વર્તણુક=ચાલચલગત
અંતે=આખરે

સવાલ—દરવેશની નામના શાથી થઈ? લુટારા પાસે કેટલાં માણસો, ગુલામ તથા દોલત હતી ? એ દોલત તેણે શી રીતે મેળવી હતી ? દરવેશે ત્રણ પથરા શા માટે ઉંચકવા કહ્યું ? લુટારો ખરો સુખી હતો કે નહિ ? એ કયારે ખરો સુખી થયો ?

સાર—આપણે બીજાના દુઃખ મટાડવા માટે પ્રયત્ન કરવો.

પાઠ ૧૨.

ખોટા=જુઠા
અજ્ઞાની=સમજણ વગરના
ધારે=માને
ભૂત=મરી ગયા પછી કોઈ માણસ પ્રેત રૂપ થાય તે
ઝોડઝપટથી=ભૂતના સપાટામાં આવવાથી
અરસામાં=દરમિયાનમાં
જીવ ભમી આવ્યો=ચકરી આવી
ચપટી ચપટી=જરાજરા
કડક=સખત
કરડી=સખત: આકરી
અંગારા=સળગતા કોયલા
ઉંધો=અવળો
ચોંટી=વળગી
મંદવાડ=રોગ
પ્રયોગ=અમુક સાધન વડે કંઇ કરી બતાવવું તે; અખતરો
ચીસ=બીકથી બૂમ
સોડે=પીમળે [પાડવી તે
ફાટી જાય=દૂધ ને ચોખા જુદા પડી જાય

ઉતરી જાય=બેસ્વાદ લાગે
કસર=ખામી; મણા
જુકિતથી=તદબીરથી; યુકિતથી
ભિનાશવાળી=ભેજવાળ શરદીવાળી

સવાલ—વહેમી લોકોમાં કઈ કઈ જાતના વહેમ ચાલે છે? વહેમ ટાળવાને માટે કયા કયા પ્રયોગ કરશો? નજર લાગવાનો દાખલો આપો. કુલ્લીનો પ્રયોગ શી રીતે કરશો? નજર બાંધે છે ત્યારે થાળી સાથે વાડકો કયા કારણથી ચોંટી જાય છે? નજર બાંધવાથી રોગ સારો થાય છે નહિ? રોગ શાથી સારો થાય છે? પાપડ બગડવાનું, દૂધપાક ફાટી જવાનું, અથાણું બગડી જવાનું કારણ શું?

પાઠ ૧૩.

નજરે પડે છે=દેખાય છે
એકાએક=ઓચિંતું; એકદમ
મૂઢ=ચોટ
જીવ=જીવાત;
સળો=જીવાત; જીવડાં
અદાવત=દુશ્મનાઇ; વેર
ભુવો=ભૂત કાઢનાર
ઉતાર=ભૂત, પ્રેત વગેરે કાઢવા માથે ઉતારેલું જે ધાન્ય વગેરે ચકલે મૂકવામાં આવે છે તે
ભોપાળું=પોકળ; જુઠાણું
ડાકણ=ખરાબ નજરની સ્ત્રી; ભૂત થએલી સ્ત્રી; ચુડેલ
ચાળા=નિશાની
મસાણ=મુડદાં દાટવા બાળવાની જગા
ઠુંઠું=ડાળાં પાંદડાં વગરના ઉભેલા ઝાડનું થડ
ધડકે છે=ધબકે છે
શોરબકોર=ઘુમાટ
વીગત=વાત
વિખ્યાત=પ્રખ્યાત
મંછા=ઇચ્છા
મંછા ભૂત=મનની ઇચ્છ એજ ભૂત
શંકા ડાકણ=વહેમ એ ડાકણ
કહેવત=કહેતી
વશીકરણ=વશ કરવા વિદ્યા [ચિહ
શુકન=ધાર્યું થવાના
અપશુકન=નઠારા શુક
ફોસફરસ=હવા લાગવા તરત સળગી ઊઠે એ પદાર્થ

સમજુતી—જોરથી પવન આવ્યો તેથી નળીઉં ખસી ગયું તે સહેજ અવાજ થયો. તે સાંભળીને કુતરું ભસવા લાગ્યું, તેથી ત્યાં ઘણાં માણસો એકઠાં થયાં અને ઘણોજ અવાજ થયો. તેમાં કો

માણુસ કહે છે કે મેં ચોર નાસતો જોયો; એવી ખોટી વાતને લોકો લંબાવીને પ્રખ્યાત કરે છે. અખો કહે છે કે ભાઇઓ વહેમની વાતો એવી હોય છે.

સવાલ—ઝાડને મૂઠ મારેલી ક્યારે કહેવાય? ઝાડ મૂળમાંથી એકાએક શા કારણથી પડી જાય છે? ભુવા લોકો મૂઠ ઉતારવાને કયો પ્રયોગ કરે છે? બૈરાંઓ શા કારણથી ધૂણે છે? મસાણ કાંઠે ભડકા કયા કારણથી દેખાય છે? શહેરમાં કે ગામમાં ભડકા શા માટે નથી દેખાતા? તમે વહેમને ખરા માનો છો કે ખોટા? ખોટા માનો છો તો તેનાં કારણ સમજાવો. વશીકરણ એ શું છે? શુકન એ શું છે?

સાર—કોઇપણ જાતનો વહેમ રાખવો નહિ. વહેમ રાખવાથી શરીરમાં બેચેની થાય છે, અને તેથી રોગ આવે છે.

પાઠ ૧૪.

તાગ=છેડો; અંત
અપાર=પાર વગરનું
વાવાઝોડું=પવનનું તોફાન
તૂટી પડશે=નીચે પડશે
કાટકા=કડાકા; ગડગડાટ
ચિરાઇ=ફાટી
ભયંકર=બિહામણા
બનાવ=પ્રસંગ
અતિવૃષ્ટિ=ઘણો વરસાદ
કરાં=બોર જેવાં પાણીનાં બંધાયલાં ટીપાં
હિમ=ઘણી ટાઢ
ધરતીકંપ=જમીનનું હાલવું તે
જવાળામુખી=બળતો પહાડ
આનંદકારી=ખુશકારક
મંદ મંદ=ધીમો ધીમો
નિરંતર=હંમેશાં
માફક=અનુકૂળ
અદ્‌ભુત=નવાઇ જેવું
ચમત્કારી=નવાઈ જેવું
દિંગ=તાજુબ
દિંગ થઇ જઇએ છીએ=અક્કલ કંઇ કરતી નથી
છેવટ=આખર
અનંત=પાર વગરના
ઘોડા=મોટી છોળો;મોજાં
મોજાં ઉતરી જાય=ઓટ થાય
છાયા=પડછાયો; ઓળો
સ્વમવશ=સ્વપ્નમાં આવે એવી સ્થિતિમાં પડેલા
આત્મા=જીવ
ખોળીઆમાં=શરીરમાંથી
ભયભીત=બીકથી બીધેલા

સવાલ—આકાશનો છેડો કયાં છે ? તારા કેટલા છે ? તારા આપણી પૃથ્વી કરતાં મોટા છે કે નાના ? મોટા છે તો નાના શા કારણથી દેખાય છે ? પૃથ્વી મોટી કે આકાશ ? વીજળી શું છે ? ધરતીકંપ કારણથી થાય છે ? ભયંકર બનાવો ગણાવો. આપણા શરીરમાં કયા કયા ચમત્કારી બનાવો બને છે ? સ્વપ્નું એ શું છે ?

પાઠ ૧૫.

સત્તા=બળ; શકિત
વિસાતમાં=ગણતરીમાં
અમલ=હુકમ
ઇંદ્રિયો=જે વડે જ્ઞાન અને કર્મ થાય છે તે (જ્ઞાનેંદ્રિય પાંચ છે. આંખ, કાન, નાક, જીભ, ચામડી. કર્મેંદ્રિય પાંચ છે. મોં, હાથ, પગ, ઉપસ્થ, ગુદા.)
બ્રહ્માંડ=વિશ્વ; બધી દુનિયા જેમાં છે તે ગોળ
સમર્થ=જોરાવર
કાર્યો=કામ
વ્યાપી=ફેલાએલો
સર્વશકિતમાન=જે બધું કરી શકે તે
સર્વવ્યાપી=બધે ઠેકાણે હોય તે
સર્વજ્ઞ=બધું જાણનાર
આપોઆપ=પોતાની મેળે
અમુક=હરેક; ચોકસ
આધારે=આસરે
હેતુ=મતલબ
નિયમસર=નિયમ પ્રમાણે
ન્યાયી=ઇનસાફી
દયાળુ=દયાવાળો
આરોગ્ય=તદુરસ્ત
સોસવું=ખમવું; વેઠવું
પાપ=ઇશ્વરની આજ્ઞાથી ઉલટું કરવું તે

સવાલ—પૃથ્વી ઉપરના પદાર્થનો અનુભવ આપણને શાથી થાય છે ? ઇંદ્રિયો કેટલી જાતની છે અને તે કઇ કઇ ? આ જગતની રચના કોણે ઘડી છે ? પરમેશ્વરને મોટો અને જોરાવર શાથી સમજવો. પરમેશ્વર સર્વશકિતમાન, સર્વવ્યાપી અને સર્વજ્ઞ શાથી કહેવાય છે ? જગત જે નિયમો વડે ચાલે છે એ નિયમો કોણે બાંધ્યા છે ? જગત કયા બે મોટા નિયમોને આધારે ચાલે છે ? એ નિયમોનાં નામ કહો. પરમેશ્વર ન્યાયી, માયાળુ, દયાળુ છે તે તમે શાથી કહો છો. પરમેશ્વર કયારે નારાજ થાય ? પાપ એટલે શું ? ઇશ્વરી નિયમો પાળવાથી ફળ શું ?

સાર–પરમેશ્વર સર્વવ્યાપી, સર્વશક્તિમાન, સર્વજ્ઞ, સમર્થ, ન્યાયી, માયાળુ ને દયાળુ છે.

પાઠ ૧૬.

ધ્રુવ=ઉત્તાનપાદના પુત્ર
નિસાસો=આશા ભંગ થયેથી જીવને જે અકળામણ થાય છે તે
વિમાસે=વિચારે
ફેરો=નો
રાજીઓ=રાજા
રાજંન=રાજા
નરપતિ=રાજા
સુણો=સાંભળો
પૃથ્વીપતિ=જગપતિ;રાજા
હૈડે=હૈયામાં
ન માય=લેવાય નહિ
ધરો=રાખો
પ્રજા=રૈયત
ઉદર=પેટ
મેહ=વરસાદ
માગ્યા મેહ=જોઇતો વરસાદ
તમદેશ=તમારા મુલકમાં
વેશ=દેખાવ
લીલા=આબાદ
લીલા રાજ=આબાદ રાજ
ભોગવો=ચલાવો
સોય=તે
વચન=બોલ
સધીર=ધીરજવાળાં
નયણે=આંખોએ
નયણે વહે અતિ નીર=આંખમાંથી ઘણાં આંસુ પડે
વદે=બોલે
રૂદે=મનમાં
ટાળો=મટાડો
દયાળ=દયાળુ
સંચર્યો=ગયો
મૂઢમતિ=મુર્ખાઇ
પરવરી=ચાલી; નીકળી
અપરાધ=ગુનો
મંદમતિ=ઓછી અક્કલ
દુભવ્યો=નારાજ કીધો
સાધ=સાધુ; સજ્જન
પરહર્યા=તજ્યા
ગુઢ=ખિચોખિચ વાડું
વિકરાળ=ભયંકર; બીક લાગે એવું
કિરણ=સીધી લીટીમાં પડતો પ્રકાશ
સંચર્યું=ગયું
નીરખું=જોઉં
અજસુત=નારદ;બ્રહ્માને પુત્ર
ભૂપત ભણી=રાજા પ્રતે
કુળ=વંશ
નગર=શહેર
અવાસ=રહેઠાણ
નિશદિન=રાત દહાડો
ચરણે ચાંપી=પગે દાબી
નીરખે=જુએ
તન=શરીર
સફળ હવો=સાર્થક થયે
તારણહાર=તારનાર

પાઠ ૧૬. ઉત્તાનપાદ રાજા ને નારદ ઋષિ.

ધ્રુવજીના પિતાને નિસાસા નાખતા જોઇને નારદ ઋષિ મનમાં વિચાર કરે છે, કે હે રાજન! તું પોતે દુનિયાનો માલીક છે, પછી તમને શું દુઃખ છે? નારદ ઋષિ કહે છે કે હે! રાજા, તમે સાંભળો. તમે મોટા રાજા છતાં તમને આટલું બધું શું દુઃખ છે, કે હૈડામાં શ્વાસ પણ માતો નથી!

તમારો દેખાવ આસ્થાથી સેવા કરવા લાયક છે. તમે રૈયતનું પોષણ કરો છો. તમારા દેશમાં જેવો જોઇએ તેવો વરસાદ આવે છે, છતાં આટલું દુઃખ શા વાસ્તે રાખો છો! (૧) તે આબાદ રાજ ભોગવો. તને તે કાંઇ દુઃખ હોય! એવાં ધીરજ આપનારાં વચન નારદ ઋષિએ કહ્યાં તોપણ રાજાની આંખમાંથી ઘણાં આંસુ પડે છે. (૨) રાજા કહે છે, કે ઋષિ સાંભળો. મારો છોકરો જંગલમાં ગયો, તેથી મારે મન ઘણું દુઃખ થાય છે, માટે તમે દયાળુ તે દુઃખ મટાડો. (૩) મેં બહુ મુર્ખાઇ કરી તેથી બાળક વનમાં જતો રહ્યો. મેં ઓછી બુદ્ધિવાળાએ એ પવિત્ર માણસનું મન નારાજ કર્યું, એવો મેં ગુનો કીધો છે. (૪) એ કારણથી મેં નિસાસા નાખ્યા અને મને ચિંતા થાય છે, કે ખીચોખિચ બિહામણું જંગલ હશે, ત્યાં મારો છોકરો એકલો કેમ રહેશે?(૫) જેનું મોં ઘણું કોમળ છે, એટલે જે ઘણો નાજુક છે, તે સુરજનો સીધી લીટીનો પ્રકાશ કેમ વેઠશે? (સુરજનો તાપ શી રીતે વેઠશે?) મારૂં બધું સુખ ધ્રુવજી સાથે ગયું તેથી હું નિસાસા નાખું છું. (૬) તમે દયાળુ તે દુઃખ મટાડો કે જેથી એક વાર છોકરાને મારી નજરે જોઉં, રાજાનાં એવાં વચન સાંભળીને નારદ ઋષિ રાજા પ્રત્યે બોલ્યા. (૭) તારા વંશમાં ધ્રુવ જન્મ્યો તેથી તારી જિંદગીને ધન્ય છે. જે માતાને પેટે જન્મ્યો તે માતાને પણ ધન્ય છે, રાજા તને ધન્ય છે, કે તારે ત્યાં ધ્રુવ અવતર્યો. (૮) જ્યાં ધ્રુવ જન્મ્યો છે, તે શહેરને અને તે મહેલને

પણ ધન્ય છે. જે માણસને ધ્રુવની સોબત છે, તેને પણ ધન્ય છે. જે ધરતીપર પગ મૂકીને ધ્રુવજી ચાલે છે, ત્યાં તે ધરતીને પણ ધન્ય છે એમ કહીએ. (૯) રાત દહાડો ધ્રુવજીના દર્શન કરે છે, તે પક્ષીને અને જંગલને ધન્ય છે, હે રાજા તારૂં જીવ્યું સાર્થક થયું, કે તારે ત્યાં એકોતેર પેઢી તારનાર જન્મ્યો છે. (૧૦)

પાઠ ૧૭.

આગબોટ=વરાળથી ચાલતું મોટું વહાણ
વિલાયત=ઇંગ્લાંડ
ખાસ=જુદી
ખલાસી=વહાણ હાંકનાર
એકંદરે=બધું મળીને
ભરદરીએ=દરીઆની અધવચે; દરીઆની વચ્ચોવચ્ચ
મુસાફરી=સફર
હંકારવામાં=ચલાવવામાં
સપાટી=ઉપલો ભાગ
ખડક=પાણીમાં ઢંકાઇ રહેલો પત્થર
ગાબડું=મોટું કાણું
કપ્તાન=વહાણ કે આગબોટનો વડો અમલદાર
વીર=બહાદુર
અવકાશ=વખત
ગડબડાટ=ઘુમાટ; શોરબકોર
પડઘમ=એક વાજીંત્ર
તુતક=આગબોટનો આગલો ઉપલો ભાગ
દૃઢ મનથી=પાકા વિચારથી
બડબડાટ=બકવાટ
સાહસ=અવિચારી કામ
ડોલ=સઢ ચઢાવવાનો થાંભલો
જળચર=પાણીમાં રહેનાર
પ્રસંગે=વખતે
ફરજ=ધર્મ; કર્તવ્ય
અમર=કાયમ; અચળ
યાદગીરી=નામના
ફરમાન=હુકમ
કીર્તિસ્તંભ=યાદગીરી રહેવાને માટે ઉભો કરેલો ચણતરનો થાંભલો

સવાલ—નજીક આવી પહોંચ્યાં એટલામાં શું થયું ? કપ્તાને ને લશ્કરના અમલદારે શું કર્યું ? કેટલાં બચ્યાં ? જળચર પાણીનાં નામ દો. ખલાસી અને સિપાઇનું નામ શાથી અમર રહ્યું ? એમનું નામ અમર રાખવા માટે કોણે શું કહાવ્યું ?

સાર—દરેક માણસે પોતાની ફરજ ખરા અંતઃકરણથી બજાવવી.

પાઠ ૧૮.

ફરતો=ચોગરમ
કોટ=છોથી બાંધેલી ઉંચી જાડી મજબુત દિવાલ
કાબેલ=હોશિયાર
મિસ્તરી=મુખ્ય કડીઓ કે સલાટ
સુલતાન=મુસલમાન રાજા; પાદશાહ
અજાયબ તરેહનો=નવાઇ જેવો
દહાડાને અંતે=સાંજે
ચણતર=ચણવાનું કામ
ભેદ=છુપી વાત; ભરમ
હીકમત=જુગતી;તદબીર; ચતુરાઇ ભરેલો ખેલ
એઠકે=મુકામે
ઇલમ=જાદુ
બેશક=નક્કી; જરૂર
આજીજી=કાલાવાલા
ઝાળી=નાળચાવાળી લોટી
ઇલમી=જાદુગર; મંત્ર જાણનાર
નિર્ભય=ભય વિનાનું
સ્થાનક=ઠેકાણું; જગા
કબુલાત=વચન

સવાલ—અહમદશાહ કોણ હતો? તેણે કયું શહેર વસાવ્યું? કોટ બંધાતો હતો તે પાછો શા કારણથી ઉખડી જતો હતો? ઉખડી જવાનું કારણ સુલતાનના જાણવામાં આવ્યું ત્યારે તેણે શું કર્યું? માણેકનાથ કોણે? અમદાવાદમાં તેની જગા હાલ ક્યાં છે?

પાઠ ૧૯.

પ્રમાણિક=રાજખી રીતે ચાલનાર
કંટાળો=તિરસ્કાર; ત્રાસ
નામુંઠામું=લેવડદેવડનો હિસાબ
આડુંઅવળું=ખરૂં ખોટું
વ્યાજવટાવ=વ્યાજ વગેરે
વટાવ=ખોટને બદલે કંઇ પણ રકમ લેવી કે આપવી તે
દફતર=હિસાબના ચોપડા
ખિન્ન=દુઃખી; દીલગીર
સદ્‌બુદ્ધિ=સારી બુદ્ધિ
તત્કાળ=તરતજ
ફુલાતો=ખુશ થતો
ખોળ=શોધ; તપાસ
અબે=એ; અલ્યા
બનીઆ=વાણીઆ
ચલ બે=ચાલ
બતા=દેખાડ
કીધર=ક્યાં
આનાકાની=હા ના
મિજાજ ગયો=ગુસ્સે થયો
ફેરવી તોળ=વાત ફેરવ
જીસકુ=જેને
દો=બે
પાગળ=મૂર્ખ
કરતો હરતો=કારભારી
સાખ=આબરૂ; વટ

સવાલ—છગનને દુકાનનું કામ જોઇ કંટાળો આવવાનું કારણ શું?

દુકાનમાં એક દિવસ શી બીના બની ? પટેલનો હિસાબ કેવી રીતે ગણ્યો ? થોડી વાર પછી બીજો શું બનાવ બન્યો ને તેનું પરિણામ શું આવ્યું ? મીયો વાણીઆને મૂકીને કેમ જતો રહ્યો ? ગુમાસ્તાને શેઠે શા માટે કાઢી મૂક્યો ? શેઠની સાખ શાથી વધી ? ગુમાસ્તાને ઠગાઇનું શું ફળ મળ્યું ?

સાર–(૧) ઠગીને લેવાની દાનત રાખવી નહિ (૨) મશ્કરી કરવી નહિ. (૩) હંમેશાં પ્રમાણિકપણે ચાલવું.

પાઠ ૨૦.

ખરું કામ=વાજબી કામ
છાતી ચલાવનાર=હિંમત કરનાર
કાને=સાંભળવામાં
આર=ભમરડાની નીચે લોઢાની પાતળી સળી હોય છે તે
નકશો=ગામ કે દેશનો ચીતરેલો નમુનો
મશ્કરી=મજાક
નિંદા=કોઇનું ભુંડું બોલવું તે
મોઢું ઉતરી ગએલું=ઝંખવાએલો
કસુર=ગુનો; ચૂક
વંકાવું=મેળ ન રાખવો
શરમ=માન; સહે
હાંસી=મજાક; મશ્કરી
છાપ=અસર
ચાહે=ઇચ્છે
ચાલ=રીતભાત; વર્તણુક
કજીઓ=ટંટો;
દુર્ગુણ=અનીતિ

સવાલ—જયાનંદને જીવણરામ, ચુનીલાલ અને મહેતાજીના છોકરા સાથે અણબનાવ થવાનું કારણ શું ? એમાં વાંક કોનો હતો ? જયાનંદના વખાણ મહેતાજીએ શામાટે કર્યા ? **સાર**—(૧) વાજબી રીતે ચાલવું (૨) ખરી વાતમાં કોઇની પણ શરમ રાખવી નહિ.

પાઠ ૨૧.

વિક્રમાજીત=જીતાય નહિ એવો વિક્રમ
અજીત=જીતાયનહિ એવો
મેવાડ=ઉદેપુર; (રજપુ- સ્તાનમાં છે).
છંદ=નઠારી ટેવ
વ્યવસ્થા=ગોઠવણ
પટાવતો=રાજના મુખ્ય સરદારો
ઠાર મારવું=જીવ લેવો
ધાવ=ધવરાવનાર બાઇ
દાવો=હક
રણવાસ=રાણીઓને રહેવાની જગા;જનાનખાનું

યોજવા=કરવા
બાળહત્યા=બાળકને મારી નાખવું તે
નિર્દોષ=બીન ગુનેગાર; અપરાધ વિનાનો
દયાજનક=દયા ઉપજાવે એવા
હૃદય પીગળ્યું=દયા આવી
ઘાતકી=ક્રૂર; નિર્દય
વર્ણન=બ્યાન; હકીકત
કલ્પાંત=ઘણું રડવું કકળવું તે; રડારોળ
રાજભક્ત=વફાદાર; પોતાના રાજ્ય કે રાજાનું હમેશાં રૂડું તાકે ને કરે એવી
કોસ=ગાઉ
હજામ=વાળંદ; રાત
આસરો=મદદ; સહાયતા
ભાળ=ખબર; પત્તો
રક્ષણ=સંભાળ
જીવ્યું=જિંદગી
સાર્થક=સફળ
સર્વસ્વ=સઘળી માલમતા
સપુરત=સોંપણ
ચર્ચાય=ફેલાય; પ્રસરે
પરિણામ=ફળ; છેવટ
હવાણી=આખર કરી
પન્નું=પાનું; એક જાતનું રત્ન

સવાલ—વિક્રમાજીતને શા માટે મારી નાખ્યો? ઉદેસીંગ કોનો છોકરો? ઉદેસીંગનો જીવ લેવાનું વનવીરે શા માટે ધર્યું? ઉદેસીંગનો બચાવ કેવી રીતે થયો? પન્નાએ ઉદેસીંગને કોને સોંપ્યો? શેઠે ઉદેસીંગને રાખવાનું કારણ શું? **સાર**—આપણી ફરજ ખરા અંતઃકરણ પૂર્વક બજાવવી અને તે બજાવવામાં પાછી પાની કરવી નહિ.

પાઠ ૨૨.

ઇલાકો=ઘણા જિલ્લા, એજન્સિ અને સંસ્થાન મળીને થએલો ગવર્નરના તાબાનો ભાગ
સૈકો=સો વરસનો કાળ
સુકાની=સુકાન ફેરવનાર
ગફલત=બેપરવા
ખડક=પાણીમાં ઢંકાએલો પત્થર
નિશ્ચે=નક્કી; નિરધાર
બચવાના=ઉગરવાના
ઇરાદો=મનસુબો;
નીમ્યો=નીમણુક કીધી
યુક્તિ=તદબીર; કળા હિકમત
સંખ્યા=ગણતરી
માન્ય રાખી=કબુલ કરી
મોતને શરણે ગયા=મરી ગયા
આજીજી=કાલાવાલા
રાહ=વાટ; વાર
શિર=માથું
એકલદોકલ=એકલો
ચિંતા=ફીકર; ધાસ્તી
છાતી ભરાઈ આવી=રડવું આવ્યું

ઉત્તર=જવાબ
કબુલ કર્યું=માન્યું
સંસાર માંડ્યો નથી= બૈરી પરણ્યો નથી
કોડ=હોંસ; ઉમંગ
નિયમ=ઠરાવ
બાઝી=વળગી
આગ્રહ=હઠ; કાલાવાલા
છક=દિંગ; ચકિત
હડસેલી મૂક્યો=ધક્કો મારી ફેંકી દીધો
બંધુ=ભાઇ
ધર્મ=ફરજ
બંધુધર્મ=ભાઈ તરીકેની ફરજ
સહીસલામત=સુખરૂપ
યોજના=ગોઠવણ

સવાલ—ગોવા ક્યાં છે ? ગોવામાં હાલ કોનું રાજ્ય છે ? પોર્ટુગીઝ લોકો ક્યાંના રહેવાસી ? વહાણ શાથી ખડક સાથે અથડાયું ? ખોરાક વધારે દિવસ ચલાવવા માટે નવા કપ્તાને શું યોજના કરી ? ચોથી ચિઠ્ઠીમાં કોનું નામ નીકળ્યું ? તે પાણીમાં પડ્યો કે નહિ ? નહિ પડવાનું કારણ શું ? એના ભાઇને પડવાની રજા શા માટે આપી ? તે મરી ગયો કે નહિ ?

સાર—ભાઇઓએ એક બીજા પર હેત રાખવું જોઇએ.

પાઠ ૨૩.

ચિત્રશાળા=ચિત્રકામ શીખવાની નિશાળ
ચિત્ર=છબી
ઉપરના=ઉપલા
ચિત્રકળા=ચિત્રકામ
શ્રેષ્ઠ=ઉત્તમ; સૌથી સરસ
તોલે=બરોબરીમાં
અદેખો=બીજાનું સારૂં જોઇ બળે એવો
સમાન=બરોબર; જેવો
કીર્તિ=આબરૂ; માન
કલંક=એબ; બટ્ટો; ડાઘ
અનેક=એકથી વધારે; ઘણા
ગપો=જુઠી વાતો
દિન પર દિન=દરરોજ
હરિફાઇ=બરોબરી
નકલ=ઉતારો; કોપી
બળિએલ=મનમાં બળ્યા કરે એવો
વખોડવું=ખોડ કાઢવી
વડાઇ=મોટાઈ; માન
જન્માષ્ટમી=શ્રાવણ વદ આઠમ; ગોકળઆઠમ; કૃષ્ણનો જન્મદિવસ
અદેખાઈ=ઈર્ષા; વેર
પંચ=કોઇપણ વાતનો નિવેડો કરવાને પાંચ અથવા વધારે શખ્સની મંડળી; લવાદ
કળા=હુનનર; કસબ
કલ્પ્યો=કલ્પના કીધી; ધાર્યો
ટાપુ=બેટ
બાળા=છોકરી

સાંખી=ખમી; સહન કરી	પીછી છુપી ન રહે=	માટે
શોભા=ખુબસુરતી	કામ જણાઇ આવે	અભિપ્રાય=વિચાર; મત
શાંત થયું=નિરાંત વળી	ઠરાવ=નિશ્ચય	નિરાશ=નાઉમેદ
દશા=હાલહવાલ; વલે	ચિત્રકાર=ચિતારા	વીલે મોઢે=ફિક્કે ચહેરે;
રૂબરૂ=હજુર	બેદરકારી=બેપરવા	ઝંખવાણો પડીને
પીછી=ચીતરવાની કલમ	ઉત્તેજન=પુષ્ટિ; મદદ	અદેખાઇનું મોં બાળો=
છુપી=છાની; ગુપ્ત	ઉત્તેજન દાખલ=ઉત્તેજન	અદેખાઇ ન કરો.

સવાલ—ચિત્રશાળામાં શું શીખવાય છે? ઉપલા વર્ગમાં કેટલા વિદ્યાર્થી હતા? ચિત્રકળામાં કોણ હોશિયાર હતું? એની હોશિયારી જોઇ કોણ અદેખાઇ કરતું અને કોણ તેની બરોબરી કરવા પ્રયત્ન કરતું? ત્રિભુવનની આબરૂને કલંક લગાડવા માટે કોણે શું યોજના કીધી? પ્રાણજીવનનો સ્વભાવ કેવો હતો? ચિત્રશાળામાં શી જાહેર ખબર ચોઢેલી હતી? દરેકે ઇનામ મેળવવા માટે કેવી તરેહનાં ચિત્ર કાઢયાં? કોનું ચિત્ર સૌથી સારૂં હતું? ઇનામ કોને મળ્યું? એ ઈનામના રૂપીઆ કોને આપવામાં આવ્યા અને શા માટે? પ્રાણજીવનને નિશાળમાંથી શા માટે કાઢી મૂકયો?

સાર—જે પોતાનું ભલું ચાહતા હોય તેમણે હમેશાં હરિફાઇ કરવી પણ અદેખાઇ કરવી નહિ

પાઠ ૨૪.	કુવાક્ય=નઠારૂં વચન;	આણી=લાવી
સુવાક્ય=સારૂં વચન;	નઠારી વાણી	યાર=મિત્ર; ભાઈ
સારી વાણી	લાધે=મળે; થાય	ઉચાર=બોલ
સ્નેહ=હેત; પ્રીતિ	વિવેક=સલુકાઈ;	વિશ્વ=દુનિયા; જગત
સદૈવ=હમેશાં; નિત્ય	ડહાપણ; સારાનરસાનો	વખાણે=તારીફ કરે;
વાધે=વધે; થાય	વિચાર	સ્તુતિ કરે; માન આપે;

કીર્તિ=આબરૂ
જનો=માણુસો
પડે=હલકે દરજ્જે ઉતરે; ગરિબાઇમાં આવે; પડતી થાય
ચડે=મોટા દરજ્જે આવે; સુખી થાય; ચડતી થાય
વડે=થી; થકી
પ્રજા=લોક; રૈયત
પાળે=પોષે
ધૂડ=ધુત્રડ
ઉચ્ચારનું=બોલનું
ભલી=સારી
ભલાઇ=ભલમનસાઇ
બુરાઇ=નઠારાપણું; વેર; દુશ્મનાવટ
અમૂલ્ય=કીમતી; જેના કિંમત ન થઇ શકે તે
મૂલ્ય=કિંમત
લગાર=થોડી
પળી=ચાંગળું
રે=અરે
માનવી=માણુસ
વેણ=શબ્દ; બોલ
વેણ મૂક્યું=શબ્દ બોલ્યો
ગળાય=ગળી જવાય
થૂક્યું=થૂકેલું
વિમાસશો=પસ્તાશો; દીલગીર થશો
હાણી=નુકસાન; ખરાબી; પાયમાલી; હાનિ
છરા=બંદુકમાં ભરવાની ગોળી
છેદ=ઘા; જખમ
સૂઝે=માલમ પડે
રૂઝે=મટે; સારો થાય; નવી ચામડી આવે
કોઠી=મોટી બરણી
મટે=સારી થાય
તોપ તણો=તોપનો
ભડકો=અવાજો
હવા વિષે=હવામાં
હડાકો=સપાટાબંધ
તાણી=ખેંચી
વદો=બોલો
વણસે=બગડે
ભાર તોલ=માન; આબરૂ વકકર

પાઠ ૨૪ વિચારીને બોલવા વિષે

સમજુતી—સારૂં વાક્ય બોલવાથી હંમેશાં પ્રીતિ વધે છે; નઠારૂં વાક્ય બોલવાથી હંમેશાં કજીઓ થાય છે; માટે હે ભાઇ મનમાં જરા સલુકાઇ લાવીને જે બોલ બોલો તે વિચારીને બોલો. (૧) સારૂં વાક્ય બોલવાથી આખી દુનિયા તારીફ કરે, પણ નઠારૂં વાક્ય બોલવાથી માણુસો આપણી આબરૂ જાણે નહિ. પ્રાણીની પડતી અને ચઢતી જીભથીજ (બોલવાથીજ) થાય છે. માટે હે ભાઈ જે બોલ બોલો તે વિચારી બોલો. (૨) જુઓ લોકો પોતાને ઘેર પોપટ પાળે છે, પણ ઘુવડ

પક્ષી પોતાના માળામાં પણ નચિંતે સૂઈ શકતું નથી; એજ બોલનું કારણ જાણ. માટે૦ (૩) સારી જીભથી (સારૂં બોલીને) ભાઇ ભલમન- સાઇ મેળવ. નઠારી જીભથી (નઠારૂં બોલવાથી) લોકો નઠારૂં બોલે છે. પછી તે ગરીબ હોય કે રાજાનો છોકરો હોય, કે રાણી હોય તોપણ લોકો નઠારૂં બોલે છે. માટે૦ (૪) સારૂં વાક્ય બોલવાથી દૂધ, દહીં અને ઘી આપશે, અને જેની કિંમત ઘણી હશે તેની થોડી કિંમત લેશે, પણ નઠારૂં વાક્ય બોલવાથી કોઇ ચાંગળું પાણી પણ નહિ પાય; માટે૦ (૫) અરે માણસ તું મોઢેથી જે શબ્દ બોલ્યો તે જેમ તેં થુંકલું થુંક ફરીથી ગળાતું નથી, તેમ તે બોલેલો બોલ પાછો ખેંચી લેવાતો નથી, જો એવી વાણી હશે તો પસ્તાશો અને નુકસાન થશે, માટે૦ (૬) છરાના ઘાનો ઉપાય માલમ પડે, પણ નઠારા વાક્યનો ઘા કદી રૂઝાતો નથી. (તે બોલ મનમાંથી જતો નથી જેમ કાચની કોઠી કાણી હોય તે જેમ આખી થતી નથી તેમ માટે૦ (૭) સારો કે નઠારો તોપનો અવાજ હવામાં સપાટાબંધ ચાલ્યે જતો હોય, તો તમે કહો કે તેને કેમ ખેંચી શકાય ! મતલબ ખેંચી શકાય નહિ. તેમ બોલેલો બોલ પાછો ખેંચી શકાતો નથી માટે૦ (૮) વિચારીને શબ્દ બોલો તો કામ કદી પણ બગડે નહિ દલપતરામ કવિ કહે છે, કે જે સારા માણસો છે, તેજ ભાર વક્ર રાખે છે. મતલબ કે વિચારીને બોલે છે.

પાઠ ૨૫.	પ્રમાણ=માપ	મુશ્કેલ=અઘરૂં
પરિણામ=છેવટ; ફળ	તદ્દન=બીલકુલ	સુસ્તી=બેચેની; આળ
કેફી=ઘેન ચઢે એવો; માદક	અશકત=શકિત વગરનું; કમજોર	રસ્તો=ઉપાય; ઇલાજ
		વપરાશ=વાપર; ઉપ
અસર=ફળ; પરિણામ	વ્યસની=ટેવવાળો	કસુંબો=અફીણનું પ

રિવાજ=ધારો
જાતિ=જાત
પ્રસંગોએ=વખતે
જુસ્સો=જોમ; જોર
હૃદય=લોહીની ટાંકી
જ્ઞાનતંતુ=મગજને ખબર પહોંચાડનારા તાંતણા
આંતરડું=પેટના હાબા છેડાથી તે ગાંડની કુલી લગીની નળી
ઉત્તમ=સૌથી સરસ; શ્રેષ્ઠ
અંશ=ભાગ
પાસ=અસર
અકાળ=કવખતે
સેવન=કામમાં લેવું તે
સંભાળ=ખરદાસ
ઇચ્છાથી=મરજી મુજબ
ખલેલ=હરકત; અડચણ
તંદુરસ્તી=સુખાકારી
બંધી=મના; મનાઇ
ચોકી=પહેરો; તપાસ
ઇજારો=પરવાનો; પરવાનગી; કંટ્રાક્ટ
ઇજારદાર=ઇજારો રાખનાર; કંટ્રાકટર
બદી=દુરાચરણ; ખરાબ ટેવ

સવાલ—અફીણ એ કેવો પદાર્થ છે? અફીણ ખાવાથી શું શું નુકસાન થાય છે? અસલના વખતમાં અફીણ ખાવાની ટેવ કેવી રીતે પડતી હતી? ઘરડા માણસો શું સમજીને અફીણ ખાય છે? બાળાગોળી આપવાથી શું નુકસાન? કયા વર્ગની સ્ત્રીઓ અફીણનો ઉપયોગ કરે છે? સ્ત્રીઓ બાળકને શા માટે અફીણ ખવડાવે છે? અફીણથી થતું નુકસાન અટકાવવા માટે સરકારે કયા કયા ઉપાયો લીધા છે? સાર—અફીણ ખાવાની ટેવ પાડવી નહિ.

પાઠ ૨૬.

સંન્યાસી=બ્રાહ્મણ સાધુ થએલો હોય તે
પ્રવાસે=મુસાફરીએ
સંધ્યાકાળ=સાંજ
નગર=શહેર
સરકારવાડો=રાજ કુટુંબને રહેવાની જગા
વ્યાઘ્ર=વાઘ
ચર્મ=ચામડું
વ્યાઘ્રચર્મ=વાઘનું ચામડું
આરામ=વિસામો
રાજવાડો=રાજ કુટુંબને રહેવાની જગા
જ્ઞાન=સમાજ; અક્કલ
માર્ગે=રસ્તે
બોચી=ગરદન
એકાએક=ઓચિંતો; એકદમ
ગરબડાટ=શોરબકોર
સ્વામીજી=મુરબ્બીજી
મુકામ=વાસ
પરંતુ=તોપણ
ઇશ્વરકૃપાથી=પરમેશ્વરની

મહેરબાનીથી
સવાલ જવાબ=વાદવિવાદ
સંબંધ=બાબત; વિષે
અત્રે=અહીંઆ
સ્થિર=કાયમ; અચળ
ભેદ=તફાવત; ફેર; ફરક
આસન=પાથરણું
રાતવાસો=રાત ગાળવી તે

સવાલ—સંન્યાસીએ ક્યાં મુકામ કર્યો? સરકારવાડાને શું સમજી મુકામ કીધો? સંન્યાસી રાજવાડાને ધર્મશાળા શા કારણથી કહેતો હતો?

સાર—આ દુનિયામાં આપણે મુસાફર જેવા છીએ.

પાઠ ૨૭.
નગરચર્ચા=નગરના લોકોમાં ચાલતી વાત
વેશ=પોશાક
અચ્છે હો=સારા છો
અબે=એ
તેરા ચલે=તારૂં ચાલે
માર ડાલીઓ=મારી નાખજે
પાદરી=ખ્રિસ્તી ધર્મનો બોધ કરનાર
ઉપદેશ=બોધ; શિખામણ
ભાષણ=વ્યાખ્યાન
પુરાણી=ઇશ્વર સંબંધી વાત વાંચનાર
કથા=ઇશ્વર સંબંધી વારતા
ફુલાયો=મગરૂર થયો
વાણી=બોલવું
રસ=લહેજત; સ્વાદ
શ્રોતા=કથા સાંભળનારા લોકો
આંસુધારા વહે છે=રડે છે
ભાવિક=શ્રદ્ધાળુ; આસ્થાવાળાં
કોમળ=નાજુક
ફીકા પડી ગયા=ઝાંખા પડયા; મોં ઉતરી ગયું; ઉદાસ થયા
વતન=જાગીર
હક=માલીકી; દાવો
દસ્તાવેજ=ખત; લખત
જાગીર=ઇનામમાં મળેલી જમીન
જપત=કબજ
બંદેનવાજ=ગુલામ પર મહેરબાની કરનાર
તાંબાપતરા=તામ્રપત્ર
પ્રસન્ન=ખુશ
કાયમ કરી આપ્યું=બહાલ રાખ્યું; મજુર કીધું; કબુલ રાખ્યું

સવાલ—અકબર બાદશાહે નગરચર્ચામાં શું શું જોયું? રાજાએ નગરચર્ચા શા માટે જોવી જોઇએ? પુરાણી શાથી ફુલાયો? પાછળથી પુરાણી ફીકો કેમ પડયો? રાજાએ દેશાઈની જાગીર શા માટે કબુલ રાખી?

સાર-રાજાઓએ-અમલદારોએ વેશ બદલી નગરચર્ચા જોવી જોઇએ.

પાઠ ૨૮.	સતી=સદ્‌ગુણી સ્ત્રી	સા'ય=મદદ
દુ:ખ=આપદા; સંકટ	સ્વામી=ધણી	અર્થ=કામ
આણીએ=લાવીએ	હરી ગયો=છાની રીતે લઈ ગયો	સરશે=થશે
ઘટ=શરીરરૂપી ઘડો	મસ્તક=માથાં	ભીડ=સંકટ; આપદા
ઘડીઆ=બનાવ્યાં	છેદાઈ=કપાઈ	સમર્યા=સંભાર્યાં
ટાળ્યાં=મટાડયાં	લુટાણી=લુટાઈ	અંતરજામી=મનની વાત જાણનાર; પરમેશ્વર
નવ ટળે=મટે નહિ	સતવાદીઓ=સાચું બોલનારો	ભાવટ=દુ:ખ;જંજાળ; આપદા
રઘુનાથજી=પરમેશ્વર	નીચ=હલકા	ભૂધરે=પૃથ્વી ધારણ કરનારે; પરમેશ્વરે
જડીયાં=વળગાડયાં	હરિને=પરમેશ્વરને	
ભમ્યાં=ભટક્યાં; રખડયાં	ભજો=ભજન કરો	
ભોગવ્યાં=ગુમાવ્યાં;ગાળ્યાં		
નિદ્રા=ઊંઘ		

પાઠ ૨૭. સુખદુ:ખ મનમાં નહિ લાવવા વિષે

સમજુતી–સુખ અને દુ:ખ મનમાં લાવવાં નહિ,કારણ કે તે શરીરની સાથે વળગેલાં છે, એ કોઈનું મટાડેલું મટતું નથી, કારણ કે ઇશ્વરે વળગાડેલું છે. માટે સુખ અને દુ:ખને મનમાં લાવવાં નહિ. (૧) નળરાજા જેવો મરદ નથી, ને દમયંતી જેવી સતી સ્ત્રી નથી, કે જેઓ અર્ધે વસ્ત્રે જ્યાં અનાજ ને પાણી મળે નહિ એવા જંગલમાં રખડયાં, માટે૦ (૨) પાંચ પાંડવા જેવા ભાઇઓ કે જેને દ્રૌપદી સ્ત્રી હતી. તેમણે પણ બાર વરસ વનવાસ વેઠયો, અને કોઇ દિવસ સુખે ઊંઘ્યા નહિ. માટે૦ (૩) સીતા જેવી સતી સ્ત્રી નહિ કે જેના રામજી ધણી હતા તે સતીને રાવણ લઇ ગયો, તેથી સતી ગણું દુ:ખ પામી, માટે૦ (૪) રાવણ જેવો રાજા જેને મંદોદરી સ્ત્રી હતી; તે રાવણના દસ માથાં કપાઇ ગયાં ને બધી લંકા લુટાઇ ગઈ, માટે૦ (૫) હરિશ્ચંદ્ર

રાજા સત્યવાદી હતો અને તેને તારાલોચની રાણી હતી. તેણે હલ! માણસને ત્યાં પાણી ભર્યું (મતલબ કે મજુરી કરી) એવાં તે! ઘણાં દુઃખ પડયાં, માટે૦ (૬) જુઓ ઇશ્વરે આગળ ઘણી મદદ કર હતી, તેથી જણાય છે કે આપણું કામ પણ થશે. એવું સમજી ઇશ્વરનું ભજન કરો, તે મદદ કરશેજ; માટે૦ (૭) દરેકને જ્યારે આપદ પડી ત્યારે તેમણે ઇશ્વરને યાદ કીધા ત્યારે નરસિંહ મહેતાના ઘણીએ ઇશ્વરે (શ્રીકૃષ્ણે) તેઓની આપદા ટાળી હતી. માટે૦ (૮)

પાઠ ૨૯.

જિંદગી સુધી=મરતાંસુધી
સોદો=માલ
ભટકતો=રખડતો
ભાવ=કિંમત; મૂલ
રકઝક=તકરાર
મજલ=મુસાફરી
હેરાન=દુઃખી
ઘણે રસ્તે=ઘણે ઠેકાણે
બંદર=નદી કે દરીઆ કિનારે આવેલું શહેર કે જ્યાંથી ઘણો માલ વહાણ વાટે આવજા થતો હોય તે
રાન=જંગલ
પડપુછ=તપાસ
મફત=વગર પૈસે
ટંગાઈ=લટકાઇ

પાઠ ૩૦.

સોદાગર=વેપારી
લાગલુંજ=તરતજ
તાલ=દાવ; લાગ
ઝિલાતો=ખમાતો; વેઠાતો
ગરાસીઓ=ઇનામી જમીનવાળો રજપુત
કરગરીને=કાલાવાલા કરીને; આજીજી કરીને
પછડાયા=અફળાયા
અતિશય=ઘણોજ
લોભે લક્ષણ જાય=લોભ કરવાથી સારા ગુણ નાશ પામે
સરિતા=નદી
નીર=પાણી
સિંધુ=દરીઓ
સમાય=સમાવેશ થાય
પૂર્ણ=પુરૂં
નવ=નહિ
તૃપ્તિ=સંતોષ
તણી=ની; છઠ્ઠી વિભક્તિનો પ્રત્યય
આશ=આશા
અંતરમાં=મનમાં
જામે=ફેલાય; થાય
જગદીશે=જગતના ધણીએ; પરમેશ્વરે
કરુણા=મહેરબાની; મ
ઘટતું=લાયક
છતું=સીલકમાંનું
પાસનું=પાસેનું
ખોય છે=ગુમાવે છે

સમજુતી—ઘણી નદીઓનું પાણી દરીઆમાં સમાઇ જાય છે; તોપણ સમુદ્રનું પેટ ભરાતું નથી. તેમ લોભી માણસને પૈસો મળે છે તોપણ તે સંતોષ પામતો નથી; તેને પાંચ રૂપીઆ મળે છે, તો તે દસ મળવાની આશા રાખે છે. જેને જે લાયક હોય તેને તે પરમેશ્વરે મહેરબાની કરીને આપેલું હોય છે, તે છતાં પણ લોભી માણસ લોભમાં ને લોભમાં પોતાની પાસે સીલકમાં હોય છે તે પણ ગુમાવે છે.

સવાલ—લોભીઆને કોણ ઓળખતું હતું? લોભીઆએ બીજે ગામથી માલ લાવવાનો ઠરાવ શા માટે કીધો? નાળિએર માટે ક્યાં ક્યાં ગયો અને શું શું જવાબ મળ્યા? લોભીઓ શાથી મરી ગયો?

સાર—અતિ લોભ એ પાપનું મૂળ છે.

પાઠ ૩૧.

પ્રતાપરાણો=મેવાડનો રાજા
અસલ=જુની
રાજધાની=પાટનગર
તળેટી=પહાડના મૂળ આગળની જગા
શૂરો=શૂરવીર; બહાદુર
શરણે=તાબે
ખેદ=દીલગીરી; અફસોસ
કુળ=વંશ; ઓલાદ
કન્યા=કુંવારી છોકરી
પણ=બાધા; નિયમ
પુરતાં=જોઇએ તેટલાં
સાધન=સાહિત્ય
આરંભી=શરૂ કરી
પરાક્રમ=બહાદુરી
સેના=લશ્કર; ફોજ
તજવીજ=તપાસ
છુપે છુપે=છાને છાને
તૂટી પડતો=એકદમ હલ્લો કરતો
ખૂટતાં=ઓછાં થતાં
ગુફા=બખોલ
ધાસ્તી=ફીકર; બીક
ટળવળતા=ટળવળાટ કરતાં
ભાણું=જમવા માટે પીરસેલી થાળી
ધીરજ=સબુરી; શાંતિ
દુઃખની અંદર=દુઃખને વખતે; દુઃખમાં
જાસુસ=છુપી તપાસ રાખાર; બાતમીદાર
ઠાઠ=ભપકો
જાળવી=સાચવી
દરજ્જા=ઓહ્દા
લહાણું=કંઇ વહેંચવું તે
ધન્ય=શાબાશ
ગ્રંથકાર=પુસ્તક બનાવનાર
દોલત=પુંજી

ખાનદાન=ઉંચું કુળ	ખાતરી=ભરોસો	દેહ મૂક્યો=મરી ગયે
તંગી=તંગાસ; ખોટ	સોગન=કસમ	દેશદાઝ=દેશ લાગણી;
નિભાવ=ટકાવ	સ્વતંત્ર=છુટો	સ્વદેશાભિમાન

સવાલ—ઈ. સ. ૧૫૬૮ અને ૧૫૭૬માં શી બીના બની ? ઉદેસીં ક્યાં રહેતો હતો ? પ્રતાપે ક્યું પણ લીધું ? ઉદેપુર કોણે વસાવ્યું ? પ્રતા બીજે દેશ જવાનો શા માટે વિચાર કરતો હતો ? પ્રતાપને કોણે મદદ કરી અને શા માટે ? પ્રતાપને મદદ મળ્યા પછી તેણે શું કર્યું ? મરતી વખ પ્રતાપનો જીવ કેમ અકળાતો હતો ? પ્રતાપને ક્યારે સંતોષ થયો ભામશાને શા માટે શાબાશી ઘટે છે ?

સાર—પોતાના કુળની આબરૂ સાચવવા માટે ગમે તેટલું દુઃખ પડે તોપણ તે સહન કરવું પણ આબરૂ જવા દેવી નહિ.

પાઠ ૩૨.		
નિયમસર=નિયમ પ્રમાણે	મુદત=વખત	કોશીશ=યત્ન; મહેન
વખતસર=વખત પ્રમાણે	કાળજી=ખંત; ચેટક	વહેવાર=કામકાજ
ચઢતી=આબાદી	ભંગ થાય=તૂટે	ઈતરાજી=ગુસ્સો; કર
આધાર=આશરો	ગેરહાજર=હાજર નહિ તે	નજર
ગોટાળો=ગરબડ	બહાના=ઓઠા	અમૂલ્ય=ઘણોજ કી
પ્રયત્ન=ઘણી મહેનત	મુશ્કેલી=અડચણ	વર્તવાની=ચાલવાની
આરંભવું=શરૂ કરવું	અણગમતી=નાપસંદ	અગત્ય=જરૂર
ખલેલ=હરકત; અડચણ	બાબતો=વિષયો	કેળવણી લીધાથી=વિ
ઠરાવેલા=નક્કી કરેલા	કીમતી=અમૂલ્ય	ભણવાથી
અમુક=ચોક્કસ	નિયમિતપણે=મુકરર	સસ્તાં=સોંઘાં
નડતર=અડચણ	કરેલા નિયમ પ્રમાણે	અસુરા=મોડા
	આરામ=વિસામો	રાહ=વાટ

સવાલ—પોષણ તથા ચઢતીનો આધાર શાના ઉપર છે? કામ કરવાની કેટલી રીત છે અને તે કઈ કઇ? પહેલી રીતથી શું નુકસાન થાય? બીજું કામ ક્યારે શરૂ કરવું? વાયદા પ્રમાણે કામ પુરૂં કરવા માટે આપણે શું કરવું? નિયમ પ્રમાણે કામ કરવાથી શો ફાયદો? નિયમ પ્રમાણે કામ કરવામાં શું કીમતી ગણવું જોઇએ? આપણે નિશાળે મોડા જઇએ તેથી આપણા સિવાય બીજાને નુકસાન થાય ખરૂં? અને થાય તો તે શી રીતે? નાનપણમાં મોડું કરવાની ટેવ પડે તો મોટપણમાં શો ગેરલાભ થાય? નિયમ પ્રમાણે વર્તવાની જરૂર શાથી જાણવામાં આવી? શરમ ભરેલું ક્યારે કહેવાય?

સાર—નિયમસર અને વખતસર કામ કરવાની ટેવ પાડવી.

પાઠ ૩૩.

માજી=જુના; પહેલાંના
સ્વર્ગવાસ થયો=ગુજરી ગયા
સંતાન=છોકરાં
હયાત=જીવતાં
મમતી=પોતાની મરજી પ્રમાણે ચાલનાર
પાઠશાળા=ઉંચું જ્ઞાન આપનારી શાળા
પંડે=પોતે
તરૂણ=જુવાન
દાઝ=લાગણી; દયા
પરીક્ષા=તોલ; કસોટી
નૌકાશાસ્ત્ર=વહાણ ચલાવવાની કળા
સફર=મુસાફરી
રક્ષક=રક્ષણ કરનાર
મરાદની=પુરુષને શોભે તેવી
અટકાવ=બાધ
છૂટ=રજા
પંથ=ધર્મનો માર્ગ
દેવલોક પામ્યા=ગુજરી ગયા
પ્રાર્થના=માગણી [પંથ
સંપ્રદાય=ધર્મનો માર્ગ;
પ્રસિદ્ધ=જાણીતા
સલાહકારક=સલાહ આપનાર

સવાલ—હિંદના માજી શહેનશાહનું નામ શું? એમનો જન્મ તથા સ્વર્ગવાસ ક્યારે થયો? રાજમતા એલેકઝાંડ્રાને ઓળખાવો. શહેનશાહ એડવર્ડના હાલમાં કેટલા કુંવર તથા કુંવરીઓ હયાત છે? માજી શહેનશાહમાં કઇ કઈ ઉંચી શક્તિઓ હતી? લશ્કરી સિપાઈના

શા ધર્મ છે એ માજી શહેનશાહ શાથી જાણતા હતા ? મહારાજા એડવર્ડ શા તરીકે જગજાહેર છે ? મહારાણી વિક્ટોરિઆ શા તરીકે પ્રસિદ્ધ છે ?

સાર—આપણી પાસે ઘણી દોલત તથા જાગીરો હોય તોપણ મોજમઝા ને આળસમાં વખત ગુમાવો નહિ.

પાઠ ૩૪.
ઢીંગણો=બટકો
વરવો=બેડોળ; કદરૂપો
દોષ=ગુનો; વાંક; ખામી
શેખી=પતરાજી
ખોડ=ખાંપણ; ખામી
આતુર=હોંસિલો; ઉતાવળો
શિષ્યો=વિદ્યાર્થીઓ
પ્રશ્ન=સવાલ
કાયર=હેરાન
મુર્ખાઈ=બેવકુફાઇ
હાંસી=મજાક
અન્યાય=ગેરઇન્સાફ
લંગડો=પગે ખોડવાળો
બાડો=જેની આંખની કીકી ત્રાંસી હોય તે
મુગો=જેનાથી મોઢે બોલાય નહિ તે
અવયવો=ભાગો
ચલણ=સત્તા
ખોડ ખાંપણ=એબ
કૃતિ=કરેલું તે; કામ
રચના=બનાવટ
સંપૂર્ણ=પુરેપુરૂં
રૂપ=દેખાવ
કોશીશ=મહેનત

સવાલ—કેશવલાલને હસવું કેમ આવ્યું ? મોતીલાલે હસવા માટે ના કેમ કહી ? કેશવલાલને શું દાખલો બતાવ્યો ? મોતીલાલે શું કહ્યું ? કેશવલાલે પોતાની ખાતરી કરવા માટે કોને પૂછ્યું ? નિશાળમાં મહેતાજી વધારે ત્યારે કેવો વિવેક કરવો જોઇએ ? મહેતાજીના મનમાં એજ પ્રશ્ન વિષે આજે વિચાર શા કારણથી આવ્યો ? ખોડખાંપણ કે બુદ્ધિની ખામી હોય તેની મશ્કરી શા માટે ન કરવી તે સમજાવો. કઈ વાતમાં શરમાવું અને કઇ વાતમાં ન શરમાવું ?

સાર—શરીરની ખોડ અથવા બુદ્ધિની ખામી જોઇ કોની મશ્કરી કરવી નહિ કારણ કે એ પરમેશ્વરની મજાક કર્યા જેવું છે.

પાઠ ૩૫.
વિનોદી=આનંદી
મૂળ=અસલ
હાજર જવાબી=તરતજ જવાબ આપે એવો હોશિયાર

વિનોદ=આનંદ	જહાંપનાહ=દુનિયાનું રક્ષણ કરનાર; પાદશાહ	બંદેનવાજ=ગરીબ પર મહેરબાની રાખનાર
શુળી=ફાંસી	નામદાર=પ્રખ્યાત;	બેઅદબી=અવિવેક
વિનંતી=અરજ	ખડકી=ગોઠવી [નામીચા	સડ=દિગ; છક
વિદાય કર્યા=પાછા કાઢયા		

સવાલ—અકબર પાદશાહ ક્યારે ગેરવાજબી હુકમ કરતો ? બીરબલ તે હુકમ કેવી યુક્તિથી ફેરવાવતો ? પાદશાહે એક દિવસ શું હુકમ કીધો ? શા કારણ ? બીરબલ પાસે કોણ આવ્યા ? શુળી જોવા માટે પાદશાહને શા માટે તેડી ગયો ? પાદશાહે કઇ કઇ ધાતુની શુળી જોઇ ? તે જોઇને પાદશાહે શું પૂછ્યું ? બીરબલે શું જવાબ દીધો ? અકબરે પોતાનો હુકમ શા માટે ફેરવ્યો ? સાર—દરેક માણસે વખત વિચારી કામ કરવું.

પાઠ ૩૬.		
કાનડી=કાનડાના રહેવાસી	શિકલ	ઇજાર=સાંકડા પાયચાનો લેંઘો
[illegible]ક્ષિણી=દક્ષણના રહેવાસી	પહેરવેશ=પોશાક	ઘાઘરો=ફરતો ઘેરવાળો ચણીઓ
[illegible]જરાતી=ગુજરાતના રહેવાસી	રિવાજ=ચારો	ઓઢણું=છોકરીનું ઓઢવાનું લુગડું
[illegible]ઠિઆવાડી=કાઠિઆવાડના રહેવાસી	અનુસરતા=મળતા	લાજ કાઢે છે=માથાપર ઓઢેલો છેડો મોઢાપર લાવે છે
[illegible]છી=કચ્છ પ્રાંતના રહેવાસી	વર્ણ=જાત	સુરવાલ=પાટલુન
[illegible]આ સુન્ની=મુસલમાની [illegible]ર્મના પંથ	ચોટલી=શીખા	સદરો=ટુંક બાંહેનું મોટું પહેરણ
[illegible]રો=મોનો સઠ્ઠો.	જુલ્ફા=લટીઆ	કસ્તી=પારસી લોકોનની વણેલી પાટી કમરપર
	સાફ=આખું; બધું	
	ચોરણો=પગે બેસતો ને જાંઘે પહોળો લેંઘો	
	કમરે=કેડપર	
	બેટ=કેડથી પગ સુધી લટકતું લુગડું વીંટાળવું તે	

બાંધે છે તે; જનોઇ
નાતબહાર=બીજી નાતમાં
હાથેવાળે=વરકન્યાના હાથો હાથ મેળવીને
ખાંડું=કન્યાને માંડવે વરરાજા ન જતાં એ ધારવાળી તરવાર
મોકલવામાં આવે છે તે
વિધવા=જેનો ધણી મરી ગયો તે સ્ત્રી; રાંડેલી
હલકી વર્ણો=નીચ જાતિ (કોળી દુબળા વગેરે)
છૂટ=રજા
માટી=માંસ
બાધ=હરકત; અડચણ
શબ=મુડદું; લાસ
દખમું=ભસ્તુ; પારસીનં મુડદા મૂકવાનો કુવો
બોલી=ભાષા
રોટી=રોટલી
બિજે હોળિગે=રોટલી

સવાલ—મુંબઇ ઇલાકામાં મુખ્ય વસ્તી કયા કયા લોકોની છે? હિંદુઓના કેટલા વર્ગ પાડી શકાય? મુસલમાનના કેટલા ભાગ પાડી શકાય? એ ભાગ શા ઉપરથી પડયા છે? એ ત્રણ જાત ઓળખવાની નિશાની આપો. એ ત્રણે જાતોના રિવાજ સમજાવો. ગુજરાતમાં કયા લોકો દારૂ પીએ છે તથા માંસ ખાય છે? એ ત્રણે જાતનાં બૈરાં ઓળખવાની નિશાની આપો. બોલી વિષે કહેવત બોલો અને તેનો દાખલો આપો.

સાર—દેશ દેશના રીતરિવાજ તથા બોલી જુદી હોય છે.

પાઠ ૩૭.

વિશ્વામિત્ર=ગાંધીરાજાના પુત્ર; સપ્ત ઋષિમાંના એક
વસિષ્ઠ=રામચંદ્રના ગુરુ
જાણીતા=જાહેર; નામીચા
કુળગુરુ=રાજગોર; પુરોહિત
મૃગયા=શિકાર
આશ્રમ=મઠ
આવકાર=આદરમાન
વાનીનું=વસ્તુનું
કામધેનુ=ઇચ્છેલી વસ્તુ આપનાર ગાય
માગણી=માગું
બળાત્કારે=જોરજુલમથી
અગણિત=ઘણુંજ
વીર=યોદ્ધા
તપોબળ=તપ વડે જે શકિત મળે છે તે
રાજબળ=રાજ વડે જે શક્તિ મળે છે તે
વિસાત=ગણતરી
પદવી=ઓદ્ધો
રાજપાટ=રાજગાદી
બારે તપ=મોટું તપ
ભુલથાપ=ભુલાવો
ભંગ=નાશ

બ્રહ્મર્ષિ=બ્રાહ્મણ ઋષિ થયો હોય તે
રાજર્ષિ=રાજાએ માન્ય કરેલા ઋષિ
નિર્મળ=ચોકખું
સિદ્ધિ=મેળવવી મુશ્કેલ એવી વસ્તુ કે શક્તિ (એ આઠ પ્રકારની ગણાય છે. અણિમા, મહિમા, ગરિમા, લઘિમા, પ્રાપ્તિ પ્રાકામ્ય, ઇશિત્વ, વશિત્વ,)

સવાલ—વિશ્વામિત્ર કોણ હતા? એ ઋષિ શી રીતે થયા? વિશ્વામિત્રને કઈ પદવી મેળવવાની ઇચ્છા થઈ અને શા ઉપરથી? વિશ્વામિત્રની વાત કહો.

સાર—(૧) ઘણી મહેનત કરવાથી ધારેલી વસ્તુ પ્રાપ્ત થાય છે. (૨) જેનામાં ક્રોધ અને માનની ઇચ્છા હોય છે તેનામાં સારા ગુણ આવતા નથી.

પાઠ ૩૮.

ખસેડવા=દૂર કરવા
વિઘ્ન=હરકત; અડચણ
કામ હાથ પર લે=કામની શરૂઆત કરે
કાયર=નાહિંમતવાન
અમર=મરે નહિ એવું;
પરવા=દરકાર [કાયમ
આગ્રહ=મંડયા રહેવું તે; ફરી ફરીને કરવું તે
ઠાર મારીશ=જીવતો મારીશ
ફ્રાન્સ=યુરોપખંડની પશ્ચિમમાં એક દેશ છે
ઈજનેર=બાંધકામ જાણનાર
સંયોગિભૂમિ=બે મોટા જમીનના ભાગને સાંધનારો જમીનનો સાંકડો ભાગ
પાધરાં=સીધાં
નહેર=નદીમાંથી પાણી લઇ જવા ખોદેલી ખાડી
છાતી=હિંમત
મહાભારત=ઘણું કઠણ
ખ્યાલ=વિચાર
બેશક=નકી
સીધી=હબસી નામે એક જાતના લોક
તોડ=નિકાલ; ફેંસલો
ફેડયાં=દૂર કીધાં
તરીકે=ગણીને; માનીને
અગર=અથવા; કે
ગુલામગીરી=ગુલામ કરવાનો રિવાજ
સફળ થયો=પાર પડયો
એક સામટા=એકદમ
ગુલામ=વેચાતો લીધેલો ચાકર

સવાલ—બાયલો તથા હિંમતવાન કોને કહેવો? કયા કયા

માણસો હિંમતવાન થઇ ગયા અને તેમણે શું શું કામો કર્યાં ? તેમને શું શું હરકતો નડી ? ગુલામ વેચવાનો ધંધો કોણે બંધ કરાવ્યો ? ગુલામગીરી કયા સનમાં બંધ થઈ ?

સાર—જે કામ આરંભવું તે પુરૂં થતાં સુધી છોડવું નહિ, ને હિંમત હારવી નહિ.

પાઠ ૩૯.

પટરાણી=રાજાની મુખ્ય રાણી
કાં=કેમ
પરોવાયું=લાગ્યું
ચાતક ચકવા=એક જાતનાં પંક્ષી
પ્રતિદિન=હમેશાં; નિત્ય
ખર=ગધેડો
ઘુવડ=એક જાતનું પક્ષી; ઘૂડ (એનાથી દિવસે દેખાતું નથી)
નિજ=પોતાનો
વાસ=રહેઠાણ; મુકામ
નિજવાસ=પોતાનો મુકામ
હરામો=હરામનો; પારકાનો
વતન=જાગીર

જતન=રક્ષણ
વિસ્તારી=લંબાવી
ગુંજામાં=ગજવામાં
દી=દિવસ
ભો=બીક; ભય
આકળા=ગાભરા
શેતરંજ=બુદ્ધિબળની રમત
દીનોનાથ=ગરીબનો ધણી; પરમેશ્વર
પટ=કકડો; દાવ; ખેલ
લહાવો=ઓરીઓ
શૂર=શૂરાતન; બહાદુરી
પડશે તેવા દેવાશે=જેવું દુઃખ પડશે તેવો તેનો ઇલાજ થશે
જુદ્ધ=યુદ્ધ; લડાઇ
હઠ=જીદ; આડાઇ
દાવો=હક; માલકી

રણવાસ=જનાનખાનું
રણસંગ્રામ=લડાઇનું મેદાન
સિંહણ=સિંહની માદા
પાણી=બળ; જોર
બાણ=તીર
ચોટ=દાવ; નિશાન
ભાગ્યે=જવલ્લે; કવચિત
કાચી=ઓછી; થોડી
ખીલાને જોરેજ=ધણીની હૂંફથી
પલોટાવું=મહાવરો થવો
વિદ્યા=હુન્નર; કળા
ખાળો=અટકાવ
હારે=સાથે
જશ=કીર્તિ; આબરૂ
કાળજાં ફાડશે=પેટમાં ધાસ્કો પાડશે
શમી=મટી; દૂર થઈ

સવાલ—પ્રતાપસિંહ શા કારણથી ઉદાસ હતા? કોને ચિંતા હોય અને કોને ન હોય એ વિષે ડાહ્યા કવિઓ શું કહે છે? રાણી અને પ્રતાપસિંહ વચ્ચે શું શું વાદવિવાદ થયા?

સાર—(૧) ધણીઆણીએ ધણીના હુકમને તાબે થવું. (૨) સ્વદેશ પર પ્રેમ રાખવો.

પાઠ ૪૦.

સ્વદેશ પોતાનો દેશ
સ્વદેશ પ્રીતિ=પોતાના દેશપર પ્રેમ
[illegible]લી રસાળ; ફળદ્રુપ
[illegible] ભૂમ=ભારત રાજાનો મુલક; ભરત ખંડ; આર્યાવર્ત; હિંદુસ્તાન
વિષે=માં
જેહ=જે
[illegible]તા=કહેતો
ભલો=સારો
[illegible].મ=ભૂમિ; જમીન
પ્રા[illegible]=જીવ
સુજી=ભાન વગરનો
ભૂમિ=પૃથ્વી
ભારે=બોજારૂપ
[illegible]=લાગણી; દયા
શુષ્ક=સુકું; સ્નેહ વગરનું
હૈયું=મન
વજ્ર=કઠણ પત્થર
લેવું દેવું=લેણુંદેણું
કદાપિ=કદાચ
લક્ષ્મીવાળો=ધનવાન; તવંગર; પૈસાદાર
વડો=મોટો
વૈભવી=વૈભવવાળો
રાજવી=રાજા
રૂપાળો=ખૂબસુરત; દેખાવડો
તથાપિ=તોપણ
વિવેકી=ખરૂં ખોટું સમજનાર
વખાણે=તારીફ કરે
કાગ=કાગડા
પ્રમાણે=પેઠે
સ્વદેશી=પોતાના દેશનો
[illegible]ડો=ખરો; સાચો
[illegible]ળે=મટાડે; દૂર કરે
પાળે=પોષે
કલ્યાણમાં=ભલામાં; સારામાં
લેખે=ગણે; માને
પુરાપ્રેમથી=ખરા હેતથી
પેખે=જુએ; ઓળખે
વિદ્વતા=પંડિતાઈ; વિદ્વાનપણું.
વાપરી=ખરચી
દેશ દાઝે=દેશની લાગણીને માટે
લોક લાજે=લોકની શરમથી
સ્વદેશાભિમાની=પોતાના દેશનું અભિમાન ધરીને કરેલાં
વૃથા=ફોકટ

જન્મ=જિંદગી; જીવતર	કાળ=વખત	હર્ષનાં=હરખનાં; આનંદનાં
ખોયો=ગુમાવ્યો	ગાળી=ગુમાવી	
કમાણી=સાર્થક; પેદાશ	સ્વદેશે=પોતાને વતને	આંસુ=આંખમાંથી પડતાં પાણી
વિદેશે=પરદેશે	વિયોગી=છુટાં પડેલાં	
વસીને=રહીને	ભેટી=મળી	ના'વે=આવે નહિ

પાઠ ૪૦. દેશ પર પ્રેમ.

સારા ભરતખંડમાં હમેશાં રહેતો હોય તેમાં કોણ બિચારો હશે કે જે "મારો દેશ સારો છે. મારી ભૂમિ સારી છે, એ મને જીવથી હંમેશાં વહાલી છે" એમ નહિ કરતો હોય? (મતલબ કે બધાજ કહે છે) (૧) કયો અક્કલ વગરનો પૃથ્વીને ભારે મારતો હશે? તો કે જેને દેશની લાગણી જરાપણ નથી, જેનું મન હમેશાં સુકું ને કઠણ પત્થર જેવું હોય છે, અને જે એમ જાણે છે કે મારે કંઇ લેવું દેવું નથી. એવો માણસ (૨) કદાપિ તે ઘણો પૈસાવાળો હશે, મોટા વૈભવવાળો, રાજા કે રૂપાળો હશે તોપણ તેને વિવેકી માણસ વખાણે નહિ, તે કાગડા અને કીડાની પેઠે ગુજરાન ચલાવે છે. (૪) જે દેશીના દુઃખ મટાડે, હજારો માણસોનું હમેશાં પોષણ કરે, વળી લોકોના લાભમાં પોતનો લાભ ગણે, તેને ખરો સ્વદેશી જાણવો. કહો કે તેને ખરા હેતથી કોણ નહિ જુએ! (મતલબ કે બધાજ જુએ) (૪) જે વિદ્વાન માણસે દેશની લાગણીને માટે વિદ્યાનો ઉપયોગ કીધો નથી. જે પૈસાદારે લોકોની શરમથી એક પાઇ પણ ખરચી નથી. જેણે સ્વદેશાભિમાનનાં કામ કીધાં નથી, તેણે પોતાની જિંદગી નકામી ગુમાવી અને શું કમાયો? (મતલબ કે કંઇજ નહિ) (૫) પરદેશમાં રહીને ઘણો વખત ગુમાવીને જે સારો ભાગ્યશાળી હોય તેજ પોતાને દેશ જાય અને છુટાં પડેલાં સગાં અને ભૂમિને હેતથી મળે તે વખતે

કહો કે કોને હરખનાં આંસુ નહિ આવે ? (મતલબ કે બધાંનેજ આવે)

પાઠ ૪૧.

છાંટાએ=જરાપણ
ઉદ્ધત=ગમે તેમ ચાલનાર
હજુરી=પાસે રહેનાર નોકર
ઉંચે ઊડવાના સાંચા=બલુન
વીત્યા=ગયા
આતુરતા=ઈંતેજારી
હોજ=પાણીની મોટી ટાંકી
પ્રતિબિંબ=છાયા કે પાણીમાં દેખાતી સામી છબી.
જાગીર=કામના બદલામાં મળેલી જમીન

સવાલ—અકકલબાજખાંમાં અક્કલ કેટલી હતી ? એની અક્કલની વાત કહો.

સાર—ઉપરીઓ અવિચારી હોય ત્યારે તાબાના માણસોએ સમયસૂચકતા વાપરી કામ કરવું.

પાઠ ૪૨.

મધરાત=વચલી રાત; રાતના વાગતાનો વખત
ફેરણી=ચોકી; ફેરી; રોન
બાંટા=બૂમ
ફડાફડ=ફડફડ
બંબાવાળા=બંબો રાખનાર
નીસરણી=સીડી
માંડીને=ગોઠવીને
પથારી=બિછાનું
રૂંધાઈ=ગુંગળાઈ
તાજો વા=ચોકખી હવા
જાગૃતિ=ભાન; શુદ્ધિ
લાગ=દાવ; વગ
વાડાની ભીંત=વંડો
પાધરોજ=તરતજ
હડસેલો=ધકકો
ધ્રૂજતાં=થરથરતાં
ફેરા=આંટા,
છાતીવાળા=હિંમતવાન
અણીશુદ્ધ=વગર ઈજાએ; સહીસલામત
જોખમ=સંકટ
સૂંઢ=કપડાની નળી
આંકડી=ખેંચીને પાડવાનું ઓજાર
ગોટાળો=હરકત
ઓલવાઈ=બુઝાઈ

સવાલ—રાત્રે સિપાઈઓ કેમ ફરતા હતા ? તેઓના જોવામાં શું આવ્યું અને તેઓએ શું કર્યું ? સુથારના ભાઈબંધે કેટલા માણસના જીવ બચાવ્યા અને શી રીતે ? કયા કયા માણસના જીવ બચાવ્યા ?

સાર—મિત્રને આફતની વખતે મદદ કરવી, એ આપણી ફરજ છે.

પાઠ ૪૩.	આએહુબ=મૂળને પુરે-પુરો મળતો	મિનારા=બુરજ
મૃગજળ=ઝાંઝવાનુંપાણી; ખરૂં પાણી નહિ પણ હવાના તપવાથી દેખાતું પાણી	ભર ઉનાળામાં=ફાગણ ચૈત્રમાં	ઘુમટ=અર્ધ ગોળ શિખરવાળું ઢાંકણું. (એનો દેખાવ ઉઘાડેલી છત્રીના ઉપલા ભાગ જેવો હોય છે)
કરડા=સખત	ભાસ=દેખાવ	ભોમીઓ=રસ્તો બતાવ-નાર
પાધર=સપાટ	ખારાઘોડા=એ વીરમ-ગામ પાસે ગામ છે. (અહીં વરાગડુ મીઠું પાકે છે)	ચકિત=સ્તબ્ધ; દિંગ
પ્રદેશ=મોટો દેશ		
વિચિત્ર=તરેહવાર		
દેખાવ=ભાસ	માહીતગાર=જાણીતા	પ્રવાસી=મુસાફર

સવાલ—મૃગજળ તે શું? તેથી લોકો કેમ ભુલાય છે? કયા લોકો મૃગજળને ઓળખી શકે છે? મૃગજળને લીધે કેવા કેવા દેખાવ માલમ પડે છે? મૃગજળ તથા એને લીધે જે દેખાવો દેખાય છે તેનું કારણ સમજાવો. મૃગજળ ક્યાં ક્યાં દેખાય છે, ને ક્યારે દેખાય છે?

સાર—મૃગજળ એ ખરેખરૂં પાણી નથી, પણ હવાના તપવાથી મેદાનમાં અથવા રેતીના રણમાં દેખાતું પાણી છે. આ દુનિયા મૃગજળ જેવી છે, કારણ મૃગજળને લીધે ખરા દેખાવો ન હોવા છતાં દેખાય છે, તેમજ દુનિયા આપણને દેખાય છે.

પાઠ ૪૪.	સુઝી આવ્યો=માલમ પડયો	ઝાળ=ગુસ્સો; ક્રોધ; રીસ
મહિમા=મોટાઈ	આંતર્યો=ઘેર્યો;	લાલચોળ=રાતા
ગુફા=બખોલ	માથાથી પગ સુધી=ઘણીજ	નાલાયક=બદમાસ
કોહલું=ફાડી ખાનારૂં જાનવર		અબઘડી=હમણાં ને હમણાં

કુઈ=નાનો કુવો
ડોકીઉં=ડોકું
ગર્જના=ગડગડાટ
ધોસ=સામો અવાજ
બાથ ભીડવી=સામા થવું
પાણી ભરે છે=હિસાબમાં નથી; નબળું પડે છે; ઉતરતું છે

સવાલ—દુર્દાંતસિંહ પોતાનું ગુજરાન શાથી ચલાવતો? રોજ કેટલા પશુ મારતો હતો? બધા પશુઓએ મળી શું વિચાર કીધો? કોહલાએ શું યુક્તિ વાપરી? **સાર**—(૧) બુદ્ધિ આગળ જોર કંઇ વિસાતમાં નથી. (૨) શેરને માથે સવાશેર હોય છે માટે અહંકાર કરવો નહિ.

પાઠ ૪૫.

નળ=લોઢા કે ચિનાઈ માટીનાં ભુંગળાં
જન્મારામાં=જિંદગીમાં
ઠેર ઠેર=ઠેકાણે ઠેકાણે
ટાંકી=હોજ
જવલ્લેજ=ભાગ્યેજ
તીકમ=જમીન ખોદવાનું ઓજાર; (એની એક ધાર કોદાળી જેવી ને બીજી શંકુવાકારની હોય છે)
છીણી=ધાતુ કાપવાનું ઓજાર
પેચ=આંટો
સકાવો=કોક; ચકલી
ટોટી=ખોલી
દડદડ=ધડધડ
સુધરાઇ ખાતું=મ્યુનિસિપાલિટિ
જંગી=ઘણી મોટી
સગવડ=જોગવાઇ
વરાળયંત્ર=વરાળથી ચાલતો સંચો
જોડાણ=સંધાણ
આગ=લાહે
બોધ=ભાન; સમજ

સવાલ—શહેરમાં મીઠું પાણી નળ વાટે ક્યાંથી આવે છે? ટાંકી ઉંચી બાંધવાનું કારણ શું? નળનું જોડાણ શી રીતે કરે છે તે સમજાવો. મીઠા પાણીના નળથી શો લાભ? નદીના મુખ આગળ કુવા નહિ ગાળવાનું કારણ શું? **સાર**—પાણી વગેરે પ્રવાહી પદાર્થ જેટલી ઉંચાઇએથી આવે તેટલી ઉંચાઇએ ચઢી શકે છે. પ્રવાહી પદાર્થોમાં સરખી સપાટીએ રહેવાનો ગુણ છે.

પાઠ ૪૬.

તંદુરસ્તી=સુખાકારી; આરોગ્યતા
સબળ=મજબુત
બિમારી=રોગ; વ્યાધિ
મરડો=પેટમાં દુઃખીને

ઝાડો થવાનો રોગ
સંઘરણી=વારેવારે ઝાડા થવાનો રોગ
અભાવ=અરૂચી;અપ્રીતિ
મધુરં મધુરં=જરા જરા
શોખ=ઇચ્છા;
ખુલાસો=સમાધાન
ખાટલે પડેલા=માંદા; બિમાર

લાગણી=દાઝ; દયા
ચાંપતા=તરત; લાગલા
કાસળ=મૂળ; જડ
ભર=ગીચ; ઘણી
ઉકરડા=છાણ મૂત્ર વગેરે કોહવડાવવાની જગા
જાજરૂ=સંડાસ
થાળું=મથાળું; કુવાના ઉપર છોઅંધ ઢાળ

પડતું બાંધેલું હોય તે
ગંદકી=ગોજવાડ
મરી=ઉતરી
જંતુ=ઝીણાં જીવડાં
રોગી=રોગવાળાં
કોઢ=ઢોર બાંધવાનીજગા
વિદાય થયા=ગયા

સવાલ–ગામમાં મરણનું પ્રમાણ વધ્યું ત્યારે કોણે કોની મારફત તપાસ કરાવી? ગામમાં લોકો કયા કયા રોગથી પીડાતા હતા? સાહેબે એ શાથી જાણ્યું? રોગના મૂળનું કારણ શું હતું? સાહેબે રોગનું મૂળ કારણ પાણી તે બાબત શું શું હકીકત કહી? પાણી સ્વચ્છ કરવાની કેટલી ને કઇ કઈ રીત છે? દૂધ સ્વચ્છ રાખવા માટે શું શું ભલામણ કરી? પાણી તથા દૂધમાં હવા ચૂસવાનો ગુણ છે કે નહિ, હોય તો તે દાખલો આપી સમજાવો.

સાર–સ્વચ્છ હવા, સ્વચ્છ પાણી તથા સ્વચ્છ ખોરાકનો ઉપયોગ કરવાથી રોગ થવાની ધાસ્તી રહેતી નથી. માટે ઉપરની ત્રણ બાબતો પર ખાસ કાળજી રાખવી.

પાઠ ૪૭.

ધાઇ=દોડી
ભાવે=હેતથી
ભ્રાત=ભાઇ
સાથ=સંગાત; ટોળું

કપટે=દગાથી
ખસે=દૂર જાય
સામગ્રી=સામાન
હસે=મશ્કરી કરે
ઉતરવા=રહેવા

વશેક=ઘણાજ; વધારે
વસમો=કપરો; કઠણ
ઠામ=જગો
છાજ=છત
વળી=સાકટી

ભીંત્યો=ભીંત
દોદશ=બંને બાજુ
જુઆ=ડાંસ
હુઆ=થયા
હસણી=મજાક ખોરી
નાત્ય=નાત [માનનારો
વૈષ્ણવ=વિષ્ણુ ધર્મ
દર્શન=ભાવથી જોવું તે
ખોઇએ=દૂર કરીએ
સુંદરી=જુવાન સ્ત્રી
મન વિના=કમનથી
નમે=નમસ્કાર કરે
દીઠાં=જોયાં
હરિ=પરમેશ્વર
ફુટડો=દેખાવડો
તુઠડો=પ્રસન્ન; ખુશ
ભાંગ્યું=દૂર થયું

મરડે=મચડે
મંડપમાં=માંડવામાં
ચંગ=મંજીરા; કાંસા જોડ
લટકે=ટિંગાય
પટકે=પિછોડીએ
કાષ્ટ=લાકડું
ભારો=જુડો
મામેરાનો=મોસાળાનો
ઉધારો=બાકી; ઘણા
તુળસીદળ=તુળસીનાં પાં- [દડાં
કુંકશે=વગાડશે
પુરૂં=બરોબર
કૌતક=મશ્કરી; ગમત
ટોળ=મજાક
ઉતાવળી=ઝડપથી
મરમે=ભેદમાં
લજાવ્યું=એબ લગાડી

પેઢીનું=વંશનું
ન બાપા=બાપ વગરના
ભલાં=સારાં
કઠણ=સખત
કઠણબોલ=મેણાંના બોલ
મચ્છર=અહંકાર; તોર; ઝેર
પુંઠળથી=પાછળથી
બડબડે=બબડે
લખેશરી=લાખ રૂપીઆનો ધણી
શે=શું
રાંક=ગરીબ
પિતા=બાપ
મુજ=મારે
મેર=મેરૂ પર્વત
જીવતો રહે=કાયમ રહે

પાઠ ૪૭ નરસિંહ મહેતાની ઉના ગામમાં પધરામણી.

સમજુતી—નરસિંહ મહેતો આવ્યા સાંભળી, શ્રીરંગ મહેતા દોડતા આવ્યા ને બંને વેવાઇ હોંસથી ભેટયા. જમાઈ અને જમાઇનો ભાઈ પણ મળ્યા. બધા નાગરનું ટોળું પણ આવીને મળ્યું. (૧) તે બધા છળભેદથી ભેટીને પાછા દૂર જતાં રહે અને એનો સામાન જોઈ જોઇને મશ્કરી કરે, ઉતારાને માટે એક ઘર આપ્યું, તેમાં ચાંચડ, મચ્છર ઘણાજ હતા. (૨) તે ઘરની જમીન ઉંચી નીચી ને કઠણ હતી, ને

છાપરાપર નળીઆં નહોતાં; તે ઘરની છાજ કોહેલી ને સાકટીઓ જુની હતી, અને ભીંતો બંને બાજુએ બેવડી વળી ગએલી હતી. (૩) જ્યાં નરસિંહ મહેતાનો ઉતારો થયો, ત્યાં ઘણાં માંકડ ને જુઆ હતાં. વેવાઇ ઉતારો આપી ગયા પછી મજાકખોરી નાગરી નાત બોલવા લાગી. (૪) કુંવર વહુનો બાપ વૈષ્ણવ છે, તેથી એના દર્શન કરીએ તો પાપ જતા રહે અને પાવન થઇએ, મહેતાને જોવા માટે ઘેરઘેરથી સુંદરીઓ ખુશાથી આવી. (૫) કમનથી મહેતાને નમસ્કાર કરે અને કહે કે તમે આવ્યા તે સારૂં થયું. સ્ત્રીઓ એક બીજાને કહે છે કે મહેતાને જોયા તે પરમેશ્વરને જોયા બરાબર છે. (મતલબ કે એમ મશ્કરી કરે) (૬) જુઓ એનો રસાલો કેવો દેખાવડો છે ! એને પરમેશ્વર પ્રસન્ન છે. મશ્કરીમાં એવું કહે છે કે, હવે કુંવર વહુનું દુઃખ જતું રહ્યું, એમ કહીને મોઢું મચડે છે. (૭) મહેતાના બળદ ઉપર ઘણી બગાઇઓ છે તે જુઓ. મહેતાજી માંડવામાં કીર્તન કરશે તેથી નાગરની નાતમાં શોભા વધશે. (૮) આ ગાંસડી વળગાડેલી લટકે છે, તેમાં પીછોડીએ તાલની જોડ બાંધી છે. આ તુલસીના લાકડાનો ભારો (તુલસીની માળા) છે. કહો હવે મોસાળામાં શું ખામી છે ! (૯) છાબડીમાં તુલસીનાં પાંદડાં મૂકશે. ને ઉભો રહીને શંખ વગાડશે, સાધુ ઇશ્વરનું ભજન કરશે એટલે મોસાળું પુરૂં થશે. (૧૦) એમ નાગરની સ્ત્રીઓ ગમત કરે અને મશ્કરી કરીને ઘર તરફ પાછી જાય. બાપા મોસાળું લઇને આવ્યા તે વાત કુંવર બાઇએ જાણી. (૧૧) તેથી ઝડપથી મળવાને માટે દોડી, કે નણંદ ભરમમાં બોલી કે બાપ દીકરીને આ શું પ્રીત કે હાંસી કરવા આવ્યો ! (૧૨) બાપદાદાની સાત પેઢીને એબ લગાડી; સાથે સાધુઓનું શું કામ હતું ! શું એકલા મળવા જાઓ છો ! એવા બાપ કરતાં બાપ ન હોય તો સારૂં ! (૧૩) આવો મહેણાંનો

બોલ સાંભળીને કુંવરબાઈ પાછી વળી, ને કહેવા લાગી કે, હે નણંદ એટલો અહંકાર શા માટે રાખો છો? હે બેન! પાછળથી શું બબડો છો! (૧૪) જેનો બાપ પૈસાવાળો હશે તેની દીકરીને ઘણો લાભ થશે કોઇનો બાપ લખેશ્રી કહેવાય તો તે મારે શું કામનો? (૧૫) ગરીબ બાપ મારે ઘેર આવ્યો તો તેનું એક કાપડું સોનાના મેરૂ પર્વત બરાબર છે. તમારી મરજીમાં આવે તેમ બોલો, પણ મારે તો એ બાપ જીવતો રહો. મતલબ કે એ બાપ ઘણું જીવજો. (૧૬)

પાઠ ૪૮.

વર્તણુક=ચાલચલગત
પ્રમુખપદ=સભાના ઉપરીની જગા; અધ્યક્ષ
હજુર=આગળ
રજુ=મોજુદ; હાજર
પરવડતી=ફાવતી
તસ્દી=મહેનત
વૈતરૂં=મખત મજુરી
મીઠું મરચું ભભરાવીને=વાત વધારીને
સુગંધ=સારીવાસ; ખુશબો
દુર્ગંધ=નઠારી વાસ
ઘોર=બિહામણી
ગાંડપણ=ગાંડાપણું
પોષણ=ગુજરાન
નભીએ=ટકીએ
આવેશ=ક્રોધ; ગુસ્સો
અસર=લાગણી
ટટાર થયા=અમલ સ્થિતિમાં આવ્યા
નિરોગી=રોગ વગરનું; તંદુરસ્ત
જાતમહેનત=શરીરની મહેનત
નિભાવ=ગુજારો

સવાલ—હાથ, પગ, જીભ, દાંત, નાક, કાન એ દરેક શું શું કામ કરે છે તે કહો. પેટ શું કામ કરે છે તે કહો. મગજ શું કામ કરે છે? બધા અવયવોએ કામ કરવું બંધ કીધું તેથી શું પરિણામ આવ્યું? આપણને એક બીજાની મદદની જરૂર છે તે દાખલો આપી સમજાવો. (જુઓ પાઠ ૬.)

સાર—આ દુનિયાનો આધાર એક બીજાની મદદ પર રહેલો છે.

પાઠ ૪૯.

લવાડા=દેવળવાડા;
આબુ પર્વત ઉપરના દહેરાંનો ભાગ
શ્રાવક=જૈન
પ્રેમ=આસ્થા; શ્રદ્ધા

કુંભારીઆ=એ આરાસુર પર્વત ઉપર છે.
પાલિતાણા=કાઠિઆવાડમાં શેત્રુંજો ડુંગર પાસે શહેર છે,
ગીરનાર=કાઠિઆવાડમાં મોટો પર્વત છે
રાણકપુર=એ રજપુતસ્તાનમાં છે
રળિઆમણાં=શોભિતાં
પરધર્મ=બીજો ધર્મ
બાંધણી=બાંધકામ
નકશી=કોતરકામ; કોતરણી
સુગમ=સહેલું; સુતરૂં
માઇલ=પોણો ગાઉ
વાહનો=ગાડી, ઘોડા વગેરે બેસવાનાં સાધનો
છાવણી=લશ્કરને રહેવાની જગા
રમણીય=સુંદર
દેવળવાડા=દેવળનો જથો
આરસપહાણ=સંગેમરમર એક જાતનો પત્થર
અણહીલવાડ=પાટણ; (સરસ્વતી નદીને કાંઠે રાજધાનીનું શહેર હતું; એ વનરાજ ચાવડાએ ઇ. સ. ૭૪૬ માં અણહીલ ભરવાડના નામથી વસાવ્યું હતું)
શિખર=ટોચ
આદિનાથ=જૈનધર્મ સ્થાપનાર પહેલા તીર્થંકર
કાબેલ=હોશિયાર
દહાડાને અંતે=સાંજે
કોતરણી=કોતરકામ; નકશી
રોજ=એક દિવસનો પગાર
નેમિનાથ=જૈન ધર્મના ૨૨મા તીર્થંકર
શોભા=ખુબસુરતી
પાર વિનાની=અપરંપાર; ઘણીજ
દેરાણી=દીયરની વહુ
જેઠાણી=જેઠની વહુ; વરનાં મોટાભાઇની વહુ
ધ્યાન ખેંચે=મોહ પમાડે, અજાયબ કરે
દેરાસર=દહેરૂં
ગભારો=દેવળના જે ઘુમટવાળા ભાગમાં મૂર્તિ હોય છે તે
સભા મંડપ=દહેરા માંહેલો આગલો વિશાળ ભાગ
બારીક=ઝીણાં
આરસપહાણ=સંગેમરમર; એક જાતનો ચળકતો પત્થર
બીબું=છાપ
નજર ઠરી જાય=જોયા કરે
વિસ્મય=અજાયબ; નવાઇ
નિર્જીવ=જીવ વગરની
પ્રવીણ=હોશિયાર

સવાલ— કયા લોકોની પોતાના ધર્મ પર આસ્થા ઘણી હોય છે? કયા લોકો ધર્મના કામમાં પુષ્કળ પૈસા ખરચે છે? જૈન લોકોનાં જોવા લાયક દહેરાં ક્યાં છે? આબુ જવું હોય તો શી રીતે જવાય? રાણકપુર ક્યાં છે? વિમળશા, તેજપાળ, વસ્તુપાળને ઓળખાવો. એમણે ક્યાં દહેરાં બાંધ્યાં? સરસ દહેરાં ક્યાં છે? આદિનાથ અને નેમિનાથ કોણ? કયું કોતરકામ બહુ વખાણવા લાયક છે? જેઓએ એ દહેરાં જોયાં છે તેઓ આ દેશ માટે શું અભિપ્રાય આપે છે?

સાર—ધર્મનાં કાર્યો કરવાં જેથી નામ અમર રહે.

પાઠ ૫૦.

નિદ્રામહીં=ઊંઘમાં
તન=શરીર
ભાન=શુદ્ધ; સમજ
પુરણ=પુરેપુરૂં
સમયે=વખતે
પ્રથમે=પહેલાં
સ્મરૂં=યાદ કરૂં
કાર્યો=કામો
પાલન=પોષણ
કાજ=મારે; વાસ્તે
રચના=બનાવટ; ગોઠવણ
તેજસ્વી=પ્રકાશીત
શશી=ચંદ્ર
તિમિર=અંધારૂં; અંધકાર
ગગને=આકાશમાં
દિનરાત=દહાડો રાત
આરામ=વિશ્રાંતિ; વિસામો
શ્રમથી=મહેનતથી
સુખ દીએ=સુખ આપે
ભર=ખૂબ
નિંદ=ઊંઘ
આણી=લાવી
મેઘમંડળ=વાદળાં
નિયમિત=નિયમ પ્રમાણે
વૃષ્ટિ=વરસાદ
સંતોષ=તૃપ્તિ
સૃષ્ટિ=દુનિયા
પૃથ્વી=જમીન
ધન=પૈસો
કઠિન=કપરાં; અઘરાં
કષ્ટ=દુઃખ
અનેક=ઘણાજ
કાપે=દૂર કરે; મટાડે
સૃજ્યાં=બનાવ્યાં
પાવક=ગરમી; અગ્નિ
ઇશે=ઇશ્વરે
સત્તા=હકુમત
સદિવ=હંમેશાં; સદા
થાપી=બેસાડી
સુબુદ્ધિ=સારી અક્કલ
નીતિપંથ=નીતિનો રસ્તો
ભુલાવતા=વીસરાવતા
સંશય=શક
મુજ=મારા
સદ્‌ભક્તિ=ખરી ભક્તિ
ચરણે=પગમાં
ઠરૂં=સંતોષ પામી રહું

પાઠ ૫૦ ઇશ્વર પ્રાર્થના.

સમજુતી—જ્યારે ઊંઘમાં શરીરનું ભાન નહોતું, ત્યારે જુઓ કે જેણે પુરેપુરી સંભાળ લીધી, તેને સવારનાં પહોરમાં પહેલો યાદ કરૂં, પછી દહાડાનાં બધાં કામો કરૂં. (૧) એ હંમેશાં હેતથી પ્રાણીઓનું પોષણ કરે છે. જીવને માટે જગતની બનાવટ જણાય છે, પ્રકાશવાળા સુરજ અને ચંદ્રમા હંમેશાં પ્રકાશતા રહે છે; તે જીવને જીવન શક્તિ વધારે આપે છે. (૨) એ આકાશમાં રાત દિવસ ફરીને અંધારૂં મટાડે છે, ત્યાં તેને આરામ બીલકુલ નથી, દહાડાની ઘણી મહેનતથી પ્રાણી થાકયો ત્યારે આખી રાત સુખ આપે એવી સારી ઊંઘ આણી. (૩) જો વાદળાં વખતસર વરસે છે. તેથી દુનિયા સંતોષથી આનંદમાં ફુલાય છે, જમીનવડે ધન અને વનસ્પતિવડે અનાજ આપે છે; તે જીવોના ઘણાં દુઃખ મટાડે છે. (૪) પરમેશ્વરે પવન, પાણી અને અગ્નિ એ કેવાં બનાવ્યાં છે ! એ ત્રણ જીવોનું હંમેશનું જીવન (જીવવાનો આધાર) છે. વળી એ ત્રણને માણસની ચાકરી આપી છે. અહા ! પ્રાણીના સુખનાં સાધનની શી ગોઠવણ કરી છે ! (૫) અહો પરમેશ્વર તેં માણસને મન ને અક્કલ આપીને બધા જીવોપર માણસની ઘણી સત્તા રાખી છે, જે હંમેશાં એવું સારૂં પોષણ કરે છે, તેને વીસરીને ભજે નહિ તે પાપી માણસ છે. (૬) પરમેશ્વર હું માગું છું કે સારી બુદ્ધિ આપો અને નીતિને રસ્તે દોરવો, મને ભુલાવામાં નાખનાર બધા વહેમો દૂર કરો; મારી ફરજ છે, એમ સમજીને હું બધા કામ કરૂં, અને સદ્‌ભક્તિથી પરમેશ્વરના ચરણમાં ઠરૂં, મતલબ કે સાચી ભક્તિ કરી મોક્ષ પામું.

પાઠ ૫૧.	જોરાવાર; શૂરવીર	દુઃખ કાપનાર
પરાક્રમી=સમર્થ;	પરદુઃખભંજન=પારકાનું	શોખીન=આનંદ લેનાર

ઉદાર દીલનો=મોટા મનનો
શ્લોક=છંદ; બે કે ચાર લીટીની સંસ્કૃત કવિતા
સ્મરણશક્તિ=યાદદાસ્તી
કમાણી=પેદાસ; મળતર
મતલબ=સાર
વડવા=બાપદાદા
ઉછીનું=થોડી મુદત માટે ધીરેલું
પુરાવો=સાબીતી
બનાવટી=ખોટો
સ્તબ્ધ=દિંગ; ચકિત
સાબીત=નક્કી; પુરવાર
પ્રપંચ=તરકટ; દગો
વેશ=દેખાવ; પહેરવેશ
શિરામણ=નાસ્તો
હાસ=થાકીને વિશ્રાંતિ લેતી વખત બોલે છે
રાજવહીવટ=રાજ કારભાર
વૈદકશાસ્ત્ર=વૈદ બનાવવાનું પુસ્તક; રોગ પારખવા, તેનું ઓસડ કરવા વગેરે સંબંધી જે વિદ્યા તે
ડાંગ=જાડી મજબુત લાકડી
ઉગામી=ઉઠાવી
પાંહે=પાસે
નીયા=ઇન્સાફ
ફાંહી=ફાંસી; શુળી
હાનિ=બગાડ; નુકસાન
હાચેહાચું=ખરેખરૂં
કારે=કયારે
અમૃત=જેથી ઘડપણ ને મોત ન આવે એવો પીવાનો પદાર્થ

સવાલ—ભોજ રાજા કયા વંશના? એ વિક્રમ પછી થયા કે પહેલાં? એના વખતમાં ગુજરાતમાં કયો રાજા હતો? ભોજરાજા શાને માટે પ્રખ્યાત થઇ ગયો? ભોજરાજા વિષે શું કહેવામાં આવે છે? એની સભાના પંડિતોએ શો પ્રપંચ કર્યો? એ પંડિતોના માથાનો કોણ મળ્યો? તેણે શું કીધું? રાજાએ તેને કેટલું ઇનામ આપ્યું? ભોજરાજા નગરચર્યા જોવા કેમ નીકળતો હતો? ભોજરાજા શાથી ખુશ થયા?

સાર—(૧) દરેક માણસે વિદ્વાનને માન આપવું (૨) ગરીબોના ઉપર દયા રાખવી.

પાઠ ૫૨.

તાણ=તંગાસ
ભનાશ=ભેજ
પુરણી=પુરાણ
કારીગર=કારીગરી કરનાર
ધમણ=વા ફુંકવાનો સંચો
નર્યા=નિરોગી; રોગ વગરના
પહેલું સુખ તે જાતે

નર્યા=પહેલું સુખ તે જાતે તંદુરસ્ત.
વાઢકાપનું=નસ્તરનું
ગુણદોષ=ફાયદા ગેરફાયદા
ઔષધ=ઓસડ; દવા
ખનીજ=ખાણમાંથી ખોદી કાઢેલો (જે પદાર્થ ભોંયમાંથી ખોદી કાઢવામાં આવે છે તે ખનીજ પદાર્થ કહેવાય છે)
ખજાનો=ભંડાર
સદ્‌ગૃહસ્થ=સારો માણસ
તરીકે=માફક; પેઠે
આબાદ=સુખી

સવાલ—ગામ વસાવવામાં કોની કોની જરૂર પડે?

પાઠ ૫૩.

પાંડવ=પાંડુ રાજાના છોકરા
કૌરવ=કુરુરાજાના કુળમાં ઉત્પન્ન થએલા; ધૃતરાષ્ટ્રના છોકરા
નામાંકિત=પ્રખ્યાત
જાણીતાં=જાહેર
હસ્તિનાપુર=એ દિલ્હીની પાસે હતું
પેઢી=ઓલાદ; વંશ
સ્વાર્થ=પોતાની મતલબ
ત્યાગ=છોડવું તે
પ્રખ્યાત=જાણીતા
ભયંકર=પળાય નહિ એવી; સખત
પ્રતિજ્ઞા=બાધા; પણ
રૂપવાન=ખૂબસુરત
માછી=માછલાં પકડવાનો તથા વહાણ હંકારવાનો ધંધો કરનાર
કાંતિ=ખૂબસુરતી
યોજનગંધા=સત્યવતી; મત્સ્યગંધા; વ્યાસના માતા
ખૂબસુરત=દેખાવડી
ઉત્કંઠા=આતુરતા; ઇચ્છા
માગું=માગણી
ગંભીર=ઘણી ભારે
ભયાનક=પાળી ન શકાય
બ્રહ્મચારી=કુંવારા [તેવી રહેવાનું વ્રત પાળનાર
કોલ=વચન

સવાલ—હસ્તિનાપુર ક્યાં હતું? હસ્તિનાપુરમાં કોની ગાદી હતી? શંતનુ રાજાનું લગ્ન કોની સાથે થયું હતું? તેને કેટલા છોકરા થયા હતા? બધા જીવતા હતા? સૌથી નાના છોકરાનું નામ શું? પાછળથી તેનું નામ શું પડયું અને શા કારણથી? શંતનુ રાજા દિન પર દિન કેમ સુકાવા લાગ્યા? ભીષ્મે પિતાને માટે કેવી પ્રતિજ્ઞા લીધી?

સાર—માબાપની મરજી સાચવવાને ગમે તેટલું દુઃખ પડે તો તે સહન કરવું.

પાઠ ૫૪.

સોમનાથ=પ્રભાસપાટણ
અફગાનિસ્તાન=અફઘાન લોકોનો દેશ; એ હિંદુસ્તાનની વાયવ્યે છે
ગીજની=અફગાનિસ્તાનનું મુખ્ય શહેર
ઇસ્લામી=મુસલમાની
વેરાન=ઉજ્જડ
દ્રવ્ય=પૈસા
મંદિર=દેવળ
ગભારો=મંદિરની અંદરનો ભાગ જેમાં મૂર્તિ હોય છે તે
રત્ન=હીરા, મોતી, માણેક વગેરે કીમતી જવાહીર
જડીત=જડેલાં
નટ=નાચ કરનાર
નૃત્ય=નાચ
ખ્યાતિ=કીર્તિ, નામના
ખંડન કરવું=ભાંગવું
પણ=નિયમ; બાધા; પ્રતિજ્ઞા
પંજાબ=પાંચ નદી વચ્ચેનો પ્રદેશ
જમાવ્યું=એકઠું કર્યું
કૂચ કરી=ચાલવા માંડયું
રણ=રેતીનું મેદાન
જંગી=તોપની બારી
તાકાત=બળ; જોર
મરણીઆ=મરવાની દરકાર વિનાના
ખુનરેજી=કતલ
નામના=ખ્યાતિ
કબર=ઘોર
વિસારે પડયાં=ભૂલી જવામાં આવ્યાં
આગ્રા=જમના નદીપર શહેર છે. અહીંનો તાજમહેલ જોવા લાયક છે.
ચાલુકય=સોલંકી
અદ્યાપિ=આજ પણ; હમણાં સુધી

સવાલ—મહમદ ગીજની કયાંનો પાદશાહ? તેણે હિંદપર કેટલી સ્વારી કરી? સ્વારી કરવાનો મુખ્ય ઇરાદો શું હતો? સોમનાથ મહાદેવનું વર્ણન કરો. મહમદ કયાં થઈ સોમનાથ આવ્યો? તેણે શું કીધું? પૈસા ન લેતાં મહમદે મૂર્તિ શા માટે ભાંગી? મૂર્તિના કકડા તથા કમાડનું શું કીધું? સોમનાથનું દહેરૂં કયા કયા રાજાએ સમરાવ્યું?

પાઠ ૫૫.

સુરત=એ તાપી નદીને ડાબે કાંઠે શહેર છે.
પ્રસિદ્ધ=જાણીતું
મુખ્ય=મોટું
સોળમો સૈકો=ઇ. સ. ૧૫૦૧ થી ૧૬૦૦ સુધીનો વખત
ખાસ=પોતાનો
નામીચું=પ્રખ્યાત
બારૂં=વહાણ લંગર કરવાની જગો

મલબાર કંઠો=મદ્રાસ ઇલાકાનોપશ્ચિમકિનારો	આગ્નેનૌકા=ઝટ સળગી ઊઠે એવા પદાર્થ ભરેલા હોય અને દુશ્મનના વહાણને ભેરવીને સળગાવી મુકવાને આંકડીઓ હોય એવું વહાણ	ફીરંગી=પોર્ટુગાલના રહેવાસી
કપ્તાન=વહાણનો મુખ્ય અમલદાર		વલંદા=ડચ; યુરોપખંડમાં વિલાયતની થડમાં આવેલા હોલાંડ દેશના રહેવાસી
સત્તા=હકુમત; અમલ		
જહાંગીર=અકબરનો છોકરો(દુનિયા જીતનાર)		
	સ્થિતિ=હાલત	કરડી=ગુસ્સાવાળી
પરવાનગી=રજા; છૂટ	કૉલકરાર=બોલી	શિવાજી=મરાઠી વંશનો સ્થાપનાર
સત્કાર=આદરમાન	કોઠી=માલ ભરવાની મોટી વખાર	
હરિફાઇ=બરોબરી; સ્પર્ધા		બંદુકની ગોળી=છરા
	બીજ=મૂળ; શરૂઆત	નિશાની=એંધાણી
કાફલો=ટોળું	સર્વત્ર=સઘળે; બધે	ચઢતી કળા=આબાદી
દૃઢતા=હિંમત	મથક=મુખ્ય ઠેકાણું	અરસામાં=દરમિયાનમાં

સવાલ—સુરત કઇ નદી પર છે? એ શહેરમાં ધંધો રોજગાર ચલાવવાને કઇ કઈ યુરોપી પ્રજા આવી હતી? સુરતમાં કઇ પ્રજા પહેલ વહેલી આવી હતી? સુરતમાં અંગ્રેજોને કોણે હરકત કરી? શું હરકત કરી? સુંહાલી આગળ કોને કોની સાથે લડાઇ થઈ હતી? અંગ્રેજોને સુરતમાં કોઠી બાંધવાની રજા કોણે આપાવી? કયા સનમાં અંગ્રેજોએ કોઠી બાંધી? જ. ઇ. સ. ૧૬૧૨. અંગ્રેજી સત્તાનું બીજ ક્યારથી રોપાયું? અંગ્રેજોની કોઠી હાલ છે કે નહિ? શિવાજીએ સુરત ક્યા સનમાં લુટ્યું? અંગ્રેજોએ પોતાનું મથક શા કારણથી બદલ્યું? પછી મથક ક્યાં કીધું?

પાઠ ૫૬.	શિર=માથું	રૂંઢ=ખોપરી
અમસ્યા=ઉખાણા	કોટે=ડોકે	વૃષભ=બળદ

વીણુ=વગર	શુક્રાચાર્ય=દૈત્યના ગુરુ	વીર=ભાઇ
ભૂપાળ=રાજા	હરનિશ=હંમેશાં; નિત્ય	કામની=સ્ત્રી
નેહ=સ્નેહ; હેત	રે'=રેહ	કીર=પોપટ
દાખવે=જુવે	મેડક=દેડકો	ચરણ=પગ
ચક્ર=ચક્કર	નિર્બળ=કમજોર	સાંચો=પકડયો
ગળ્યો=ઢાંકયો	કોલ=કોયલ	લાખે=લાખો માણસથી
પરવરે=ચાલે	કાયર=બાયલો	સઉકો=બધા
ઉજ્જવળ=સફેદ	સાર=સારી	ગેંધાર=ઘેરાએલો
ઓપતો=શોભતો	રક્ષણી=રક્ષણ કરનાર	ધારીએ=સમજીએ
જામો=ઝુલતો અંગરખો	તારુણી=જુવાન સ્ત્રી	વિચરે=જાય
ફાળ=છલંગ	પઢતો=ભણતો	વસમી=અઘરી; સાંકડી
મૃગ=હરણ	પૂર્યો=ગોંધ્યો	વાટ=રસ્તો
શ્વાન=કુતરો	મધુરો=મધુર રાગનો	
સુજાણ=સારા જાણીતા	વાચા=વેણ; શબ્દ	

પાઠ ૫૬ ઉખાણા.

સમજુતી-પ્રશ્ન-જેના માથાપર ગંગાજી રહે છે, જેની ડોકમાં ખોપરીની માળા છે, તો કહો કે મહાદેવ વગર કયો રાજા બળદનું વાહન કરે છે? (૧) **જવાબ**-હંમેશાં પ્યારથી જોઇશું તો એક ભરે છે ને બીજો ખાલી કરે છે, જે ચક્ર દરરોજ ફરતું જણાય છે તે રેંટ. (૧) **પ્રશ્ન**-એક પુરુષે બીજા પુરુષને ઢાંકયો તેથી જેને ઢાંકયો છે તેનું શરીર સારૂં દેખાય છે. તે ઘણો ઉત્તમ માણસ છે તો તમે સારા માણસ સમજો કે એ શું છે? (૨) **જવાબ**-જે પગ વગર ચાલે છે, પુરુષો તેના પર હેત રાખે છે, સફેદ શરીરે શોભનો તેને જામો કહીએ. (૨) **પ્રશ્ન**-છલંગ મારે છે. પણ હરણ નથી, તેમ સઘળો

પણ નથી, અને કુતરો પણ નથી, તેમજ મોં ઉંચું છે પણ મોર નથી, હે સારા જાણીતા માણસ સમજો કે એ શું છે? (૩) **જવાબ**—શુક્રાચાર્યનું વાહન છે. જે હમેશાં પાણીમાં રહે છે, જીભ નથી તોપણ ઘણું બોલે છે, તે દેડકો કહેવાય છે. (૩) **પ્રશ્ન**—સ્ત્રી છે પણ કમજોર નથી, કાળી છે પણ કોયલ નથી; દરમાં રહે છે પણ નાગણી નથી, તો એનો જવાબ કહે? (૪) **જવાબ**—બાયલાના હાથમાં શોભે નહિ, અને બહાદુરોને મન તે સારી છે, વળી તે આ શ્રેષ્ઠ શરીરનું રક્ષણ કરનાર છે, હે જુવાન સ્ત્રી તે તરવાર છે. (૪) **પ્રશ્ન**—ભણે છે પણ વિદ્વાન નથી, તેને ગોંધ્યો છે પણ ચોર નથી, ડાહ્યા માણસો હોય તો સમજો કે મીઠું બોલે છે પણ મોર નથી ત્યારે એ શું હશે? **જવાબ**—પક્ષીની જાતમાં પવિત્ર છે, બાઇ શબ્દ બોલે છે, તે જંગલનો રહેવાસી છે ને જંગલમાં પેદા થાય છે, હે સ્ત્રી તે તો પોપટ છે. (૫) **પ્રશ્ન**—પગ નથી, પણ ચાલે છે; પાંખ નથી પણ ઊડે છે, બધા તેને આંખથી જુએ છે, તોપણ લાખ માણસથી પણ તે પકડાયલો રહેતો નથી તો એ છે શું? (૫) **જવાબ**—તે ગગન તરફ જાય છે, ઘરમાં ઘેરાએલો રહે, તો અધરે—સાંકડે રસ્તે જાય છે. માણસો તેને ધુમાડો સમજીએ. (૬)

પાઠ ૫૭.

પૂર્વે=પહેલાં
આર્યાવર્ત=વિંધ્ય ને હિમાલયની વચ્ચેનો પ્રદેશ
વા=અથવા
રક્ષણ=બચાવ
અસંખ્ય=ગણી ન શકાય એટલા; ઘણાજ
શરણાગત=રક્ષણ માટે આવેલો
યજ્ઞ=હોમ
પડખામાં=પાસામાં; બાજુમાં
ક્રૂર=ઘાતકી; નિર્દય
રક્ષા=બચાવ
આહાર=ખોરાક
તોલ=બરાબર
વિખુટો=જુદો
ખાતર=માટે
વિરોધ=ઉલટાપણું

ધર્મજ્ઞ=ફરજ જાણનાર	અખંડ=આખું; સાજું	વાટ=રાહ
ઇંદ્ર=દેવોનો રાજા	ધાઇને=દોડીને	

સાર—જબરાએ નબળાનું રક્ષણ કરવું.

પાઠ ૫૮.		
	સાફ=બરાબર	ઠાલા=નકામા
ઘડી ઘડી=વારંવાર	અરણુવ=દરીઓ; સમુદ્ર	કમી=ઓછી
ઉકળાટો=ધામ	ભાળ્યાં=જોયાં	ઉભરાય=પાકે
ભારી=બહુ	રસ=મધુર સૂર	પીત=પીળો
અભ્ર=વાદળાં	યંત્ર=સતાર, સારંગી વગેરે	સૂર્યાસ્ત=સૂર્યનું આથ-મવું તે
સકળ=બધા		ઉજળું=સફેદ
ચાળા=ચિહ્ન; નિશાની	રૂપાળા=સારા	નૈર્ઋત=દક્ષિણ અને પશ્ચિમ વચ્ચેની દિશાના
ચલ્લી=ચકલી	અધિક=વધારે	
બગ=બગલો	ઘંટ=ઘંટા	શીતળા=ઠંડા; શીતળ

વસંત ઋતુની નિશાની.

સમજુતી—તડકો અને શીળો ઘડીએ ઘડીએ બદલાય છે, તાપથી જીવોને ઘણો ધામ થાય છે, ઘણાં કાળાં વાદળાં આમ તેમ દોડતાં દેખાય છે, તેથી બધા માણસો કહે છે કે એ વરસાદ આવવાની નિશાની છે. (૧) ચકલી ધૂળમાં ફડફડ પાંખો ફફડાવે છે, બગલા પોતાની પાંખ બરોબર ફેલાવીને બેસે છે, પક્ષીઓ દરીઆ કાંઠેથી આવતાં જોયાં. તેથી બધા૦ (૨) રાત દિવસ શીતળ પવન ફરફર આવે, ઝાડો ખરરર થરરર શબ્દે હાલતાં જણાય, વાજીંત્રમાં બહુ સારા મધુર સૂર આવે છે, તેથી બધા૦ (૩) હંમેશ કરતાં તો હવા ઘણી ભેજવાળી જણાય છે, ફૂલમાંથી બહુ સારી વાસ નીકળીને આવે, આઘે ઘંટા વાગતા હોય એવા ખોટા અવાજ સંભળાય છે, તેથી બધા૦ (૪) હવામાં ગરમી ઓછી હોવાને લીધે ખાર ઓગળે છે, અને ઉધાઇ, કીડી, અને

મંકોડા જોરથી ઉભરાય છે, (ઘણાજ પાકે છે) પક્ષીઓ માળા બાંધવાની તપાસમાં આમ તેમ ફરે-શિડે. તેથી બધા૦ (૫) શોભાયમાન ધનુષ જણાય છે અને સુરજ આથમતા પીળો ભાસ થાય છે, ચંદ્રમાની આજુબાજુ ઘણું સફેદ કુંડાળું દેખાય છે. ઇશાન ખુણામાં ઘણી વીજળી થાય છે, અને નૈઋત્ય ખુણામાંથી ઠંડો પવન વાય છે તેથી બધા૦ (૬)

પાઠ ૫૯.

કૈસરેહિંદ=એ નામનો ઇલકાબ	સલાહ=અભિપ્રાય	મમતા=ચાહના; માયા
સતી=પતિવ્રત ધર્મ પાળનાર સ્ત્રી; પતિવ્રતા	નિષ્ઠા=ભાવ; આસ્થા	મુનશી=મુસલમાનશિક્ષક
સંભવ=આશા	યાદગીરી=નામના; કીર્તિ	હસ્તક=તાબામાં
સંપૂર્ણ=પુરેપુરી	દબદબા ભરેલી=ઠાઠવાળી; ભપકાવાળી	ઢંઢેરો=સરકારી જાહેરનામું
આચરણ=ચાલચલગત	સભ્યતા=સલુકાઇ	પદ=પદવી; ઓદ્દો
પ્રયાસ=મહેનત	ઘાયલ=જખમી	ખેદ=દીલગીરી
અવસ્થા=હાલત	પરગજુ=પરોપકારી	વિસ્તાર=ફેલાવો
	બુજ=કદર; પિછાણ	પૂજ્યભાવથી=પવિત્ર લાગણીથી
	ભાષા=બોલી	

સવાલ—મહારાણી વિકટોરિઆએ ક્યાંથી ક્યાં સુધી કેટલા વરસ રાજ્ય કર્યું? મહારાણીનો જન્મ ક્યા સનમાં થયો હતો? કેટલા વરસની ઉંમરે ક્યા સનમાં ગાદીએ બેઠાં હતાં? એમના પિતાજીનું નામ શું? એમનું લગ્ન કોની જોડે થયું હતું? મહારાણી ક્યા સનમાં વિધવા થયાં? મહારાણી હિંદુસ્તાની ભાષા જાણતા હતા કે નહિ? કંપની કનેથી કારભાર મહારાણીના હાથમાં ક્યા સનમાં આવ્યો? ૧૮૩૭, ૧૮૬૧, ૧૮૫૮ અને ૧૮૭૭ માં શું બનાવ બન્યો? મહારાણીનું નામ હાથમાં શા માટે યાદ કરવામાં આવે છે? મહારાણીના

અમલમાં કયા કયા સુધારા દાખલ થયા?

પાઠ ૬૦.

રક્ષ=રક્ષણ કર
દેવ=ઇશ્વર
મહારાજા=પાંચમાજ્યોર્જ
પ્રૌઢ=ઘણા મોટા
જયવંત=જશવાળા
મસ=વધારે
કીર્તિ=મોટાઈ
યશ=આબરૂ
લંબાવ=વધાર; ફેલાવ
જગદીશ=પરમેશ્વર
વીખેરવા=છુટા પાડવા
રૂઠ=ગુસ્સે થા
કાળ=મોત; :હાર
બંધ પાડ=બેસાડ
દ્વેષ=કીનો; અદેખાઇ
હુન્નર=કસબ; કળા
અમઘેર=અમારે ત્યાં
જંપ=નિરાંત
સધો=થાઓ
કાળ=વખત
ગંજ=ઢગલો
દાન=પુણ્ય
શ્રેષ્ઠ=મોટા
જાથુ=હંમેશ
ક્ષેમ=સુખ
રાય=રાજા
સદભિમાને=સારી ઉંચી લાગણીથી
પૂજ્ય=પવિત્ર
પ્રત્યે=તરફ
પાંખમાં=છાયામાં; આસરામાં
ધર=રાખ
શકિતમાન=જોરાવર
રાજેશ્વર=રાજાઓના ધણી
નાથ=પરમેશ્વર
મહાજ્ઞાની=અક્કલનો ભંડાર;ઘણા જ્ઞાનવાળો
શુભકાર=કલ્યાણકરનારી
પાર=સુધી
દીલ=મન
સ્વીકાર=કબુલ કર

પાઠ ૬૦ રાજગીત.

સમજુતી—હે પરમેશ્વર તું મોટા રાજાનું રક્ષણ કર. હે પરમેશ્વર તું મોટા રાજાનું રક્ષણ કર. હે મોટા રાજા તમે ઘણાં વરસ જીવજો. હે પરમેશ્વર શહેનશાહનું રક્ષણ :કર. એમને ઘણા કીર્તિવાન બનાવ. મોજમજા, મોટાઇ અને આબરૂ આપ; અને એમનું રાજ્ય ઘણા વરસ ચાલે તેમ કર. હે પરમેશ્વર શહેનશાહનું રક્ષણ કર. (૧) અરે પરમેશ્વર! હે જગતના ધણી તું ઊઠ, અને એના દુશ્મનને વીખેરી નાખવા તૈયાર થા; અને તેમનું મોત લાવ. વેર અને કંકાસ બધાં

બેસાડી દે. સમજણ અને કળા વધે એમ કર; અમારા ઘરમાં નિરાંત ને સંપ થાઓ કે જેથી હમેશાં અમારૂં ભલું થાય. (૨) હે પરમેશ્વર તું મોટા જ્યોર્જ રાજાપર જોર, આબરૂ અને સુખની ઢગલાબંધ બક્ષીસ કર. કારણ કે ગરીબ અને રાજા સારી ઉંચી લાગણીથી એમનું રાજ્ય પૂજવા લાયક ગણે છે; અને જ્યાં ત્યાંના લોક એમના તરફ હેત બતાવે છે. (૩) હે સર્વ શક્તિમાન, રાજેશ્વર, મહાજ્ઞાની, પ્રભુ તું એમને તારી છાયામાં રાખ. એની પૂર્વ કિનારાથી પશ્ચિમ કિનારા સુધી કલ્યાણકારક ઘણી સ્તુતિ થાય છે. વફાદારનો સંપ કબુલ કર. હે પરમેશ્વર શહેનશાહનું રક્ષણ કર. (૪)

પાઠ ૬૧.

અશોક=ચંદ્રગુપ્તના દીકરાનો દીકરો

જાદવકુળ=યદુકુળ; એ કુળનો મૂળ સ્થાપનાર યદુ હતો તે પરથી એ નામ પડ્યું છે.

દ્વારકા=કાઠિઆવાડના વાયવ્ય ખુણામાં ગાયકવાડના તાબાનું ગામ છે એમાં રણછોડજીનું દહેરૂં છે.

યુનાન દેશ=યુરોપ ખંડની દક્ષિણમાં દેશ છે તે; ગ્રીસ

સમર્થ=બળવાન

ઇ. સ. પૂર્વે=ઇસ્વી સન પહેલાં

નિરાધાર=આધાર વગરના; ગરીબ

દવાખાનાં=હોસ્પિતાલો

ચોતરા=ચબુતરા

આશ્રય=મદદ; ઉત્તેજન

સ્થંભો=થાંભલા

મૂળતત્ત્વો=જે મુદ્દા કે સિદ્ધાંતો પર ધર્મ રચાયો હોય તે

લિપિ=લખેલી ભાષા

મુખ્યત્વે=ઘણું કરીને

હિંસા=હત્યા; ખૂન

શ્રમણો=સાધુઓ

ઉડાઉ=ખર્ચાળ

હિત=ભલું; કલ્યાણ

મત=એકાદો ધર્મ માર્ગ

આગ્રહ=બળાત્કાર; દબાણ

વૃત્તાંત=હકીકત

લાડી=વહુ

લંકા=સિંહલદ્વીપ; હિંદુસ્તાનની દક્ષિણમાં બેટ છે તે

સંગમ=નાની નદી મોટી નદીને જે જગાએ મળે છે તે જગો

પુરાણ=હિંદુઓના એ નામના ધર્મના જુના ગ્રંથો

સવાલ—બૌદ્ધધર્મને ક્યા રાજાએ આશ્રય આપ્યો હતો? ચંદ્રગુપ્ત અને અશોક ક્યા વંશના? તેમની રાજધાની ક્યાં હતી? અશોકે પોતાની રૈયતના ભલાને માટે શું શું યોજના કરી? ગીરનારના લેખમાં શું લખેલું છે? લંકાની લાડી ને ઘોઘાનો વર એ કહેવત શા ઉપરથી પડી?

પાઠ ૬૨.

વંશજો=વંશમાં જન્મેલા
ખંડેર=ભાંગી પડેલી ઇમારતો
ગુર્જરરટ્ટ=ગુજરાત
નીડર=બીએ નહિ એવો; હિંમતવાન
વચની=બોલેલું પાળનાર
ભાટ=એક જાતના બ્રાહ્મણ; ખરા ખોટા વખાણ કરનાર
પટાવતો=રાજના મુખ્ય સરદારો
કતલ=કાપાકાપી
પડાવ=મુકામ
મરણીઆ થઇ=યાહોમ કરી; ઝંપલાવી
ગર્ભવંતી=બે જીવવાળી; દહાડાવાળી
સમય વિચારીને=સમય સૂચકતા વાપરીને
નિર્ભય=બીક વગર
રણભૂમિ=લડાઇની જગો; રણક્ષેત્ર; રણસંગ્રામ
યાહોમ કરીને=મરણીઆ થઇને
ઝૂઝીને=જુસ્સાથી લડીને

સવાલ—અશોકના પછી કેટલે વરસે મૌર્યવંશના રાજાઓની સત્તા ઊઠી? ત્યાર પછી પરદેશી રાજાઓનો અમલ કેટલા વરસ રહ્યો? તેમાં ક્યા રાજાઓ બળવાન થયા? ક્ષત્રપ પછી ગુજરાત ક્યા વંશના રાજાઓના હાથમાં આવ્યું? ગુપ્ત વંશ પછી કયો વંશ થયો? વલભી વંશની રાજધાનીનું શહેર કયું? અને તે ક્યાં હતું? વલભી વંશ કેટલા વરસ ચાલ્યો? વલભી વંશનો નાશ શી રીતે થયો? વલભી રાજાઓ જાતના કોણ હતા? ગુજરાત નામ શા ઉપરથી પડયું? વલભી વંશ પછી ક્યા વંશનું રાજ્ય થયું? તેની રાજધાની ક્યા નગરમાં હતી? ભુવડ અને જયશિખર વચ્ચેની લડાઇનું વર્ણન કરો. રૂપસુંદરી કોણ? રૂપસુંદરીને જંગલમાં કોણ તેડી ગયું અને શા માટે?

પાઠ ૬૩.

વનરાજ=જયશિખરનો છોકરો
દેખરેખ=તપાસ
મૂળરાજ=રાજનો છોકરો (એ મૂળ નક્ષત્રમાં જન્મ્યો હતો)
શ્રેષ્ઠ=સૌથી સારો
પુખ્ત ઉંમર=સમજણી ઉંમર; અઢાર વરસની ઉંમર
કદાવર=ઉંચો ને ભરાઉ
શામળો=કાળો
શ્રીસ્થળ=સિદ્ધપુર. એ સરસ્વતી નદીને કાંઠે છે
ત્રાસ=ડર; ધાક; કંટાળો
જુનાગઢ=ગીરનાર પર્વતની પાસે શહેર છે (હાલ એમાં બાબી વંશના મુસલમાન રાજાનું રાજ્ય છે)
ખાલસા=જપ્ત
સતી થવું=ધણીના મુડદાં સાથે જીવતા બળી મરવું
આણ=દુવાઈ; હુકમ
શૈવ=શિવનો
ભાલ=ધોળકા તથા ધંધુકા તાલુકાનો તથા કાઠિઆવાડનો કેટલોક ભાગ
સહસ્રલિંગ તળાવ=એ નામનું પાટણમાં તળાવ હતું એનાપર હજાર મહાદેવની દહેરી હતી તેથી એવું નામ પાડયું હતું
દંતકથા=મોઢેથી ચાલતી ખરી ખોટી વાત
બાધ=હરકત
વૃત્તિ=ભાવ; ઇચ્છા

સવાલ—વનરાજ નામ શાથી પડયું? વનરાજે પોતાના બાપનું રાજ્ય શી રીતે પાછું મેળવ્યું? વનરાજે કયું શહેર વસાવ્યું? અણહીલપુર નામ પડવાનું કારણ શું? ચાવડા વંશનો છેલ્લો રાજા કોણ અને તેને કેટલા છોકરા હતા? ચાવડા વંશ પછી કયો વંશ થયો? એ વંશના પહેલા રાજાનું નામ શું? એણે રાજ શી રીતે મેળવ્યું? મૂળરાજ નામ શા ઉપરથી પડયું? એનાં મા, બાપ તથા દાદાનું નામ કહો. સોલંકી વંશ કયાંથી કયાં સુધી કેટલા વરસ ચાલ્યો? સોલંકી વંશમાં કયો શ્રેષ્ઠ રાજા થયો? સિદ્ધરાજના બાપનું તથા માનું નામ શું? મીનળદેવીએ શું બંધાવ્યું અને તે કયાં તથા કયારે? સિદ્ધરાજના શરીરનું વર્ણન કરો. બર્બર કોણ? સિદ્ધરાજે તેને શા માટે હરાવ્યો?

જુનાગઢના રાજા સાથે લડાઇ થવાનું કારણ શું ? એ લડાઈ કેટલા વરસ ચાલી અને શું પરિણામ આવ્યું ? રાણકદેવીની ઓળખાણ આપો. યશોવર્મા ક્યાંનો રાજા તથા ક્યા વંશનો ? માળવાના રાજા સાથે કેટલાં વરસ સુધી લડાઇ ચાલી અને તેનું પરિણામ શું આવ્યું ? સિદ્ધરાજે ક્યા ક્યા રાજાને હરાવ્યા અને ક્યા ક્યા મુલક ખાલસા કર્યા ? સિદ્ધરાજ નિર્દય હતો એ તમે શા ઉપરથી કહો છો ? રૂદ્રમાળ ક્યાં છે તથા શું છે ? એ કોણે બંધાવ્યો તથા કોણે પુરો કરાવ્યો ? શ્રીસ્થળનું બીજું નામ શું ? એવું નામ પાડવાનું કારણ શું ? સિદ્ધરાજે ક્યાં ક્યાં બાંધકામો કરાવ્યાં ? સિદ્ધરાજ ભણેલો હતો કે નહિ ? સિદ્ધરાજે કેટલા વરસ રાજ કર્યું ને ક્યા સનમાં મરી ગયો ? તમે શા ઉપરથી કહો છો કે અણહીલવાડની ગાદીપર સિદ્ધરાજ જેવો રાજા થયો નથી ? એનો જન્મ ક્યા સનમાં અને ક્યાં થયો હતો ?

સાર—જર, જોરૂ, અને જમીન એ ત્રણે કજીઆના મૂળ છે. મતલબ કે એ ત્રણને માટેજ લડાઈઓ થાય છે.

પાઠ ૬૪.

ઉમરાવ=અમીર
યોદ્ધો=લડવૈયો
અલાઉદ્દીન=ખીલજી વંશનો બીજો બાદશાહ
પાટનગર=રાજનગર; રાજધાની
બેગમ=બાદશાહની સ્ત્રી
બાગલાણ=નાશકની પાસે ડુંગર છે
દીપી=શોભી; ખીલી
અઘટિત=અયોગ્ય
આફત=દુઃખ
ઝપાઝપી=મારામારી
કાવ્ય=કવિતાનું પુસ્તક

સવાલ—વાઘેલા વંશનો છેલ્લો રાજા કયો ? કરણઘેલા પાસેથી કોણે રાજ લીધું ને ક્યા સનમાં ? કરણની કઇ રાણી ખૂબસુરત હતી ? કૌલાદેવી કોની બેગમ થઈ ? કૌલાદેવીની છોકરીનું નામ શું ? દેવળદેવી કોની સાથે પરણી ? કરણનું મોત શી રીતે થયું ?

પાઠ ૬૫.

દુરાચરણી=ખરાબ ચાલનો; દુર્ગુણી
પૌત્ર=છોકરાનો છોકરો
બંડ=હુલ્લડ; બળવો
લડવૈયા=યોદ્ધા
ઘોર=પાપી; ક્રૂર
ઘોર કર્મ=ઘાતકી કામ
પશ્ચાત્તાપ=પસ્તાવો
અંતઃકરણ=મન; દીલ
વાટપાડુ=રસ્તો રોકી લુટનાર
કાસળ=મૂળ
સરહદ=સીમાડો; છેવટની હદ
વસુલાત=મહેસુલ
બેશ=સારી; ઉમદા
પ્રવાહ=વહેણ
સુશોભિત=સારી શોભાયમાન
વણકરો=વણનાર
ઉમદા=સરસ
ઓરસ=મેળા

સવાલ—ગુજરાતનો કયો સુબો સ્વતંત્ર થઇ ગયો? તેણે પોતાનું નામ શું રાખ્યું? મુજફ્ફરશાહના પુત્રનું નામ શું? વસુલાત ઉઘરાવવાની રીત કોણે બાંધી? અહમદશાહના વખતમાં પ્રજા સુખી હતી કે નહિ? અહમદશાહે કયું શહેર વસાવ્યું? તેને હાલ શું કહે છે? હાથમતી એ શું છે? તેનો પ્રવાહ શા માટે બદલ્યો? શહેરની દોલત તથા આબાદી વધારવાને શું પ્રયત્ન કીધો? અહમદશાહનો અમલ ક્યાંથી ક્યાં સુધી હતો? અહમદશાહની કબર ક્યાં છે.?

પાઠ ૬૬.

મોજીલો=આનંદી
જામ=મુસલમાની વંશનું નામ છે
બેગડો=બે ગઢ જીતનાર
ફીતુર=હુલ્લડ; બંડ
દાબ=કરબ; ધાક
શિરોહી=ગુજરાતની ઉત્તરમાં છે. અહીંની તલવારે વખણાય છે
જગત ભૂશિર=જગત પોઇંટ. (એ દ્વારકા પાસે છે.)
ચાંચીઆ=દરીઆમાં લૂટ કરનાર
ખાલસા=જપ્ત
પ્રતાપ=કીર્તિ
મુસાફરખાનાં=ધર્મશાળા
બેટ=શંખોદ્ધાર. (એ દ્વારકાની પાસે છે.)
ઉસ્તાદ=ગુરુ
શ્રીમંત=પૈસાદાર;તવંગર
ફિરદોસ=આંબાવાડી
અમરાઇ=આંબાવાડી
ઠાઠ=ભપકો; દબદબો
વાજીંત્ર=વાજાં

સવાલ—મહમદશાહ બીજો કોની સાથે પરણ્યો હતો? બેગડો નામ શાથી પડ્યું? કયા કયા બે ગઢ જીત્યા? કેટલા વરસની ઉંમરે ગાદીએ બેઠો? ગીરનારની પડોશમાં કયું શહેર વસાવ્યું? કયા કયા રાજાઓને હરાવ્યા? ૧૪૮૩ માં શું બનાવ બન્યો? દરીઆની લડાઇમાં કોને કોને હરાવ્યા? મહેમદાવાદ કોણે વસાવ્યું? ભમરીઓ કુવો ક્યાં છે? મહમદશાહને ક્યાં દાટયો છે? મહમુદે લોકોપયોગી શું કામો કીધાં? મુસલમાન પાદશાહોમાં સિદ્ધરાજ જેવો કયો પાદશાહ થયો?

પાઠ ૬૭.

સર=તાબે
લગામ=સત્તા
હસ્તક=તાબામાં
વશ=તાબે
બચાવી=પચાવી
કર=વેરો
દર=ભાવ
બક્ષ્યા=ભેટ કર્યા
ટકી શકાય=ટક્કર લઇ શકાય
ખંભાત=મહી નદીના મુખ આગળ શહેર છે એમાં મુસલમાની રાજ્ય છે.
ફતેહ=જીત
વડોદરા=વિશ્વામિત્રના કાંઠાપર ગાયકવાડની રાજધાનીનું શહેર છે.
હવાલે=તાબે
મગરૂર=અહંકારી
આપઘાત=પોતાને હાથે પોતાનો જીવ કાઢવો તે
અંત=છેડો

સવાલ—મહમદ બેગડા પછી કયો પ્રખ્યાત પાદશાહ થઇ ગયો? તેણે શું કીધું? બહાદુરશાહ કયા બે જબરા શત્રુને જીતી શકયો નહિ? ઇતિમાદખાન કોણ અને તેણે શું કીધું? ગુજરાતના છેલ્લો મુસલમાન પાદશાહ કોણ? તેની પાસેથી ગુજરાત કોણે જીત્યું?

પાઠ ૬૮.

આબુ=ગુજરાતની ઉત્તરમાં પર્વત છે
ઘટા=ભરાવ
ચમકારા=ઝબકારા
ઝુંપડું=તાડછાનું ઘર
વાદળાં=આભલાં
નાળચું=નળી
ધુમસ=ધુમાડા જેવી ચાઢી વરાળ
ગંજી=ઘાસનો ઢગલો
ભિજી=ભિનાઇ
બધાઇ=ઠરી
કરા=આકાશમાંથી પાણીના બંધાએલા

કાંકરા પડે છે તે	હવામાંનીવરાળનું પાણી	
ઝાકળ=ઠંડીના જોરથી	થવું તે; ઓસ; ઠાર	

સવાલ—વરાળ, વાદળાં, ધુમસ, ઝાકળ અને વરસાદ એટલે શું તે સમજાવો. આસુ ક્યાં છે? સવારે ધુમસ જેવું શું દેખાય છે? ધુમસ અને ધુમાડામાં ફેર શું? પાણીની વરાળ શી રીતે થાય છે તે પ્રયોગ કરી બતાવો. વરાળ કેટલી રીતે થઈ શકે છે? પાણીવાળી જગા ગણાવો. વાદળાં શેના બને છે?

પાઠ ૬૯.	સપાટી=પદાર્થનો ઉપલો ભાગ	સ્ટીમર
સઢ=વહાણના કુવા સાથે બાંધેલું પવન ભરવાનું લુગડું	આગબોટ=વરાળથી ચાલતું મોટું વહાણ;	ફેરો=આંટો; ચક્કર
		આરપાર=એક છેડાથી બીજા છેડા સુધી

સવાલ—પૃથ્વીનો આકાર કેવો છે? પૃથ્વી ગોળ છે તેનાં કારણ ગણાવો. પૃથ્વીના ફરવાથી શું થાય છે? પૃથ્વી ફરે છે કે સુરજ તે પ્રયોગથી સાબીત કરી બતાવો. પૃથ્વીનો એક ફેરો કેટલા વખતમાં પુરો થાય છે? પૃથ્વી જે ધરી પર ફરે છે તે ધરી કેટલા મૈલની હોવી જોઈએ? પૃથ્વીને ખરેખરી ધરી છે? આપણી આંખે સુરજ ફરતો દેખાય છે તેનું કારણ શું? છોકરાંઓ ગોળાકારમાં ફરે છે ત્યારે ધરી ફરે છે કે છોકરાઓ ફરે છે?

પાઠ ૭૦.	સ્થિતિ=હાલત	વાર્ષિક=વરસની
અંતરે=છેટે	ગતિ=બળ	
ચોક્સ=મુકરર	જ્યોત=સળગતો કાકડો	

સવાલ—દહાડો ને રાત કોના કરવાથી થાય છે? પૃથ્વી કઈ દિશામાંથી કઈ દિશામાં ફરે છે? દહાડો ને રાત સરખા ન હોવાનું કારણ શું? વરસમાં કેટલા દિવસ દહાડો ને રાત સરખા હોય છે

અને તે દિવસ ક્યા ?

પાઠ ૭૧.

અગાસી=ધાબુ
કરાંઠી=કપાસ, તુવેર વગેરેનો સુકો છોડ
ખુંપરાં=સુકાં ઠુંઠાં
કાંઢા=નીક
કાંસ=પાણી જવાનો માર્ગ; નીક
ટેટી=ખડબુચુ
ખરીફ=ચોમાસામાં વવાતાં ધાન્ય
વાવણી=રોપણી
કરપી દે છે=રાંપડી ફેરવે છે
નીંદી=ફુખેડી
હેલી=ચાલુ વરસાદ
વળે છે=થાય છે
માફકસર=જોઇતો
તીડ=ખેતરને નુકસાન કરનારૂં તપખીરિયા રંગનું જીવડું
ધગાલ=ભીડ; ધાંધલ
રવિપાક=શિઆળુ પાક
કડબ=જુવારના સુકા સાંઠા
સરકાર ધારો=મહેસુલ
ખરે=ભોંયપર પડે
ધરે=ચોળે [વગેરે
તંબોળ=પાન; સોપારી
ધરે=પહેરે; ઓઢે
શાલ=ઊનનું કીમતી લુગડું
ફાટે=ચીરા પડે
ઘટે=ઓછા થાય
ભલીભાત=સારી રીતે
જળ ઉંડા જાય=પાણી સુકાઇને ઓછું થાય
પામે=મળે; આવે
ગુણવાન=ફાયદાવાળા; ગુણકારી
હોજ=પાણીની ટાંકી
લાગ=લાગે
ચંદન=સુખડ, કેસર વગેરેને ઘસીને લચકા જેવું બનાવે છે તે
મીઠા=મધુર
ઘણુતોલે=ઘણોજ
ખાસું=મજાનું
દૂબાડૂબ=ડૂબી ગએલી
ઉચારે=બોલે
મલાર=રાગનું નામ છે
ખેતીકાર=ખેડુત
ચંપેલી, જુઇ, જાય } એક જાતનાં સુગંધીદાર સફેદ ફૂલ
ચંપા=પીળા રંગનું સુગંધીદાર ફૂલ
ભલાં=સારા
ફુલાય=મોટા થાય; ખીલે
માટ=માટે
ચાખડીઓ=પાવડીઓ
હિંચોળા=હીંચકા
ખાટ=ખાટલો

સવાલ—ઉનાળામાં ખેડુત શું શું કરે છે ? ઉનાળામાં ગામડાના લોકો શહેરમાં શું શું લાવે છે ? ચોમાસામાં ખેડુતો શું કામ કરે છે ?

ખેડુતને મહેનતનું ફળ ક્યારે મળે છે અને ક્યારે મળતું નથી? શિઆળામાં શું કામ કરે છે? શિઆળામાં શું શું વેચવા આવે છે?

કવિતાની સમજુતી.

શિઆળામાં ઠંડો પવન વાય છે, ઝાડનાં પાંદડાં ખરી પડે છે અને ઘઉં પાકે છે; ગોળ થાય છે, કપાસ અને કઠોળ પાકે છે, લોકો શરીરે તેલ ચોળે છે, અને પાન સોપારી ખાય છે. (૧) શરીરે ડગલા પહેરે છે, ને શાલ ઓઢે છે, ગરીબ માણસના પગ અને ગાલ ફાટી જાય છે. શિઆળામાં દહાડો નાનો થાય છે અને રાત મોટી થાય છે અને શરીરમાં સારી રીતે (સારો ખોરાક ખાવાથી) જોર આવે છે (૨) ઉનાળામાં પાણી ઉંડાં જતાં રહે છે. એટલે ઓછા થાય છે. નદી અને સરોવરનાં પાણી પણ ઓછાં થાય છે. સઘળી વનસ્પતિને નવાં પાંદડાં આવે છે, અને સારા ગુણવાળાં કેસુડાનાં ફૂલ પણ થાય છે. (૩) પાણીના કુંડ, ફુવારા ને બાગ સારા લાગે છે ચંદન અને વીંજણા વહાલા લાગે છે. કોયલ મધુર શબ્દ બોલે છે, અને તાપ ઘણોજ પડે છે. (૪) વરસાદની ઋતુ ઘણી મઝાની લાગે છે. દુનિયા પાણીમાં ડુબેલી દેખાય છે મતલબ કે બધેજ પાણી પાણી થઇ રહે છે. લોકો મલાર રાગ ગાય છે ને ખેડુતો ખેતરમાં વાવણી કરે છે. (૫) ચંપા, ચંપેલી, જુઇ, જાય અને ગુલાબનાં ફૂલ સારાં ખીલે છે; ચોમાસામાં સુખને માટે છત્રી, પાવડી, હીંચકા ને ખાટલા હોય છે. (૬)

પાઠ ૭૨.

સલામતી=હથિયાર નમાવી સલામ આપવી તે
અધિકાર=હોદ્દો; સત્તા
ઉપરી=અમલદાર; અધિકારી
કમિશનર=પ્રાંતનો મુખ્ય અધિકારી
ગવર્નર=ઇલાકાનો મુખ્ય અધિકારી
માહીતી=સમજ
રેલ=પૂર
સિંધુ=એ સિંધપ્રાંતમાં મોટામાં મોટી નદી છે
ભેજવાળી=શરદીવાળી

નાશક અને ત્ર્યંબક= નાશક જિલ્લામાં ગોદાવરીના મૂળ આગળ એ શહેર છે.	મહાબળેશ્વર=મુંબઇ ઇલાકામાં સહ્યાદ્રિમાં હવા ખાવાનું ઠેકાણું છે. ગવર્નર સાહેબ ઉનાળામાં અહીં રહે છે.	મંડળ=સભા
જળધોધ=પાણીનું જોસબંધ ઉપરથી પડવું તે	પુના=પુના જિલ્લામાં મુળામુઠા નદી પર શહેર છે એમાં પેશવાની રાજધાની હતી. પુનાનાં પાન વખણાયછે	કાયદા=કાનુન; ધારા
રોગિષ્ઠ=રોગવાળી		મંત્રી=પ્રધાન; વજીર
વિભાગ=ભાગના ભાગ		મોટી અદાલત=હાઇકોર્ટ
દેશીરાજ્ય=દેશી રાજાનો મુલક		ન્યાયાધીશ=ઇન્સાફ કરનાર અમલદાર; જડજ
		ડિરેક્ટર=ઇલાકાનો કેળવણી ખાતાનો વડો અધિકારી
		બેશક=નક્કી

સવાલ—મુંબઇ ઇલાકાના કેટલા ભાગ કરેલા છે અને તે ક્યા ક્યા? એ દરેક ભાગના ઉપરીને શું કહે છે? એ ચાર વિભાગ સિવાય બીજો કયો જુદો વિભાગ છે? તેના ઉપરીને શું કહે છે? ગુજરાત ક્યા વિભાગમાં આવ્યો? મુંબઇ ઇલાકામાં ક્યાં ક્યાં મોટાં દેશી રાજ્ય છે? સૌથી મોટું ક્યું દેશી રાજ્ય છે? ઇલાકાનો ઉપરી કોણ? તેની નીમણુક કોણ કરે છે તથા તે કેટલા વરસ સુધી એ ઓદ્દાપર રહે છે? ગવર્નર સાહેબ શિઆળામાં, ઉનાળામાં, અને ચોમાસામાં ક્યાં રહે છે? મુંબઇ ઇલાકાની રાજધાનીનું શહેર ક્યું? ગવર્નરને મદદ કરવાને કેટલા મંડળ છે અને તે દરેક મંડળનું નામ શું? ક્યું મંડળ મુંબઇ સરકારના નામથી ઓળખાય છે? કારભારી મંડળમાં કેટલા કારભારીઓ હોય છે? એ કારભારી મંડળના હાથ નીચે કેટલા પ્રધાનો હોય છે? ન્યાયખાતાનો વહીવટ કોણ ચલાવે છે? ડિરેક્ટર એટલે શું? ઇલાકામાં ક્યાં ક્યાં ખાતાં હોય છે અને દરેક ખાતાનાં ઉપરી અમલદારને શું કહે છે? તેઓ કોના તાબામાં હોય છે? મુંબઈ ઇલાકામાં કેટલા પ્રાંત છે અને તે ક્યા ક્યા?

પાઠ ૭૩.

હાથ આવ્યો=તાબામાં આવ્યો
ઉતારૂ=મુસાફર
ફાંટા=શાખા
મિલો=કાપડ વણવાનાં કારખાનાં
કારખાનાં=કામ કરવાની જગો
ગીરદી=ભીડ
લક્ષાધિપતિ=લાખો રૂપીઆના ધણી
મિનારા=બુરજ
વૈભવ=સુખનાં સાધન
થાનક=સ્થાન; ઠેકાણું
ત્રિકોણાકાર=ત્રણ ખુણાનો ઘાટ
વિસ્તાર=લંબાઇને પહોળાઇએ ગુણતાં જમીનનું જે માપ આવે તે; ક્ષેત્રફળ
કરોડપતિ=કરોડ રૂપીઆના ધણી
દાણ=જકાત
વણાટ=વણવાનું કામ
તાર=તાંતણા
ત્રણ તાર=સુતરાઉ, રેશમી ને કસબી વણાટ
ખોડાં=લંગડાં; અશક્ત
પાંજરાપોળ=અશક્ત ઢોરોને રાખવાની જગા
સહિત=સાથે
દેવસ્થાન=દહેરૂં
છાવણી=લશ્કરને રહેવાની જગા
ગોરૂં લશ્કર=સોલજરોનું લશ્કર
રોજે=કબર
શોભા=દેખાવ
કોલેજ=પાઠશાળા;ઉંચું જ્ઞાન આપવાની શાળા

સવાલ—મુંબઇ બેટ અંગ્રેજ સરકારને ક્યારે અને કેવી રીતે મળ્યો? અંગ્રેજના હાથમાં આવ્યા પછી શું સુધારા થયા? મુંબઇનું વર્ણન કરો. મુંબઇ નામ પાડવાનું કારણ તથા તેનો અર્થ કહો. મુંબઇનો આકાર કેવો છે? એનો વિસ્તાર કેટલો છે? કેટલા માણસની હાલ વસ્તી છે? મુંબઇ ઇલાકામાં પહેલા નંબરનું બંદર કયું? હિંદુસ્તાનમાં વેપાર રોજગારની બાબતમાં કયું શહેર ચઢિઆતું છે? મુંબઇ ઇલાકામાં બીજા નંબરનું શહેર કયું? મુંબઇ ઇલાકાનાં મોટાં શહેરોનાં નામ કહો. અમદાવાદ કોણે વસાવ્યું અને કયા સનમાં? અમદાવાદની પડતી શા કારણથી થઇ હતી? ચડતી ક્યારથી થઇ? અમદાવાદ અસલથી શાને માટે પ્રખ્યાત છે? અમદાવાદને માટે શું

કહેવાય છે? અમદાવાદ શહેરમાં જોવા લાયક જગાએ કઇ કઇ છે? અમદાવાદ કઇ નદીને કાંઠે છે? અમદાવાદનું શું વખણાય છે?

પાઠ ૭૪.

જંબુસર=ભરૂચ જિલ્લામાં કસ્બો છે

રેલવે=લોઢાની સડકનો રસ્તો

ઢાઢર=નદીનું નામ છે એ રેવાકાંઠાના ડુંગરમાંથી નીકળી ખંભાતના અખાતને મળે છે

ઝોએઝોબ=ઝોએઝોબા

પોઠી=માલ લાદેલો બળદ

વણજાર=પોઠીનું ટોળું

પેંઠ=મહારાષ્ટ્રમાં દેશી રાજ્ય છે. અહીંની પાઘડી વખણાય છે

પંજે=સપાટો

પોરબંદર=સુદામાપુરી. એ કાઠિઆવાડમાં છે

વીરમગામ=અમદાવાદ જિલ્લામાં શહેર છે અહીં મુનસર તળાવ જોવા લાયક છે

ડીસા=એ પાલણપુર એજન્સિમાં શહેર છે

વેપારીમાર્ગ=માલ લઇ જવા લાવવાનો રસ્તો

કાફલો=જથ્થો; ટોળું

થરાદ=પાલણપુર એજન્સિમાં ગામ છે

નગરપરકર=સિંધના થરપારકર જિલ્લામાં તાલુકો છે

સવાલ—જંબુસરથી પાલેજ શી રીતે જવાય? પાલેજથી સુરત શી રીતે જવાય ને વચ્ચે કયા કયા સ્ટેશનો આવે? સુરતથી પૂર્વ તરફ કઇ રેલવે જાય છે અને તે ક્યાં સુધી જાય છે? સુરતથી મુંબઇ જવું હોય તો કઇ રેલવેમાં બેસવું પડે? રસ્તે ક્યાં ક્યાં સ્ટેશનો આવે? સુરતથી નાશક કેટલે રસ્તે જઇ શકાય? આગગાડીમાં જવાનું સારૂં કે પગ રસ્તે જવાનું? પગ રસ્તે જતાં શું શું હરકતો પડી? મુંબઇથી દ્વારકા શી રીતે જવાય? દ્વારકાથી પોરબંદર કેટલી રીતે જઇ શકાય? પોરબંદરનું બીજું નામ શું? પોરબંદરથી જંબુસર લોકો કયે રસ્તે આવ્યા હશે? આગગાડી અને આગબોટ નહોતી ત્યારે ગુજરાતનો વેપાર સિંધ સાથે કેવી રીતે ચાલતો?

પાઠ ૭૫.

જૂજ=થોડી
સૈકો સદી=સો વરસનો કાળ;
તુવાર=રજપુતની જાત
ચોહાણ=રજપુતની જાત
ખંડણી=નાના રાજાએ મોટા રાજાને રૂપીઆ આપવા તે
સ્વતંત્રપણું=આપ અખત્યારી
રંગાટી=રંગનું કામ
સરહદ=સીમાડો; છેવટની હદ
ધાક=કરબ; દાબ
આબાદ=ચઢિઆતું
બેનમુન=જેનો જોડો નહિ હોય તેવી; ઉત્તમ;
શ્રેષ્ઠ=ઉત્તમ
ઘેરાવો=ફરતો ઘેર
બુરજો=મિનારા
ટકી રહે=કાયમ રહે

સવાલ—ચાંપાનેર શું છે તથા ક્યાં છે? હાલમાં ત્યાં ક્યા લોકોની વસ્તી છે? ચાંપાનેર કોણે ક્યા સૈકામાં તથા કોના વખતમાં વસાવ્યું? ૧૧મા સૈકામાં કોનું રાજ હતું? ઇ સ. ૧૪૧૮, ૧૪૫૦, ૧૪૮૪ માં શું બનાવ બન્યા? ચાંપાનેર મહમદ બેગડાએ ક્યા સનમાં જીત્યું? ૧૮૦૩ માં શું બનાવ બન્યો? ચાંપાનેર અંગ્રેજના હાથમાં આવ્યા પછી આબાદ કેમ થઇ શક્યું નહિ? ચાંપાનેરમાં જોવા લાયક શું છે; ચાંપાનેરના કિલ્લાનું બ્યાન કરો. પાવાગઢપર કોનું દહેરું છે? પાવાગઢને લોકો શું કહે છે અને એમ કહેવાનું કારણ શું?

પાઠ ૭૬.

ગરમી=ગરમ વસ્તુને અડકવાથી જે લાગણી પેદા થાય છે તે
અપકો=કામ
ફરેલા=ફેલ્યા
વજન=તોલ
સ્થિતિ=હાલત
છલાછલ=છેક માથા સુધી
ઉપસીને=ફુલીને
ઘન=નક્કર
પ્રવાહી=રેલો ચાલે એવું; પાણી જેવા રેલાતા
ખંખેરીએ=શાખ દૂર કરીએ
સંકોચીએ=બરાબર ગોઠવીએ
પ્રસરી=ફેલાઇ
પાટોપાટ=એક છેડાથી બીજા છેડા સુધી
ફૂલે=કદ વધે

સવાલ—ગરમી એ શું છે તે સમજાવો. ગરમીથી પદાર્થનું વજન કેમ વધતું નથી? પદાર્થને ગરમી આપવાથી શી બાબતમાં ફેરફાર થાય છે અને એ ફેર થવાનું કારણ પ્રયોગથી બતાવો. ઘન અને પ્રવાહી પદાર્થને ગરમી આપવાથી તેમની સ્થિતિમાં શું શું ફેરફાર થાય છે? ગરમી શેમાં જલદી પ્રસરી જાય છે?

સાર—ગરમી એ પદાર્થ નથી. ગરમીથી પદાર્થની એક સ્થિતિ બદલાઇ બીજી સ્થિતિ થાય છે; એટલે ઘન હોય છે તે પ્રવાહી થઈ જાય છે, અને પ્રવાહી હોય છે તેની વરાળ બને છે. જે પદાર્થમાં રજકણો પાસે પાસે હોય છે તેમાં ગરમી જલદી પ્રસરી જાય છે, પણ જે પદાર્થમાં રજકણો આઘે આઘે હોય છે તેમાં ગરમી જલદી પ્રસરી જતી નથી.

પાઠ ૭૭.

સંકોચાય=કદ નાનું થાય
વાટ=પૈડાપરનો લોઢાનો ગોળ પાટો
સજ્જડ=મજબુત
ઢાંકણુ=ઢાંકણું
વાયુરૂપ=વા જેવા
સ્વરૂપ=પોતાનું રૂપ; ખરૂં રૂપ
શંકા=વહેમ; ગુંચવણ ભરેલા વિચાર; સંદેહ
ડોળી=ઝોળી
કસો=કેસો
શાકદુધાદિ=શાક વગેરે
ઉદાહરણ=દાખલો
હુંફાળું=સહેજ ગરમ
મુકાબલો=સરખામણી
લાગણી=અસર

સવાલ—ઠંડી એ શું છે તે સમજાવો. ઠંડીથી પદાર્થની સ્થિતિમાં ફેરફાર થાય છે તે પ્રયોગથી સાબીત કરો. પ્રવાહી અને વાયુરૂપી પદાર્થોને ઠંડીની શી અસર થાય છે? પર્વત ઉપરથી ઉતરનારને ગરમી અને ચઢનારને ઠંડી લાગવાનું કારણ શું? હુંફાળા પાણીને એક વખત આપણે ગરમ અને બીજી વખત ઠંડુ કહીએ છીએ, તેનું કારણ પ્રયોગથી સાબીત કરી બતાવો.

સાર—જેમ ગરમી એ પદાર્થ નથી, તેમ ઠંડી પણ પદાર્થ નથી.

જેમ ગરમીથી પદાર્થની એક સ્થિતિ બદલાઈ બીજી સ્થિતિ થાય છે, તેમ ઠંડી પણ પદાર્થની એક સ્થિતિ બદલાઇ બીજી સ્થિતિ થાય છે. ઠંડીની અસરથી વાયુરૂપ પદાર્થો પ્રવાહી થાય છે, અને પ્રવાહી પદાર્થો ઘન થઇ જાય છે. ગરમીની અસરથી ઠંડીની અસર ઉલટી થાય છે.

પાઠ ૭૮.

કોગળોકરવો=મોંમાંપાણી ભરી પાણી કાઢી નાખવું
ઘુંટડો=એકે શ્વાસે પિવાય તેટલું
ખટમડું=સહેજ ખાટું
તુરૂં=તુરાશ પડતું
થૂ થૂ=થૂંક થૂંક
બનાવટી=બનાવેલા
ગોરમટી=ગોરાડુ માટી
બંધક=બાંધો કરનાર
મજબુતી=તાકાત; જોર
કાકડો=ગળામાં બહારની બાજુએ દેખાતો ગઠ્ઠો. એ ગઠ્ઠો નાના છોકરામાં દેખાતો નથી મોટા માણસમાં દેખાય છે
અવાળુ=દાંતના પીઢિયાં
ફુલવેલી=પકવેલી
ચાંદી=ફોલ્લા
દાહ=અગન
ગચરકા=ઓડકાર
ઉલટી=વામીટ; ઓકારી
કોકીલું=સહેજ હુંફાળું
મહીસાગર=મહી નદી
ખદખદે=ખદખદ થાય
ચકતું=બેઠેલો ગોળાકાર

સવાલ—ફટકડી કેવો પદાર્થ કહેવાય? આપણા દેશમાં ક્યાં થતી હતી? ફટકડીના ગુણ તથા ઉપયોગ કહો. ફટકડી શી રીતે ફુલવતા હશે? ફટકડી ફુલાવતી વખત ખદખદે છે તેનું કારણ શું?

પાઠ ૭૯.

સીસું=મેલા ભુરા રંગની ધાતુ
ઘસરકા=ઘસારાથી પડેલા કાપા
બે બોલ=થોડું
જંગાલ=તાંબાનો કાટ
ફટાણું=ફટાયલું
રદ=નકામું

સવાલ—હરિશંકરે સીસા વિષે શી બીના કહી? મંછારામે કલાઈ વિષે શું શું કહ્યું? વાસણને કલાઇ દેવડાવવાનું કારણ શું? પિત્તળ શું શું મેળવીને બનાવે છે? કાંસું શું શું મેળવીને બનાવે છે? સીસું, કલાઇ અને જસતના ગુણ તથા ઉપયોગ કહો.

પાઠ ૮૦.

મોભ=ઘરનું સૌથી ઉંચું આડું મોટું લાકડું
મોકિઆટ=પીઢનેસમાંતર નાખેલું જાડું લાકડું, એમાં હીંચકા સારૂ કડાં જડવામાં આવે છે
સરપણુ=બળતણુ
કુંપળ=ટીસી
ગણુતરી=હિસાબ
ગર=વચલો ભાગ
સંગીન=ઘટ; મજબુત ને નક્કર
ટકાઉ=ટકે એવું
કાષ્ઠ=લાકડું
રસવાન=રસવાળું
વૃદ્ધિ=વધારો
ફીસું=ઝટ ફાટી જાય એવું
રેસાદાર=રેસાવાળું
પરનાળ=નેવનું પાણી ઝીલવા સારૂ બનાવેલી તે
ઘટ=મજબુત
ખિચોખીચ=પાસેપાસે
એકાકાર=એકમેક
ચીકટ=ચિકાશવાળું; ચીકણું [સંચો
કોલુ=શેરડી પીલવાનો
ઘાણી=તેલ, દીવેલ વગેરે પીલવાનો સંચો
ચઢિઆતો=ચઢતો; સરસ
હાથીદાંત=દંતુશુળ
ઘાટબંધ=ઘાટદાર
ઓપીને=ઘસીને
મૂઠ=હાથો
મહોરાં=રમકડાં
ચોકસ=મુકરર

સવાલ—લાકડું ક્યાં ક્યાં જોવામાં આવે છે? આપણુને જીવવાને માટે પહેલે, બીજે, ત્રીજે, ચોથે અને પાંચમે નંબરે કોની જરૂર છે? લાકડામાં અંદરને પાસે ગોળ કુંડાળા શાના દેખાય છે? ગોળ કુંડાળા પરથી શી પરીક્ષા થાય છે? લાકડાનો કયો ભાગ વધારે સંગીન અને કયો ભાગ ઓછો સંગીન હોય છે અને તેમ થવાનું કારણુ શું? નાળિએરી અને તાડ શી રીતે વધે? એનું લાકડું કયા કયા કામમાં આવે છે અને કયા કામમાં આવતું નથી? દેવદારનું લાકડું શા માટે ઘર બાંધવાના કામમાં આવતું નથી? સાગ, સીસમ, બાવળ, આમલી અને રાયણુનું લાકડું શું શું કામમાં આવે છે ને શા કારણુથી? લાકડાની કઈ કઈ ચીજો બને છે? કોતરણી કામ જેવું હાથીદાંતપર થઈ શકે તેવું લાકડાપર થઇ શકે કે નહિ? હાથીદાંતનો રંગ કેવો હોય છે? હાથીદાંતની પરીક્ષા શી? હાથીદાંત શું કામમાં આવે છે?

હાથીદાંત કેવો પદાર્થ કહેવાય અને શા માટે? લાકડું કેવો પદાર્થ ગણાય?

પાઠ ૮૧.

કાર્ય=કામ
સુગંધી=ખુશબો
સોડે છે=પીમળે છે
પાંખડી=પાંદડી
જાસવંતી=એક જાતના ફૂલ
કળી=ખીલ્યા વગરનું ફૂલ
ઢાંકણુ=કવર
વજ=ફૂલનું ઢાંકણુ
વજપત્ર=ફૂલનાં ઢાંકણુનાં નાનાં પાંદડાં
નાજુક=કોમળ
ચૂંટી=તોડી
સળંગ=આખો
ફૂલમણી=ગોટો
ગોટો=પાંખડીઓ જોડાઈને ગોટા જેવું બને છે તે
સરણાઇ=પીપી
મુખ્ય=જરૂરનો
અગથીઓ=સેકટો
પુંકેસર=નરતંતુ
સ્ત્રીકેસર=સ્ત્રીતંતુ
પરાગકોશ=પરાગનો જથો
પરાગકણુ=પરાગની રજ
રજ=પરાગના ઝીણા કણુ
બીજાશય=બી બંધાવાની જગા; ગર્ભાશય
સૂક્ષ્મબીજ=ઝીણાં બી

સવાલ—અત્તર શેનું બને છે? વજ શું કામ કરે છે? વજના નાના ભાગને શું કહે છે? ફૂલમણી એટલે શું તે સમજાવો. મોગરાના ફૂલનો નીચલો ભાગ નળી જેવો અને ધંતુરાના ફૂલનો નીચલો સરણાઇ જેવો શા કારણથી દેખાય છે? ક્યા ફૂલની પાંખડીઓ છુટી હોય છે? પાંખડી શું કામ કરે છે? ફૂલમાં મુખ્ય ભાગ ક્યાં હોય છે? ઘણાં નરતંતુ ક્યા ફૂલમાં હોય છે? ફૂલના ભાગ ગણાવો.

પાઠ ૮૨.

પ્રવેશથી=દાખલથવાથી; પેસવાથી
પોષવામાં=પોષણુ કરવામાં
માવજત=સંભાળ
યોજના=ગોઠવણુ
ગર=માવો
વર્ગ=જાત
પોપટા=ચણાની શીંગો
જળવાય=સચવાય
પતી રહે=પુરૂં થાય
ફોલવા=છોલવા

સવાલ—ફળમાં કેટલા ભાગ હોય છે ને તે કયા કયા? કેરીના ભાગ ગણાવો. દ્રાક્ષના ભાગ ગણાવો. દ્રાક્ષમાં કેટલા ભાગ દેખાય છે? દ્રાક્ષમાં કયા કયા ભાગ ભેગા હોય છે? કેરીના વર્ગનાં ફળ ગણાવો. દ્રાક્ષના વર્ગના ફળનાં નામ દો. ફળના કેટલા વર્ગ પાડી શકોમ ને તે કયા કયા?

પાઠ ૮૩.

પડ=થર	કઠોળ=દ્વિદળ ધાન્ય	ફળ
ફાડ=ભાગ	દ્વિદળ=બે દળવાળાં	રુદ્રાક્ષ=જેની માળા બને છે તે મણકા; એક જાતના ઝાડનું બી
બીજાંકુર=ફણગો	સત્વ=કસ	
ફણગો=સણગો	માફક=અનુકૂળ	
પોષણ=ગુજરાન	રામફળ=સીતાફળ જેવા લાલાશ પડતાં રંગના	

સવાલ—બી ને ઊગવા માટે શું શું જોઇએ? કયાં બી એકદળ ને કયાં બી દ્વિદળ છે? દ્વિદળ બીમાં બીજાંકુર કયાં હોય? બીજાંકુર શું ખાઇને મોટું થાય છે? જેનું મૂળ થવાનું હોય છે તે ભાગ કયારે ઊગે છે? ઊગીને કયાં આવે છે? કયાં બી વહેલાં વાવવાં જોઇએ? કયાં બી મોડાં વાવીએ તો ફીકર નહિ અને તેમ થવાનું કારણ શું? એકદળ ધાન્ય ગણાવો. દ્વિદળ ધાન્ય ગણાવો.

પાઠ ૮૪

સૃષ્ટિ=દુનિયા	અંશ=ભાગ	જઠર=પાચન કરવાની કોથળી
શોભા=દેખાવ	ડીટું=ડીચું	નસો=રગો
આત્મા=મન	પ્રાણરક્ષક વાયુ=જીવનું રક્ષણ કરનાર વાયુ; ઓક્સિજન વાયુ	ઘન=ઘીચ
પ્રસન્ન=ખૂશ	પુષ્ટિ=બળ;જોર	ઘટા=ભરાવ
સંતાપ=મનનું દુઃખ		પ્રકાશ=તેજ

સવાલ—તાપથી અકળાએલો માણસ ક્યારે બધું દુઃખી ભૂલી જાય છે? પાંદડાં શું શું કામમાં આવે છે? ઝાડને પાંદડાંનો શો ઉપયોગ છે? પાંદડાં કયે વાટે શ્વાસ લે છે ને કયે વાટે કાઢે છે? પાંદડાં પ્રાણીને શું ઉપયોગી છે? પાંદડાંને રસોડું, જઠર અને ફેફસું કેમ કહી શકાય? પાંદડાંની રચના કેવી હોય? જે ઝાડના પાંદડાંની નસો ડીટામાંથી અણી સુધી એક સરખે અંતરે આવેલી છે તે ઝાડનાં બી એકદળ હોય છે કે દ્વિદળ? પાંદડાં લિસાશ પડતાં કેમ દેખાય છે? પાંદડાં પરથી એકદળ ઝાડ અને દ્વિદળ ઝાડ શી રીતે ઓળખી શકાય?

પાઠ ૮૫.	ચુંટણી=ચુંટવાનું કામ	ચરખો=કપાસમાંથી
નમસ્કાર=બે હાથ જોડી	તાવડો=પેણો	કપાસીઆ છુટાં પાડ-
માથું નમાવવું તે	વળી ન જાય=વળ દેવાય	વાનો સંચો
નર્યા=એકલા	નહિ	ચઢિઆતી=સરસ
વિચિત્ર=દેખાવમાં બેડોળ	મસળે=ચોળે	નુકસાનકારક=નુકસાન
વાવેતર=રોપણી	ફાયદાકારક=ગુણકારી	કરનાર
પાણીપોચી=ભેજવાળી;	જાગૃત=હોશિયાર	કૌવત=બળ; જોર
શરદીવાળી	અરબસ્તાન=એ દેશ	અનિયમિતપણે=વગર
સોડમ=વાસ	હિંદુસ્તાનની પશ્ચિમે	નિયમે
તેજદાર=તેજવાળો;	એશિઆખંડમાં છે	હદ બહાર=જાદે; વધારે
ચળકતો	છડીને=છોડા કાઢીને	કાળજી=ફીકર

સવાલ—ચા એ શું છે? ચા ઘણી ક્યાં પાકે છે? હિંદુસ્તાનમાં ચાનું વાવેતર ક્યાં થાય છે? ચાને કઈ જમીન અનુકૂળ નથી? પાંદડાં ચૂંટી લીધા પછી શું ક્રિયા કરે છે? હિંદુસ્તાનમાં કાફી પહેલ વહેલી ક્યાંથી આવી? હાલ હિંદુસ્તાનના ક્યા ભાગમાં થાય છે? કાફી એ શું છે? કાફીના ફળપર શું શું ક્રિયા કરે છે ત્યારે તે ઉપયોગમાં

આવે છે? ચા બનાવવાની રીત કહો. ચા અને કાફી ફાયદાકારક છે કે નહિ? જવાબ. ચા ફાયદાકારક નથી કારણ કે ચા ભૂખને મારી નાખે છે અને ઊંઘને ઓછી કરે છે. જે જે માણસો હંમેશા ચા પીએ છે તેઓથી ખોરાક વિશેષ લઈ શકાતો નથી માટે તે પીવાની ટેવ કદી પાડવી નહિ.

પાઠ ૮૬.

અમીરી=ગૃહસ્થાઈ
ચિહ્ન=નિશાની
નિર્ધન=પૈસા વગરનો
ઉમદા=કીમતી
ગરમ હવા=ગરમી
ચીન=એ હિંદુસ્તાનની પૂર્વમાં દેશ છે
અમેરિકા=એ ખંડ છે
મીસર=હિંદુસ્તાનથી વિલાયત જતાં રસ્તામાં એ દેશ આવે છે
કપાસ=રૂનો છોડ
પાંખડી=ડાળી
કપાસીઆ=કપાસનાં બી
નક્ષત્ર=ઉપગ્રહ
જીંડવાં=ખીલ્યા વગરનાં કાલાં
કાલાં=કપાસનાં ફળ
વીણવો=લણવો
અંકાય=નક્કી થાય

સવાલ—લુગડાં બનાવવામાં શું શું વપરાય છે? કપાસ કેવા દેશમાં થાય છે, ને કેવા દેશમાં થતો નથી અને નહિ થવાનું કારણ શું? કપાસ ક્યાં ક્યાં પાકે છે? હિંદુસ્તાનમાં ક્યાં ક્યાં પાકે છે? કપાસના પાંદડાનો આકાર કોના જેવો છે? કપાસના ફૂલનો રંગ કેવો હોય છે? કપાસનો પાક કેવી જમીનમાં સારો થાય છે? કપાસનું વાવેતર ક્યારે કરે છે? કપાસને કેટલીવાર લણવો પડે છે? કપાસ લણવાનો સૌથી સારો વખત કયો? રૂનો ભાવ શા ઉપરથી અંકાય છે? કપાસ વીણવાનું કામ બાયડીઓ ને છોકરાંઓ કેમ કરે છે?

પાઠ ૮૭.

ઝાલર=ગળાની નીચે લટકતી ચામડી હોય તે
નભાવવો=ટકાવવો
ગરમાવો=ગરમી; હૂંફ
ભીંગડાં=જાડા પડ
સરકી=લપસી
મછવો=નાની હોડી
હલેસાં=ચાટવા
સુકાન=વહાણને ફેરવવાની ગતિ આપનાર યંત્ર
કણકી=ઝીણા ચોખા

સવાલ—માછલીને પાણી બહાર કાઢવાથી તે કેમ મરી જાય છે? માછલાં શા વડે શ્વાસ લે છે? પાણીમાં વા છે કે નહિ તે દાખલો આપી સમજાવો. માછલાંનું લોહી કેવું હોય છે? એને વધારે હવાની જરૂર શા માટે નથી? માછલાંનું શરીર લીસું શા માટે બનાવ્યું? માછલાંના શરીરની રચના કહો. માછલાંને દાંત હોય છે કે નહિ અને હોય છે તો તેની સાબીતી શી? માછલી ઘણાં ઇંડાં મૂકે છે છતાં માછલાં કેમ વધી પડતાં નથી?

પાઠ ૮૮.	કરોડ=બરડાનું હાડકું	કચરઘાણ=ચુરેચુરા
નાગ=ફેણવાળો સાપ	લોચા=માંસના ગઠ્ઠા	ફેણ=સાપના માથાપરનો પહોળો ભાગ
કાંચળી=સાપની ભીંગડાંવાળી પાતળી ચામડી	સંકોચી=નાના કરી	બ્લીચિંગ પાઉડર=ધોવાના કામમાં વપરાતો સફેદ ભુકો
પાંસળી=પાસા પરની હાડકી	ડાચું=જડબું	
	ડંખ=ચટકો	
	ગળી જાય=ગળે ઉતારી દે	

સવાલ—સાપ કેટલી જાતના છે? ઝેરી સાપ અને ઝેર વિનાના સાપમાં ફેર શું? સાપને કેટલા પગ હોય છે? કોને કોને પગ હોતા નથી? સાપનું લોહી કેવું હોય છે? સાપણ ઇંડાં મૂકે છે કે વિઆય છે? સાપનું ઝેર ઉતારવાનો ઉપાય શો? કયા ઝેરી સાપોને ફેણ હોતી નથી? હિંદુસ્તાનની દક્ષિણમાં કેવા સાપ થાય છે અને તેને શું કહે છે? સાપને જેમ વળવું તેમ શાથી વળી શકે છે? સાપનું ઝેર લોહીમાં શી રીતે ભળે છે? સાપ આપણને ઉપયોગી છે કે નહિ? શીતલ અને કોઠનો રંગ કેવો હોય છે? (જેને કાનને ઠેકાણે કાણાં હોય છે તે ઇંડાં મૂકે છે.)

પાઠ ૮૯.	સેવાળ=લીલ	કળી
માંસાહારી=માંસ ખાનાર	ટીશી=કુંપળ; પાંતરાની	જીવ હિંસા=હત્યા

ગુમ થવાથી=દેખાતા બંધ થવાથી	ગુંગળાતી=અકળાતી	ગોળો=પીંડો
	લપલપાવી=બહાર કાઢી	ભર=અવતાર

સવાલ—દેડકું ઇંડાંમાંથી નીકળે છે ત્યારે તેને શું શું હોય છે? તે શું શું ખાય છે? ગાંઠ ક્યાં નીકળે છે અને એ ગાંઠાનું શું થાય છે? દેડકાને કેટલા પગ હોય છે? આગલે પગે તથા પાછલે કેટકેટલાં આંગળાં હોય છે? બધું મળી કેટલાં આંગળાં હોય છે? આગલા ને પાછલા પગમાં ફેર શું? દેડકું શા વડે શ્વાસ લે છે? પાછલા પગ શા માટે લાંબા બનાવ્યા હશે? એની જીભમાં ને આપણી જીભમાં શું ફેર છે? દાંત હોય છે કે નહિ ને હોય છે તો ક્યાં હોય છે? દેડકાં ક્યાં ક્યાં રહે છે? દેડકો થતાં સુધીમાં તેના ક્યા ક્યા ને કેટલાં રૂપ થાય છે? દેડકાના પ્રમાણમાં તેને શું શું મોટું છે? દેડકાનું લોહી કેવું હોય છે? જ. ઠંડું.

પાઠ ૯૦		
પસારી=પહોળી કરી	ટપકીદાર=ટપકીવાળું	જીવડું
વર્ગ=જાત	ફીણુ=પરપોટો	ભૂખમરો=ભૂખે મરવાનો વખત; કડાકા
કરવત=લાકડા વહેરવાનું ઓજાર	પાલા=પાંદડાં	અગણિત=ગણાય નહિ એટલા; ઘણાજ
દાંતા=કાંગરાવાળી ધાર	ગળી=એક જાતનું ઝાડ; એમાંથી ગળીનો રંગ બનાવે છે	ઉત્તમ=શ્રેષ્ઠ; સૌથી સારા
બિડાય=બંધ થાય	ધાણ વાળે=નાશ કરે; ઉજ્જડ કરે;	વળામણનો=વિદાય; થતો; હાથીઓ
રજપુતસ્તાન=ગુજરાતની ઉત્તરમાં પ્રાંત છે	ઉજ્જડ=વેરાન; ઝાડ-પાન વગરની	ઝૂડી ઝૂડીને=મારીમારીને
સહ્યાદ્રિ=પશ્ચિમઘાટ		પુરાં કરવાં=જીવ લેવો; મારી નાખવાં
ગોરાડુ=પિળાશ પડતી	હીણભાગી=કમનસીબ	
લંબગોળ=લાંબો ગોળ	ખરપડી=એ નામનું	પાધરી=દાંડી

ખાળી=અટકાવી | ખાઉધરાં=ભુખાળવાં |

સવાલ—તીડ કયા વર્ગમાં ગણાય છે, અને શા માટે? તીડના આગલા ને પાછલા પગમાં શો ફેર છે? તેની પાંખની રચના કેવી હોય છે? તીડનું મોં કેવું હોય છે? હિંદુસ્તાનમાં તીડ ક્યાં પેદા થાય છે? તીડ કેવી જગામાં ઈંડાં મૂકે છે? તીડની માદા ખાડા શાથી ખોદે છે? તીડના ઈંડાનો રંગ કેવો હોય છે? દરેક દરમાં કેટલાં ઈંડાં મૂકે છે? ઈંડાનું રક્ષણ શી રીતે કરે છે? તીડ શું શું ખાય છે? તીડ પડે ત્યાં શું થાય? તીડને નુકસાન કરતા અટકાવવાનો ઉપાય શું? તીડ ઊડતાં થયાં પછી શી રીતે નુકસાન કરતાં અટકાવી શકાય?

પાઠ ૯૧.

જઠર=હોજરી; પાચન થવા માટે પેટની ડાબી બાજુએ ખોરાક ભરવાની કોથળી
સૂક્ષ્મદર્શક=ઝીણી વસ્તુ મોટી દેખાડનાર
ભાગ=અવયવ
કદ=માપ
ઘાટ=આકાર
પાસાદાર=પાસાવાળી
ચોળી=પોકળ
ચયળ=ચેળ
ખુંધા=કમરમાંથી વળી ગએબા
ઢળકતાં=ઢાળ પડતાં
ચટકો=ડંખ
ચમચમે=ઝમઝમે
લાળ=ચીકણું થુંક
તંદુરસ્ત=આરોગ્ય
અટકાવ=રોકાણ
બિછાનું=પથારી
મચ્છરદાની=મચ્છર અટકાવવા માટે જાળીદાર લુગડાની બનાવેલી તે
કિવનીન=સિંકોનાના ઝાડમાંથી ઉત્પન્ન થતું સત્વ; તાવ કાઢવાની દવા. એ સ્વાદમાં બહુજ કડવું હોય છે
બંધિઆર=વહેતું નહિ તે
લીખો=મચ્છર, જૂ, માંકડ વગેરેનાં ઈંડાં
ચોરસફુટ=૧૪૪ ચોરસ ઈંચ; એક ફુટ પહોળું ને એક ફુટ લાંબું
કેરોસીન=ઘાસતેલ; વાદળી રંગનું પાતળું તેલ
રૂંધાઇ=ગુંગળાઈ
ડામર=પનીજડાર
લોબાન=એક જાતનો ગુંદર

સવાલ—મચ્છર ક્યા વર્ગનું પ્રાણી છે અને શા માટે? મચ્છરને સૂક્ષ્મદર્શક યંત્રથી જોઇને તેના શરીરની રચના કહો. મચ્છરના કેટલા વર્ગ પાડી શકાય અને તે ક્યા ક્યા? ઝેરી અને ઝેર વિનાના મચ્છર ઓળખવાની નિશાની શું? ઝેરી મચ્છર કરડે તેથી તાવ શી રીતે લાગુ પડે છે તે સમજાવો. ઝેરી મચ્છર તાવનું ઝેર શી રીતે ફેલાવે છે? તે અટકાવવાનો ઉપાય શો? ઝેરી તાવની ઉત્તમ દવા કઇ છે? મચ્છર કેવી જગામાં ઈંડાં મુકે છે? મચ્છરનાં ઈંડાં અટકાવવાનો ઉપાય કહો. મચ્છરનો નાશ કરવાનો ઉપાય કહો.

પાઠ ૯૨.

શ્રીમંત=પૈસાદાર
રસાલો=ખટલો; ઘોડા લશ્કર વગેરે
ભટ=બ્રાહ્મણની અટક
દૈત્ય=રાક્ષસ
માવત=હાથીનો હાંકનાર
અત્યંત=ઘણું
લપેટી=વિંટાળી
ડોલ=આંકડીવાળું પાણી કાઢવાનું વાસણ
દદુડી=નાની ધાર
ટેરવું=આગલો ભાગ
પુષ્ટ=જાડા; ભરાઉ
અંબાડી=હાથી ઉપર બેસવાનું આસન
ચગદી=કચડી
શાંત=ધીરજવાળું
સમજદાર=સમજવાળું
કદાવર=કદમાં મોટું

સવાલ—શિવાજીરાવ કોણ? મહેમદાવાદ ક્યાં છે અને શું છે? એ કોણે વસાવ્યું હતું? હાથીના શરીરની રચના સમજાવો. તેના દરેક ભાગનો ઉપયોગ કહો. હાથીને સૂંઢ શું શું કામમાં આવે છે? હાથીદાંતનો ઉપયોગ બોલો. હાથીનો ઉપયોગ કહો. હાથીના ગુણ ગણાવો. હાથી વિષે કહેવતો કહો.

પાઠ ૯૩.

સંબંધ=વળગણ
બોઆં=જડિયાં; મૂળના રેસા; ઠુંઠાં
બેમાલમ=જણાય નહિ એવી રીતે
તલપ=ફલંગ; ઝડપ
સબળ=જોરાવર
ફાળ=કુદકો
ગોંધ્યા=પૂર્યા; કબજે કર્યા
ફરક=ફેર
પલટાય=બદલાય

રંગભેદ=રંગમાં તફાવત	હેતુ=મતલબ; કારણ
પરિપકવ=પુરેપુરૂં પાકેલું	ચકચકિત=ચકચકતા

સવાલ—પ્રાણી ને વનસ્પતિના રંગ જુદા હોવાનું કારણ શું? કેટલાક પ્રાણીના શરીરના રંગનો સબંધ બતાવો. પ્રાણીનો રંગ તેમની આસપાસના પદાર્થોના રંગને મળતો આવે છે તેનાં મુખ્ય કેટલાં અને કયાં કયાં કારણો છે તે દાખલો આપી સમજાવો. જંગલી પ્રાણી ને પાળેલાં પ્રાણીના રંગમાં ફેર હોવાનું કારણ શું? ફૂલનો રંગ ભભકાદાર શા માટે બનાવ્યો હશે?

પાઠ ૯૪.

ગલીઓ=સાંકડી શેરીઓ	પાણી જવા માટે ઉપરથી બંધ કરેલો રસ્તો	સ્નાયુ=જે તંતુવડે હાડકાંને માંસના રેસા વળગેલા રહે છે તે
હૃદય=લોહીની ટાંકી	ક્ષીણ થવું=કમજોર થવું	ધબકારો=ધબધબનો અવાજ
ધોરી નસ=મોટી નસ	શિરા=નસ	ટકોરા=ધબકારા
મોરી=નાક; નાની ગટર	રેંટમાળ=પાણી કાઢવાનું ઢોચકાવાળું ચકકર	
ગરનાળું=મોટી ગટર;		

સવાલ—હૃદય કોના જેવું છે? એનું કદ કેવડું છે? એ શેનું બનેલું છે? એમાં કેટલાં ખાનાં હોય છે? હૃદય કયાં આગળ છે? હૃદય ને પાણીની ટાંકીનો મુકાબલો કરો. ગંદું પાણી કેવી રીતે નદી કે દરીઆમાં જાય છે તે સમજાવો. ગંદું પાણી વહેવાની સાથે અસ્વચ્છ લોહી વહેવાનો મુકાબલો કરો. અસ્વચ્છ લોહીનો રંગ કેવો હોય છે? અસ્વચ્છ લોહી સ્વચ્છ શી રીતે થાય છે તે સમજાવો. છાતીમાં અને હાથના કાંડાપર ધબકારા શાથી થાય છે? તંદુરસ્ત માણસની અને બાળકની નાડી એક મિનિટમાં કેટલા ધબકારા કરે છે તે ગણીને કહો. હૃદયનું ચિત્ર કાઢી બતાવો અને તે સમજાવો.

પાઠ ૮૫

શ્વાસ=દમ
મૂત્ર=મૂતર
વાટે=રસ્તે
ઘટ=ખોટ
કાઠું=શરીરનો બાંધો
પેજવાળા=કાંજીવાળા
તેલી=તેલવાળાં
ચરબી=ચામડીની અંદર ઠરેલો ચીકણો પદાર્થ
સૂક્ષ્મ=ઝીણાં
ક્ષાર=ખાર
સમાર=દુરસ્ત
વીઘરીને=પીગળીને; ઓગળીને
ફેફસાં=છાતી માંહેલી જે ઇંદ્રિયવડે શ્વાસ લેવાય ને બહાર કઢાય છે તે.
શાહીચૂસ કાગળ=બ્લોટિંગ પેપર
આતરડું=ગુંચળું વળેલા દોરડા જેવો પેટનો ભાગ, એ જઠરની ડાબી બાજુપર છે.
કાળજું=છાતીને જમણે પાસે જે પિત્તાશય છે તે
શેષ=બાકી
મલ=મેલ: વિષ્ટા
તત્વ=સાર

સવાલ—આપણને ખોરાકની જરૂર ને વરાળયંત્રને કોયલાની જરૂર શા માટે છે તે સમજાવો. ઘસારો કયે કયે રસ્તે બહાર નીકળે છે ? જો આપણે ખાઇએ નહિ તો શું થાય ? નાના બાળકોને વધારે વાર શા માટે ખાવું પડે છે ? ખોરાકના મુખ્ય કેટલા ને ક્યા ક્યા ઉપયોગ છે ? ખોરાકના પદાર્થના કેટલા વર્ગ પાડી શકાય અને તે કયા કયા અને તે દરેક શું કામ કરે છે ? ખોરાક ચાવીએ છીએ ત્યારે મોઢામાંથી જે થુંક છૂટે તેનું નામ શું ? મોંમાં મૂકેલો કોળીઓ જઠરમાં શી રીતે જાય છે તે સમજાવો. જઠર શેનું બનેલું છે ? જઠરમાંથી રસ નીકળે છે તે શેમાં મળી જાય છે ? જઠરને ફરતી નાની નસો શેના જેવી છે ? જઠરમાં પાચન થયા વગરનો જે ખોરાક હોય છે તે ક્યાં જાય છે અને ત્યાં તેને શું મળે છે ? પિત્તની મદદથી ક્યા પદાર્થો પચી જાય છે ? જઠરની નીચે શું હોય છે ? તેમાંથી જે રસ નીકળે છે તે શું કામ કરે છે ? મળ રૂપે કયો ભાગ બહાર નીકળી જાય છે ? લોહી શું કામ કરે છે ? મોંમાં મૂકેલા ખોરાકનું

લોહી થતાં સુધીનું પુરેપુરૂં વર્ણન કરો. જઠર, કાળજું અને આંતરડાનું ડ્રોઈંગ પાડો અને સમજાવો.

પાઠ ૯૬

નિભાવવાને=ટકાવવાને; કાયમ રાખવાને
નિરોગી=તંદુરસ્ત
કુંજો=ભોટવો
વિંટાળ્યું=લપેટ્યું
ધ્રુજારી=કંપારી
મંદવાહક=ગરમી ધીમે વહેવડાવનાર
ધાસ્તી=બીક; ભય
છિદ્રાળુ=કાણાંવાળું
મેળાપ=સમાગમ;સંયોગ
જમાવ=એકઠું થવું તે
શોષણ=ચૂસી લેવું તે

સવાલ—માણસને ખોરાકની જરૂર શા માટે છે? માણસના શરીરમાં ગરમીનું માપ કેવું હોય છે? વસ્ત્રની જરૂર શા માટે છે? ઊનના લુગડાંથી ટાઢ કેમ વાતી નથી તે સમજાવો. ઊનમાં કેવો ગુણ છે? શરીરમાં અગત્યના ભાગ ક્યા ક્યા છે ને શા માટે? પરસેવો થાય છે તેથી શું થાય છે? ઊનના લુગડામાં કેવો ગુણ છે કે પરસેવો ચૂસી લે છે? સુતરાઉ લુગડામાં એવો ગુણ છે કે નહિ? સુતર ને ઊનનો મુકાબલો કરો. ઊનના લુગડાં કેમ જલદી મેલાં થાય છે? ઉનાળાની ઋતુમાં શેનાં કપડાં પહેરવાં? ઉનાળામાં સફેદ વસ્ત્ર પહેરવાથી શો ફાયદો?

પાઠ ૯૭

સાડી=બૈરાંને પહેરવાનું રેશમી લુગડું
સાલ્લો=બૈરાંને પહેરવાનું સુતરાઉ લુગડું
ખાદી=એક જાતનું જાડું દેશી લુગડું; દોટી
લોઢવો=કપાસમાંથી રૂ અને કપાસીઆ છુટા પાડવા; ચરખામાં પીલવો
જીન=કપાસ લોઢવાનો સંચો
લાટ=કપાસ પીલવાની ચરખાની ધરી
કાંતવું=લાંબા દોરા કાઢવા
પીંજણ=પીંજારાનું ઓજાર
તાંત=બકરાના આંતરડાની દોરી
તંગ=સખત
ગોટીલો=પીંજારાનું લાકડાનું ઓજાર. એનો આકાર ડમ્બેલ્સ

જેવો હોય છે પણ છેડા ગોળાકાર હોય છે
ગાભલું=પીંજેલાં રૂનો ગોટો
કસ્તર=ઝીણો કચરો
રેંટીઓ=સુતર કાંતવાનું સાદું યંત્ર
સાળ=લુગડાં વણવાનો સાંચો
ખરછટ=ખરબચડું
લાગ=દાવ; વખત; પ્રસંગ
પીંજારા=રૂને સાફ કરનારા

સવાલ—રૂ શું છે? રૂ ક્યાંથી આવે છે? તે શા કામમાં આવે છે? કપાસ લોઢાના જીન મુંબઇ ઇલાકામાં ક્યાં ક્યાં છે? જીનમાં કેટલી લાટો હોય છે, અને તે શેની હોય છે? રૂને પીંજવાની રીત કહો. કાપડ વણવાના સંચા મુંબઈ ઇલાકામાં ક્યાં ક્યાં છે? સાડી, સાલ્લા, ખંડ, ધોતીઆં, ખાદી કોણ વણે છે ને કેવી રીતે વણે છે? સંચા શેના બનાવે છે અને તે શાથી ચાલે છે? હાથે ચલાવવાના સંચા શાના બનાવે છે? રૂમાંથી કાપડ થતા સુધીની હકીકત કહો.

પાઠ ૯૮.
રેશમ=હીર
જાળું=ફાંદો
કોશેટો=રેશમના કીડાએ તાંતણા વડે ખારેક જેવું બનાવેલું ઘર
ગોટી=ગોળ દડો
ઇરાન=હિંદુસ્તાનના વાયવ્ય કોણમાં દેશ
કોકડી=દડી
શેતુર=એક જાતનું ઝાડ
કસબ=સોનેરી રૂપેરી તાર

સવાલ—રેશમ કોણ બનાવે છે? એ કીડો શું ખાઇને જીવે છે? કોશેટામાંથી રેશમ કાઢવાની રીત બોલો. રેશમ ક્યાંથી આવે છે? કયા કયા શહેરમાં રેશમ ખપે છે? રેશમનો વણાટ કયા કયા શહેરમાં ચાલે છે? રેશમ પર રંગ ચઢી શકે છે કે નહિ? દેશી રંગ ચઢાવવાથી શું ફાયદો? વિલાયતી રંગથી શું નુકસાન? રેશમી કાપડ આપણા દેશમાં સંચામાં વણાય છે? સંચામાં ક્યાં વણાય છે? રેશમી લુગડાંથી શો ફાયદો? ગરીબ લોકો એનો ઉપયોગ કેમ કરી શકતા નથી? રાંધનાર બાઈ રસોઈ કરતી વખત રેશમી લુગડું શા માટે પહેરે છે?

પાઠ ૯૯.

કોલુ=શેરડી પીલવાનો સંચો; કોલ

ખોરી=પડ; પોપડી

તરી=ઉપર આવી

ઘાડો=જાડો

રસી=રસના જે ભાગની ખાંડ ન બની શકે તે ભાગ

લીલ=સેવાળ

ઉઝરડી=ઉખેડી; ખોતરી

ચાસણી કરવી=ખાંડને પાણીમાં નાખી ઉકાળી માંહેથી તાર નીકળે એવી ઘટ કરવી

આયાત=બહાર ગામથી આવતો માલ.

ચોવડાં=ચારવડાં; ચાર પડવાળાં

સવાલ—વસાઇ તાલુકાની ખાંડ બનાવવાની હકીકત કહો. કોલ્હાપુરમાં ખાંડ શી રીતે બનાવે છે? કોલ્હાપુરની ખાંડ રાતી કેમ હોય છે? ગોળ બનાવવાની રીત કહો. ખાંડ તથા ગોળનો ઉપયોગ કહો. પરદેશી ખાંડ ઉજળી આવવાનું કારણ શું? પરદેશી ખાંડ બનાવવાની રીત કહો. ખાંડ કઇ કઇ વસ્તુમાંથી બને છે?

મુંબઇ ઇલાકાની ભૂતળ.

ગુજરાત પ્રાંતની ભૂતળ.

ગુજરાત પ્રાંતના ખંભાતના અખાતથી કુદરતી બે ભાગ થાય છે, ખંભાતનો અખાત, ખંભાતના નવાબ સાહેબના રાજ સુધી ગએલો છે. ખંભાતના અખાતની પશ્ચિમમાં જે મોટે મુલક આવેલો છે. તેને કાઠિઆવાડનો દ્વીપકલ્પ કહે છે; એને દ્વીપકલ્પ કહેવાનું કારણ એ કે એની ત્રણ બાજુએ પાણી છે, અને એક બાજુએ જમીન છે. એની દક્ષિણમાં, પશ્ચિમમાં અને પૂર્વ તથા ઉત્તરના થોડા ભાગમાં દરીઓ છે, અને કાઠિઆવાડના માત્ર ઇશાન કોણમાંજ જમીન છે. ખંભાતના અખાતની ઉત્તરમાં અને પૂર્વમાં આવેલો બીજો ભાગ છે. એ બીજો ભાગ અસલમાં ગુજરાત કહેવાનો હતો. એ ભાગની જમીન ઘણીખરી સપાટ છે. પણ દરીઆ કિનારાની દમણથી તે ખંભાત સુધી

જમીન નિચાણમાં આવેલી છે. માટેજ પૂર્વમાંથી નીકળનારી દમણગંગા, પાર, અંબિકા, પૂર્ણા, તાપી, કીમ, નર્મદા, (રેવાજી) ઢાઢર, મહી વગેરે નદીઓ પશ્ચિમ તરફની નિચાણ જમીનમાં વહે છે. સાબરમતી ઇશાનમાંથી નીકળી ખંભાતના અખાતને મળે છે. તેમજ બનાસ અને સરસ્વતી ઇશાન કોણમાંથી વહી કચ્છના રણમાં સમાઈ જાય છે. એ ઉપરથી જણાય છે કે ગુજરાતની પૂર્વ તથા ઇશાન કોણ તરફની જમીન ઉંચી છે. કારણ કે એ બાજુએ ડુંગરા આવેલા છે, વાંસદા અને ધરમપુરની પૂર્વમાં સહ્યાદ્રિના ડુંગરા આવેલા છે. રેવાકાંઠા એજન્સિમાં રાજપીપળાના ડુંગરા આવેલા છે. પંચમહાલમાં પણ ડુંગરા આવેલા છે તેમાં સૌથી મોટો પાવાગઢ છે. એના ઉપર કાળકા માતાનું દહેરૂં છે. મહીકાંઠા એજન્સિની પૂર્વમાં તથા ઉત્તરમાં પણ ડુંગરા આવેલા છે. તેથી વરસાદ ઓછો પડે છે, ગુજરાતની ઉત્તરમાં આબુ મોટો પર્વત છે.

પાલણપુર એજન્સિની પશ્ચિમમાં તેમજ કડી પ્રાંતની પશ્ચિમમાં કચ્છનું રણ છે, માટેજ તે બાજુની જમીન નીચી ને રેતાળ છે, તેથી ત્યાં તાપ અને ટાઢ વધારે પડે છે. રેતાળ જમીનમાં ઝાડ ઊગતાં નથી. તેથી વરસાદ ઓછો પડે છે ને ઉનાળામાં પાણીની આપદા પડે છે. એવા રણના મૂલકમાં સાંઢણી પર બેસી મુસાફરી કરાય છે.

ગુજરાતનો મધ્ય ભાગ જેને ચરોતર (સારી જમીન) કહે છે, તેમાં ખેડા જિલ્લો, ગાયકવાડનો વડોદરા પ્રાંત અને મહી નદી આવેલી છે. એ ચરોતરની જમીન નદીના બાઠા જેવી રસાળ છે. તેથી પાક સારો થાય છે. તમાકુ, બાજરી પાકે છે, તેમજ રાયણ, મહુડાં અને આંબાના ઝાડ ઘણાં ઊગે છે. ઘાસ ચારો ઘણો સારો થાય છે. તેથીજ ચરોતરથી પરદેશ ખાતે ઘી ઘણું જાય છે.

પંચમહાલમાં ડુંગર ને જંગલ ઘણાં છે; તેથી ત્યાંની હવા સારી

નથી, તાપ અને ટાઢ વિશેષ પડતાં નથી. જંગલ હોવાને લીધે ઇમારતી લાકડાં ઘણાં થાય છે. પંચમહાલમાં મકાઇ ઘણા પાકે છે.

ભરૂચ જિલ્લાની જમીન સપાટ છે. ઝાડો ઘણાં થતાં નથી. એ જિલ્લાના પૂર્વ ભાગને કાનમ કહે છે, ત્યાં કપાસ ઘણો સારો પાકે છે. એ જિલ્લાની જમીન કાળી છે. કાળી જમીન કપાસને બહુ માફક આવે છે. નર્મદા નદીના બેટમાં તમાકુ ઘણો સારો થાય છે. માંડવી તાલુકો, સુરત એજન્સિનાં વાંસદા, ડાંગ, ધરમપુરના રાજ્યની જમીન ડુંગરવાળી ને જંગલવાળી છે, તેથી ત્યાંની હવા શરદીવાળી અને પાણી પાલીઆં છે. એમાં રાની (જંગલી) લોકો રહે છે, જંગલમાં લાકડાં ઘણાં થાય છે.

સમુદ્ર કિનારાની હવા સુકી અને સારી ગણાય છે, માટે ઉનાળામાં ઘણા લોકો હવા ખાવા તથા માંદા માણસો પાણી ફેર માટે જાય છે. સમુદ્ર કિનારાની પાસેના ગામમાં તાપ અને ટાઢ સરખાં પડે છે, અને વરસાદ ઘણો પડે છે.

સુરત જિલ્લામાં ખાડી ઘણા છે. ઓરપાડ તાલુકાની જમીન ભરૂચ જિલ્લા જેવી સપાટ છે, અને ઝાઝાં ઝાડ નથી. માંડવી તાલુકો, વાલોડ, ચીખલી અને ઓરપાડ તાલુકાના પૂર્વ ભાગમાં જંગલ ને ડુંગરા છે. વલસાડ તાલુકામાં પારનેરાનો ડુંગર સૌથી ઉંચો છે. પૂર્વ તરફના ભાગોમાં ડાંગર થાય છે; અને બાકીના ભાગમાં તુવેર, બાજરી અને કપાસ થાય છે. ગણદેવી પરગણામાં શેરડી થાય છે, તેથી ત્યાંનો ગોળ વખણાય છે. ઓરપાડ તાલુકામાં તથા હાંસોટમાં ઘઉં સારા પાકે છે.

સુરત જિલ્લો, ભરૂચ જિલ્લો, વડોદરા પ્રાંત, ખેડા જિલ્લો, અમદાવાદ જિલ્લો અને કાઠિઆવાડમાં ઘણે ઠેકાણે કપાસ પાકે છે.

એનું રૂ મીલોમાં કાપડ વણાવવા માટે મુંબઇ જાય છે.

અમદાવાદ જિલ્લાના ધોળકા તાલુકાનો દક્ષિણ ભાગ, ધંધુકા તાલુકાનો પૂર્વ ભાગ અને કાઠિઆવાડનો કેટલોક ભાગ જેને ભાલ કહે છે, તેમાં ઘઉં તથા કપાસ સારા પાકે છે, કપાસનું રૂ થઇ ધોળેરા બંદરથી વહાણ મારફતે મુંબઇ જાય છે.

પહેલો ભાગ જે કાઠિઆવાડ નામથી ઓળખાય છે. તેને અસલ સૌરાષ્ટ્ર કહેતા હતા. કાઠિઆવાડ એજન્સિમાં ઘણા ડુંગરો છે. કાઠિઆવાડના મધ્ય ભાગમાં ચોટીલા વગેરે ડુંગરાની હારો છે, વળી જુનાગઢ પાસે ગીરનારનો ડુંગર સૌથી મોટો છે. પાલિતાણા પાસે શેત્રુંજો ડુંગર છે, ત્યાં શ્રાવક લોકો જાત્રા કરવા જાય છે. ડુંગરને લીધે પથરા ઘણા નીકળે છે. કાઠિઆવાડમાં મુખ્ય પાક કપાસ, બાજરી, ડાંગર, તમાકુ, જુવાર, તલ અને શેરડી થાય છે. કાઠિઆવાડના લોકો આપણા કરતાં ઉંચા અને શરીરે જોરાવર હોય છે. કાઠિઆવાડની દરીઆ કિનારાની જમીન નિચાણમાં છે, અને વચલો ભાગ ઉંચાણ છે, તેથીજ એમાં મોટી નદી નથી. મોટી નદી ભાદર છે, તે ચોટીલાના ડુંગરમાંથી નીકળી અરબી સમુદ્રને મળે છે. જામનગર (નવાનગર) ની ઉત્તરમાં કચ્છના અખાતમાંથી મોતી નીકળે છે. કાઠિઆવાડના કાંઠા પર ભાવનગર, મહુવા, જાફરાબાદ, દીવ, વેરાવળ, માંગરોળ, નવીબંદર, પોરબંદર (સુદામાપુરી) દ્વારકા, નવાનગર, (જામનગર) જોડીઆ એ બંદરો છે, એ બંદરોથી વહાણ મારફતે ઘણો માલ ભરૂચ, સુરત, વલસાડ, મુંબઈ વગેરે બંદરે જાય છે, કાઠિઆવાડના વવાણીઆ બંદરેથી કચ્છમાં જવાય છે.

મહારાષ્ટ્ર તથા દક્ષિણ મહારાષ્ટ્ર પ્રાંતની ભૂતળ.

મહારાષ્ટ્રમાં વચ્ચે સહ્યાદ્રિ પર્વત આવવાથી કુદરતી બે ભાગ

થાય છે, (૧) દક્ષિણ (૨) કોંકણ. દક્ષિણમાં મોટી નદીઓ છે. તેથી નદીઓના કાંઠાની ભૂમિ રસાળ છે, ને હવા ભેજ વગરની છે, એનો ઉત્તર અને પશ્ચિમ ભાગ ઉંચો છે. કારણ ઉત્તરમાં સાતપુડા પર્વત અને પશ્ચિમમાં સહ્યાદ્રિ પર્વત આવેલો છે. મુખ્ય પેદાશ અનાજ, રૂ, શણ, શેરડી, તમાકુ, ઇમારતી લાકડાં, મધ, મહુડા, લાખ, સુરોખાર. સહ્યાદ્રિ પર્વતમાંથી લોઢું જડે છે, અને જત સંસ્થાનમાંથી ગાળવાની કુલ્લી બનાવવાની માટી નીકળે છે. કોંકણનો પૂર્વ ભાગ ઉંચો છે. કારણકે સહ્યાદ્રિ પર્વત આવેલો છે, તેથી કોંકણનો ઢાળ પશ્ચિમ દિશાનો છે. ડાંગર પાકે એવી રસાળ જમીન છે, અને નાળિએરની વાડીઓ ઘણી છે. આખો કોંકણ પ્રાંત ખરબચડો ને વિકટ છે, ત્યાંની હવા ભેજવાળી છે. તેથી ઝાડ ઘણાં ઊગે છે, કોઈ કોઇ ઠેકાણે સાગ થાય છે. મુખ્ય પેદાશ ચોખા, નાગલી, નાળિએર, મીઠું, ને ઇમારતી લાકડાં વગેરેની છે.

કચ્છ પ્રાંતની ભુતળ.

મધ્ય ભાગમાં ડુંગરાની ત્રણ મોટી હારો છે, ઉત્તરધાર, મધ્યધાર અને ધીણોધાર (ચાડવા). એ ડુંગરો પૂર્વ પશ્ચિમ દિશામાં પડેલા છે. કચ્છમાં સૌથી ઉંચામાં ઉંચું શિખર કાળો છે. કચ્છમાં મોટી નદી એકે નથી. પણ નાગમતી, રૂકમાવતી કચ્છના અખાતને મળે છે, અને ખારી ઉત્તરના રણમાં સમાઈ જાય છે. મુખ્ય પેદાશ અનાજ, તેલીબીઆં ઊન. મીઠું, ઢોર વગેરેની છે, કચ્છ પ્રાંતમાં સુરોખાર, ફટકડી ને કોયલાની ખાણો છે. કચ્છી ઘોડા વખણાય છે.

સિંધ પ્રાંતની ભુતળ.

સિંધુ નદીને કાંઠે વસનારા લોકોને સિંધી કહે છે, અને તેમના મુલકને સિંધ કહે છે. સિંધ પ્રાંતનો ઢાળ ઇશાન કોણથી નૈર્ઋત્ય

કોણ તરફનો છે, સિંધુ નદીનું મુળ હિમાલયમાં છે, તેથી સિંધુ નદીમાં ઉનાળામાં અને ચોમાસામાં બે વાર રેલ આવે છે. કારણ કે ચોમાસામાં હિમાલય પર પુષ્કળ વરસાદ વરસે છે તેથી, અને ઉનાળામાં હિમાલય ઉપરનો બરફ ઓગળે છે તેથી. એ રેલથી તેમજ સિંધુમાંથી નહિરો કાંઢેલી છે તેથી ખેતીવાડીનું કામ ચાલે છે. સિંધુ પ્રાંતમાં વરસાદ બહુજ ઓછો આવે છે, એટલે માત્ર ૨ થી ૧૦ ઇંચ સુધીજ વરસે છે. એનો પશ્ચિમ ભાગ ઉંચો છે, કારણ કે હાલા પર્વત આવેલો છે. પૂર્વ ભાગ રેતાળ છે, કારણ કે તેમાં થરપારકરનું મોટું રણ છે. ઉનાળામાં એ રણમાં પાણીની ઘણી આપદા પડે છે. દક્ષિણ ભાગ ખારવાળો છે ને ત્યાંની હવા રોગિષ્ઠ છે. માત્ર સિંધુ નદીના કાંઠાનો ભાગજ રસાળ છે. મુખ્ય પેદાશ ડાંગર, બાજરી, ઘઉં, મગ, જવ, રૂ ને તેલીબીઆં વગેરેની છે.

અઘરા શબ્દો તથા જોડાક્ષર.

દુનિયામાં, ઈંગ્લાંડનું, ચરિત્ર, સ્વર્ગવાસ, જ્યેષ્ઠ, ઈલ્કાબ, આલ્બર્ટ, ઉત્સાહથી, નિખાલસ, લશ્કરી, નૌકાશાસ્ત્રનું. અત્યંત, "બ્રિટાનિઆ," પ્રદક્ષિણા, પ્રવીણ, નિર્ણય, શ્રીનિધ, નૌકાસૈન્યની, પરીક્ષાઓ, જાન્યુઆરિ, નિર્માણ, પ્રીતિ, વિક્ટોરિઆ, આદરસત્કાર, ફઈ, રાજ્યાભિષેકની, પાયતખ્ત, દિલ્હીમાં, પ્રાર્થના, રજપુતસ્તાનનો, વિજયસીંગને, શરણાગતનું, સ્વામિભક્તિ, વિશ્વાસુ, ઝબ્બાની, પ્રસંગ, ક્ષેમકુશળ, સિસોદીઆઓ, સૂર્યવંશી, હૃદય, જન્મભૂમિ, ધુંટડા, નીમકહુક, કીર્તિ, સંઘાતે, વિકરાળ, નિશ્ચય, કૌસલ્યા,

કૈકેયી, પૂર્ણ, આશિષ, આશીર્વાદથી, લક્ષ્મણજી, વિનંતી, સુમિત્રા, વસિષ્ઠ, તિરસ્કાર, બુદ્ધિ, બેશુદ્ધ એંજિન, શક્તિ, મિઠાશવાળી, દુરસ્ત, શ્રેષ્ઠ, ઉત્પન્ન, પુષ્ટિ, નિર્માણ, ફરિયાદી, પૂછ્યું, લાધ્યા, લાધ્યું, પાંદડાં, અનુમાન, ઢોળાય, ધ્યાનમાં, હોશિયાર, વર્તમાન પત્રમાં, વ્યવસ્થા, સ્વચ્છતા, શુદ્ધ, સ્થિતિને, ગૃહસ્થાઈનાં, ચિઠ્ઠીઓ, સદ્ગુણ, પ્રમાણિકપણાનો, ઘરેણું ગાઠું, જિંદગી, પર્યંત, વિરુદ્ધ, ફિટાડીએ, વિશ્વાસઘાતનું, મિલ્કતનો, લુચ્ચાઇ, બુદ્ધિ, ધર્મિષ્ઠપણાની, મુશ્કેલ, વર્તણુક, સ્પર્શ, જુક્તિથી, ભૂતડાકણની, મસાણકાંઠે, વિખ્યાત, વશીકરણ, જ્વાળામુખી, સ્વપ્ન, અતિવૃષ્ટિ, વનસ્પતિ. અદ્ભુત, ચમત્કારી, આશ્ચર્ય, ફિંગ સ્વપ્નવશ, નિરાધાર, ઇંદ્રિયો, બ્રહ્માંડ, સમર્થ, સર્વશક્તિમાન, સર્વવ્યાપી, સર્વજ્ઞ, પ્રાણિમાત્ર, પ્રાર્થના, સંચર્યો, નિશ્વાસ, નિશદિન, આયર્લાંડ, કપ્તાને, દઢ, હિંમત, યાદગીરીમાં, વિક્ટોરિઆના, કીર્તિસ્તંભ મિસ્તરી, સાદડી, ગૂંથતો, નિર્ભય પ્રમાણિક, કંટાળો, સત્તર, પંચાણું, સત્તાણું, ભિન્ન, સદ્બુદ્ધિ, તત્કાળ, શિક્ષા, મિજાજ, ફરિયાદો, દુર્ગુણ, વિક્ર-માજીત, નિર્દોષિનો, હૃદય, વર્ણન, કલ્પાંતનો, સાર્થક, સર્વ-સ્વ, ચર્ચાય, પરિણામ, પોર્ટગલ, ખોળમા, અથડાયું, નિશ્ચે, ચિઠ્ઠીઓ, હરિફાઈ, વિદ્યાર્થીઓ, ત્રિભુવન, શ્રેષ્ઠ, કીર્તિને, બળિઓલ, જન્માષ્ટમી, ચોંટાડેલી, નિશ્ચય, કલ્પ્યો, છાંટ્યું, ઉત્તેજન, અભિપ્રાય, કીર્તિ, અમૂલ્યનું, સંન્યાસી, વ્યાઘ્ર, સંધ્યાકાળ, વ્યાઘ્રચર્મ, સ્થિર, શ્રોતાના, આંસુધારા, ભાવિક, શિલ્હી, દસ્તાવેજ, પ્રસન્ન, દ્રૌપદી, નિદ્રા, હરિશ્ચંદ્ર, જિંદગી, નાળિએર, અથડાતો, ઝિલાતો, અતિશય, સરિતાનું, સિંધુમાં,

તૃપ્તિ, ચિતોડ. હલદીઘાટની. સ્થિતિનું. જન્મભૂમિ. નિભાવ. સ્વતંત્ર. સંતોષ. ગોઠવણ. ગોટાળો. ઉદ્યોગમાં. અમૂલ્ય. ઘડિઆળો. એલેકઝાંડ્રા. આલ્બર્ટ. વિક્ટોરિઆના. સ્વર્ગ-વાસ. વિદ્યાભ્યાસ. વર્તતાં, પરીક્ષા. ઉત્તેજન. નૌકાશાસ્ત્ર. સંપ્રદાયનો. પ્રાર્થના. પ્રસિદ્ધ. શિષ્યોએ, મુર્ખાઈ. કૃતિ. કોશીશ. વિનોદમાં, વિનંતી, પિત્તળની. તત્કાળ. દક્ષિણી. કાઠિઆવાડી. સુન્ની. બ્રાહ્મણ. ક્ષત્રિય. વૈશ્ય. શૂદ્ર, ઓઢણું. સુરવાલ. સ્ત્રીપુરુષો. વિધવા. પુનર્લગ્ન. વિશ્વામિત્ર. વસિષ્ઠ, રાજર્ષિ. અયોધ્યાના. કાન્યકુબ્જ; સૈન્ય; મૃગયા; આશ્રમ; દર્શન; આશ્ચર્ય; નંદિની; કામધેનુ; બળાત્કારે; હથિયાર-બંધ; ઇંદ્રને; નિર્મળ; સિદ્ધિ; મુશ્કેલ; લેસેપ્સ; વિલ્યમરફોર્સ; વિઘ્ન; ઉદ્યમે; સ્વતંત્ર; નિશ્ચયવાળો; ફ્રાન્સ; સંયોગિભૂમિ; વિચાર્યું; દુષ્ટ; પ્રતિદિન; વિસ્તારી; સ્વપ્નામાં; દુશ્મનને; રણસંગ્રામમાં; સ્વદેશપ્રીતિ; વિદ્વતા; સ્વદેશાભિમાની; ઉદ્ધત; હથિયાર; કંપનિ. પ્રતિબિંબ; ઈલ્કાબો; શુમારે; ઠોક્યાં; સૂતેલાં; જાગૃતિ; દોડયાં; શોધ્યો; કૃપાથી; ધ્રૂજતાં; પુરૂષ; અગિઆર; અણીશુદ્ધ; સૂંઠ; બંદોબસ્ત; મૃગજળ; વિચિત્ર; પિડાએલાં; ચકિતજ; પિડાએલો; બુદ્ધિનો; મહિમા; દુર્દાંત; નમ્રતાથી; મુર્ખાઈ; આશ્ચર્ય. વીટળાઈ. જન્મારામાં; ખૂટતું જ. જવલ્લેજ. ચોકખું, પુરતું, વિદ્યાએ, તંદુરસ્તી, મંદવાડ, ગૃહસ્થો, ઇશ્વરકૃપાથી; ગંદકીના, ઢોળાય, સ્વચ્છ, વૈષ્ણવ, દર્શન, ભાંગ્યું, વર્તણુકથી, ફરિયાદ, આજ્ઞા, તસ્દી, વર્ણન, સુગંધ. દુર્ગંધ, ગર્જના, પરિણામ, અવસ્થા. શ્રાવક, પુષ્કળ, પાલિતાણાનાં, પ્રખ્યાત, સ્ટેશન, ચિત્રકૂટ. રમણીય,

અણુહીલવાડના, આદિનાથ, ધ્યાન. વિસ્મય. નિર્જીવ. પ્રવીણ. ઇશ્વિરસ્તુતિ. રક્ષણ, સૂર્યશશી સુબુદ્ધિ. સદ્ભકિત. શ્લોક. સ્તબ્ધ. પરદુઃખભંજન. વિદ્યાનો. વિદ્વાનોને. સ્મરણશકિતવાળા. યુકિત. સ્થિતિ. વૈદકશાસ્ત્રમાં. વિશ્વાસ. અમૃત. ભઠ્ઠી. વનસ્પતિના. મત્સ્યગંધા. પ્રતિજ્ઞા. નામાંકિત; પાંડવકૌરવોના. હસ્તિનાપુર. દિલ્હી. શંતનુ. દેવવ્રત. સ્વાર્થનો. પ્રીતિ. કાંતિ. ક્ષત્રિયની. સત્યવતી. યોજનગંધા. ખૂબસુરત. ઉત્કંઠા. સંતાપ. ભીષ્મને બ્રહ્મચારી. અફગાનિસ્તાનના. સત્તર. પશ્ચિમે. પુષ્કળ, દ્રવ્ય, મંદિરમાં. મૂર્તિ, રત્નજડિત, નૃત્ય, જાત્રાળુઓ. ખ્યાતિ. રક્ષણ, આજ્ઞા, નિશ્ચય, ચાલુકય, અદ્યાપિ. પ્રસિદ્ધ, સોળમા, પોર્ટુગીઝ, કપ્તાને, સત્કાર. હરિફાઇ, સિરોર, દઢતાથી, અગ્નિ-નૌકા, સ્થિતિ, સર્વત્ર, કંપનિ, વૃષભ, શુક્રાચાર્યનું, નિર્બળ, શિબિ, આર્યાવર્તમાં, શરણાગત. કીર્તિ, યજ્ઞમંડપ, ઉત્પન્ન, ક્રૂર, પક્ષિરાજ, ધર્મજ્ઞ, પરીક્ષા, વૃષ્ટિના, નૈઋર્તા, વિકટોરીઆ, તરણ, ઉત્પન્ન, આલ્બર્ટ, બુદ્ધિશાળી, પત્નીએ, નિષ્ઠા, વિધવા, સભ્યતાથી, વિદ્વાનોને. ઉત્તેજન. જ્ઞાનમાં, મુનશી, કંપનિ, હસ્તક. પ્રસિદ્ધ, ઢંઢેરો. દિલ્હીમાં, સંદેશા, સ્થિતિ, પૂજ્યભાવથી, કલેશ. રક્ષક. પ્રૌઢ, કીર્તિનો. દ્વેષ, હુન્નર, શ્રેષ્ઠ, સદભિમાને, પ્રાર્થના, પશ્ચિમ, શ્રીકૃષ્ણ, દ્વારકામાં, મૌર્યવંશના, પાટલિ-પુત્ર, ચંદ્રગુપ્ત, સિકંદર, સુદર્શન, નામાંકિત, નિરાધારને, સ્થાપ્યાં, બૌદ્ધધર્મને, આશ્રય, સ્તંભો, મૂળતત્ત્વો, મુખ્યત્વે, શ્રમણોને, વૃત્તાંત, જયશિખરનું, યુદ્ધ, ક્ષત્રપ, ગુપ્તવંશના, વલભીપુરમાં, દરમિઆન, ગુર્જર, ગુર્જરરાષ્ટ્ર, ચાલુકય, તોડયો.

ગર્ભવંતી. નિર્ભયથ, રણભૂમિ, સિદ્ધરાજ, પુખ્ત. રુદ્રમાળ, ચાલુક્ય, છટ્ટો, શ્રેષ્ઠ, પુખ્ત, બર્બર, શ્રીસ્થળના, બ્રાહ્મણોને, વઢવાણ, યશોવર્મા, શૈવધર્મ, શ્રીસ્થળમાં, રૂદ્રમાળાનું, પુરૂં, સિદ્ધપુર, સહસ્રલિંગ, કપડવણજનો, પંડિતોની, વિદ્વાનોને, હેમાચાર્ય, કલ્યાણ, વૃત્તિ, અલાઉદ્દીન, સ્વતંત્ર, દિલ્હીમાં, દેવગિરિમાં, મુખ્યદિને, કૌલાદેવી, ખૂબસુરત, ભટકતો, દર-મિયાન, નિશ્ચય, દિલ્હીના, હોશિયાર, લડવૈયા, નાસીરૂદ્દીન, દુષ્કાળ, પશ્ચાત્તાપથી, અંતઃકરણ, પસ્તાવો, ઈન્સાફ. વાટ-પાડુઓની, પ્રમાણિક, ઉદ્યોગનો, ખ્યાતિ, યોદ્ધો. ઠેઠ, લોકપ્રિય, મુસ્તફાબાદ, ભૂશિર, સ્વતંત્ર, રમણીય. અહમદ ખહુગંજબક્ષની, શ્રીમંત, ફિરદૌસ. પોર્ટુગીઝ. દુષ્કાળ, વર્તણુકને, કાઠિઆવાડ, ઝુંપડું, ઓછીવત્તી, ઠંડક. પૃથ્વી, સ્થિતિમાં, સપ્ટેંબર, નિરાંત, હિંચોળાખાટ, હથિયાર, કમિશનર, ગવર્નર, હિમાલયમાંથી કોંકણકાંઠે, નાળિએર, મહારાષ્ટ્રમાં, ત્ર્યંબક, સહ્યાદ્રિ, રોગિષ્ઠ, કોલ્હાપુરનું, નિમણુક મહાબળેશ્વરના, ન્યાયધીશો, ડિરેક્ટર, અંકિત, લક્ષાધિપતિ, ત્રિકોણાકારે, સિપ્રીની, સ્ટેશન, ધક્કા, દ્વારકા, પાલણપુર. પ્રસિદ્ધ, જિલ્લામાં, સ્વતંત્રપણું, મહમુદાબાદ, કર્નલ વુડિંગ્ટને. પ્રયત્ન, પિત્તળનો, સંકોચાય, ઝટ્ટો, શાલદુપટ્ટા, વીટલો, ખટુમડું, ગોરમટીમાંથી, હરિશંકર, ચપ્પુ તાંબાપિત્તળનાં, કાંસું. જિન્નાયજ, ઘાડિઆટ, વસંતઋતુ, ટકાઉ, કાષ્ટની, વૃદ્ધિ, ચઢિઆતો, હાથીદાંત દંતુશળજ, સુગંધીદાર, અત્તર, વજ્રપત્રો, ધંતુરા, ઓકિસર પ્રુકેસર શેતુર, દ્રાક્ષનાં, પોપાય, સત્વ, સૂક્ષ્મબીજમાં, નાળિએર

મુળીઉં, રૂદ્રાક્ષનો, ઓક્સિજન, સૃષ્ટિની, શ્વાસવાટે, પુષ્ટિ, નિરૂપયોગી, ગુંથણુ, લિલાશ, બાળકૃષ્ણ, જગન્નાથ, હિંદુસ્તાનમાં, ચૂંટેલા શક્તિને, મદ્રાસ. ચઢિઆતી, અનિય-મિતપણે. ચિહ્ન, નિર્ધન, વસ્ત્ર, કર્ણાટક, મૃગસર, નક્ષત્ર, ભીંગડાં, ગોઠવાએલાં, બ્લીચિંગ, ઓચીંતો, બિડાય, દેડકું, ટીશીઓ, શાંતિમાં, અઠવાડીઆં, વ્રાસ્તી, સહ્યાદ્રિ, તપખિ-રીઆ, લિલોતરી, ખિચોખીચ, સૂક્ષ્મદર્શક, સૂંઢ, તંદુરસ્ત, ઓફિસોમાં, બંધિઆર, શ્રીમંત, શ્વાસ, કહ્યાગરૂં. માયાળુ. ગોંધ્યા, પરિપકવ, ચકચકીત. હૃદય, સ્વચ્છ, તત્ત્વ, તંદુરસ્ત. પાચનક્રિયા, સાહીચૂસ. સૂક્ષ્મ, શક્તિ, તત્ત્વ, વસ્ત્રો, સૂક્ષ્મ-દર્શક, નિરોગી, વિંટાળ્યું. ધ્રૂજરી, છિદ્રાળુ, અનુકૂળ, શોષણ પીંજણ. ગોટીલો, કસ્તર, સોલાપુર, સુસ્ત, ગૂંથતો, ચિકાશ. કોલુમાં, ઢાંકણું, કોલ્હાપુર, વનસ્પતિ, સાંઠામાંથી.

ડ્રિલ માટેની સુચના પહેલી ચોપડીના અર્થમાં જુઓ.

(૧) જમણો હાથ સામે. (હથેલી આકાશ તરફ) (૨) જમણા હાથે સલામ. (૩) ડાબો હાથ સામે. (હાથેલી આકાશ તરફ) (૪) ડાબે હાથે સલામ, (૫) જમણો હાથ ઉંચો (૬) ડાબો હાથ ઉંચો (૭) બંને હાથ પગના થાપા સાથે અફાળવા. (૮) જમણો હાથ ખભાની સીધી લીટીમાં (૯) ડાબો હાથ ખભાની સીધી લીટીમાં (૧૦) બંને હાથનાં આંગળાંનાં ટેરવાં ખભે અડકાડવાં. (૧૧) બંને હાથ પગના થાપા સાથે અફાળવા. (૧૨) જમણા હાથની હથેલી મોં સામે લાવી ચક્કર. (૧૩) ડાબા હાથની હથેલી મોં સામે લાવી ચક્કર. (૧૪) બંને હાથ સામા મુઠી વાળીને (મુઠીઓ આકાશ તરફ) (૧૫) બંને હાથ પાછળ પીઠ ગમ ખેંચવા. (મુઠીઓ છાતીને પડખે રાખવી) (૧૬)

બંને હાથ કેડ પર રાખી પગનાં આંગળાપર ધીરેથી બેસવું; (૧૭) ડાબો હાથ કેડ પર મૂકી ડાબી ગમ વાંકા વળી જમણો હાથ ઉંચો કરી આંગળાંના નખ સામે જોવું. (૧૮) જમણો હાથ કેડપર રાખી જમણી ગમ વાંકા વળી ડાબો હાથ ઉંચો કરી આંગળાંના નખ સામે જોવું. (૧૯) સીધા ટટાર ઉભા રહેવું (પણ બે પગ વચ્ચે એક ફુટનું અંતર રાખવું.) (૨૦) બેઉ હાથ ઉંચા કરી આકાશ તરફ આંગળા ધરી નખ તરફ જોવું. (૨૧) કંમરમાંથી વાંકા વળી હાથના આંગળા પગના અંગુઠાને અડકવાં, (પગ ટટાર રહેવા જોઈએ) (૨૨) સીધા ઉભા થઈ એક ડગલું પાછળ ખસી ઉભા રહેવું. (૨૩) ડોકું આગળ નમાવવું. (૨૪) ડોકું સીધું કરી સામે જોવું. (૨૫) ડોકું પાછળ નમાવવું. (૨૬) ડોકું સીધું કરી સામે જોવું. (૨૭) ડોકું જમણી તરફ ખભાની સીધી લીટીમાં રાખવું. (૨૮) ડોકું સીધું કરી સામે જોવું. (૨૯) ડોકું ડાબી તરફ ખભાની સીધી લીટીમાં રાખવું. (૩૦) ડોકું સીધું કરી સામે જોવું. (૩૧) બેઉ હાથ મુઠી વાળી મોં સામે ખભાની સીધી લીટીમાં લાંબા કરવા (મુઠીઓ આકાશ તરફ) (૩૨) બેઉ હાથ પાછળ પીઠ ગમ ખેંચવા. (મુઠીઓ બગલ આગળ લાવવી) (૩) બેઉ હાથ ખભાની સીધી લીટીમાં લાંબા કરવા. (મુઠીઓ આકાશ તરફ) (૩૪) બંને હાથની મુઠીના અંગુઠા ખભે અડકાવવા. (૩૫) કેડપર હાથ રાખી સીધા ઉભા રહેવું. (૩૬) કંમર આગળ. (૩૭) ૩૫ પ્રમાણે (૩૮) કંમર પાછળ. (૩૯) ૩૫ પ્રમાણે પણ બે પગની વચ્ચે એક ફુટનું અંતર રાખવું (૪૦) કંમર જમણી તરફ વાળી ડાબો પગ ભોંયથી ચાર આંગળ ઉંચો રાખવો (૪૧) સીધા ટટાર ઉભા રહેવું. (૪૨) જમણા ફરવું. (૪૩) સલામ કરી ચાલ્યા જવું.　　　　સમાપ્ત.